Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Marta Piszczatowska

Starostwo knyszyńskie w czasach króla Zygmunta II Augusta

Praca magisterska
Opiekun: Prof. dr hab. Stanisław Achremczyk

Olsztyn 2005

Spis treści

Wstęp…….. s. 4

Rozdział I: Podlasie w XVI wieku……. s. 11

1.1. Północne Podlasie……..... s. 11

1.2. Ziemia knyszyńska…….. s. 17

1.3. Szlaki drogowe przechodzące przez ziemię knyszyńską w XV i XVI wieku …… s. 18

1. 4. Kolonizacja północnego Podlasia przez Mikołaja II Radziwiłła……...… s. 21

1. 5. Założenie Knyszyna ……... s. 23

1. 6. Nadanie praw miejskich…….. s. 27

1. 7. Pobyty króla Zygmunta II Augusta w Knyszynie……....s. 30

Rozdział II: Starostwo knyszyńskie w latach 1530- 1572….. s. 34

2. 1.Obszar starostwa knyszyńskiego w latach 1530 –1572... s. 34

2. 2. Starostowie knyszyńscy w latach 1530 – 1572……..... s. 58

Rozdział III: Gospodarka starostwa knyszyńskiego…....… s. 71

3.1. Gospodarka leśna. ……..…..….. s. 71

- Puszcza Knyszyńska …….……...…. s. 71
- Ustawa leśna wydana w Knyszynie 27 lutego 1567 roku…….…….. s. 85

3. 2. Rybołówstwo starostwa knyszyńskiego……..…..…. s. 89

3. 3. Królewska stadnina koni…….…...… s. 94

Zakończenie ……..….... s. 102

Summary……. s. 103
Bibliografia…….…. s. 106
Spis ilustracji…….. s. 111
Aneks……... s. 112
- Ustawa leśna……... s. 112
- Przywilej lokacyjny miasta Knyszyn……. s. 119

Wstęp

Starostwo knyszyńskie, mimo, że istniało w latach 1530 – 1939, nie było tematem osobnych rozważań i badań naukowych. Całościowe opracowanie dziejów tego starostwa wymaga ogromnego wysiłku, poszukiwań w rozproszonych materiałach wielu archiwów, także poza granicami kraju. Brak wydawnictw dotyczących przeszłości starostwa knyszyńskiego i miasta Knyszyn spowodował, że długa i bogata historia tego terenu obrosła w podania i legendy. Praca ta ma zamiar wypełnić, choć w części tę lukę w historii regionalnej.

Przedmiotem niniejszej pracy jest opisanie starostwa knyszyńskiego w latach 1530 – 1572 oraz określenie wpływu Zygmunta II Augusta na nie. Opisano także gospodarkę, leśnictwo, stawy oraz stadninę starostwa knyszyńskiego.

W ujęciu historycznym miasto Knyszyn zawdzięcza swoje powstanie wyodrębnieniu w 1530 roku z włości goniądzkiej dóbr Zygmunta II Augusta i konieczności stworzenia dla nich własnego centrum handlowego i produkcyjnego. Prawdopodobnie twórczynią miasta Knyszyna była królowa Bona. To na jej życzenie Aleksander Chodkiewicz – pierwszy starosta knyszyński, pomierzył siedliska i grunty miejskie.

Specyficzny charakter tego obszaru wiąże się także z typową dla terenów przygranicznych zmiennością przynależności państwowej i, co za tym idzie, ze zjawiskiem wzajemnego oddziaływania odrębnych kultur i krzyżowania się różnych wpływów językowych. Tak było w latach 1385 – 1795, gdy granica pomiędzy Wielkim Księstwem

Litewskim a Koroną była jedynie symbolicznym *limes* [1].

Zakres terytorialny tematu wyznacza obszar starostwa knyszyńskiego. Powstało ono w 1530 roku. Lata świetności przechodziło między 1552 – 1564, gdy starostą był Piotr Chwalczewski. Dokonał on reorganizacji starostwa i w takiej postaci istniało ono do 1569 roku, kiedy to po unii lubelskiej znalazło się w granicach Korony. Datą końcową pracy jest rok 1572 – gdy w Knyszynie umarł król Zygmunt II August.

Badania, jakie starano się przeprowadzić mają na celu opisanie starostwa knyszyńskiego. Celem będzie opracowanie zasad działania tego starostwa w latach 1530 – 1572 – od jego powstania w 1530 roku aż do śmierci ostatniego Jagiellona – 7 lipca 1572 roku w Knyszynie. Starano się również przedstawić jego wpływ na starostwo knyszyńskie oraz sylwetki starostów knyszyńskich pełniących swe funkcje w czasach jego panowania.

Rzeczpospolita Jagiellonów od dawna interesowała badaczy. Odzwierciedleniem tych zainteresowań jest bogata literatura historyczna. Znaczna część porusza problemy panowania króla Zygmunta II Augusta. Wartościowe prace Władysława Konopczyńskiego, Józefa Szujskiego, Ludwika Kolankowskiego, Aleksandra Jabłonkowskiego ukazują politykę ostatnich Jagiellonów, wewnętrzne spory, kształtowanie się ustroju szlacheckiego państwa [2].

Jednak historiografia tego regionu przedstawia się bardzo skromnie,

[1] Akta albo sprawy sądów miasta knyszyńskiego 1553 – 1580, opracował J. Maroszek, Białystok 1999.

[2] J. Szujski, Charakterystyka Zygmunta Augusta, Ostatnie lata Zygmunta Augusta i Anna Jagiellonka. w: Opowiadania i roztrząsania, t. I – II, Kraków 1885 – 1886.; L. Kolankowski, Zygmunt August Wielki Książe Litwy do r. 1548, dz. I, t. VII, z. l, Lwów 1913; L. Kolankowski. Pomiata włóczna, Ateneum Wileńskie. r. IV. z. 13. Wilno 1927.; W. Konopczyński, Dzieje Polski nowożytnej, t. 1 – 2. Warszawa 1986.; A. Jabłonowski, Podlasie, w: Źródła dziejowe, t. 17, cz. I – III. Polska w XVI wieku pod względem geograficzno – statystycznym, t. 6, cz. I – III, Warszawa 1908 – 1910.

mimo wielu źródeł. I tak np.: historią Podlasia ze szczególnym uwzględnieniem miasta Knyszyn zajmuje się Józef Maroszek. Wydana w 2000 roku książka *Pogranicze Litwy i Korony w planach króla Zygmunta Augusta*[3] przedstawia miejsce i znaczenie, jakie w dziejach Rzeczpospolitej Obojga Narodów odegrały dobra własne ostatniego Jagiellona.

Józef Maroszek podkreśla fakt umiejscowienia rezydencji monarszej na Podlasiu – w Knyszynie. Mimo, że praca ta dotyczy tylko jednego regionu – Podlasia, to jednak ze względu na jego centralne położenie w systemie Rzeczypospolitej Jagiellońskiej przedstawia ważne problemy dla całego kraju.

W pracy wykorzystano również liczne publikacje Stanisława Alexandrowicza. Opracował on liczne mapy północnego Podlasia[4]. Korzystano także z licznych prac naukowych wydanych przez Uniwersytet w Białymstoku[5] .

Podstawą źródłową niniejszej pracy są źródła archiwalne, przechowywane w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie[6].

Na podstawie *przywileju lokacyjnego na prawie magdeburskim*[7] możemy między innymi zrekonstruować stan miasta, obszar starostwa

---

[3] J. Maroszek. Pogranicze Litwy i Korony w planach króla Zygmunta Augusta. Z historii dziejów realizacji myśli monarszej między Niemnem a Narwią, Białystok 2000.

[4] S. Alexandrowicz, Mapy majątkowe północnego Podlasia z XVI wieku. Kwartalnik Historii Kultury Materialnej, r. 14, 1966, nr 2, s. 279 – 305.

[5] U. Lewicka. J. Pochodowicz. Bibliografia regionu białostockiego, t. I. Białystok 1964.

[6] AGAD Warszawa. Archiwum Skarbu Koronnego, dział I, XLVI, LVI,; AGAD Warszawa. Zbiór Ignacego Kapicy Milewskiego – (Kapicjana) nr 43, s. 434 – 463.

[7] AGAD Warszawa, Zbiór Ignacego Kapicy Milewskiego – (Kapicjana) nr 43, s. 434 – 463.

oraz powinności mieszkańców. Knyszyn otrzymał prawa miejskie dopiero 18 października 1568 roku. Wielki pożar, który wydarzył się w mieście 5 czerwca 1568, skłonił króla do unormowania prawa, m. in. poprzez wprowadzenie przepisów przeciwpożarowych[8], *gdyż ogień w mieście zagrażał rezydencji i gościom odwiedzającym miasto*[9]. Król nakazał także zbudować łaźnię miejską oraz ratusz. Z dokumentu lokacyjnego przebija troska o estetykę miasta. Rynek i ulice miasta miały być wybrukowane kamieniami.

Ważnym źródłem ukazującym nadania dla mieszkańców starostwa jest *Metryka Koronna*[10]. Prowadzona była w kancelarii królewskiej od połowy XIV wieku do 1794 roku (zachowana od 1447 roku). Składa się z kilku serii ksiąg – wpisów dokonywanych głównie z oryginałów.

Praca ta została wzbogacona źródłami drukowanymi. Są to: ustawa leśna wydana 27 lutego 1567 roku w Knyszynie, ustawa na wołoki, lustracje starostwa, rewizje dóbr.

Dużą pomocą w pracy były *Akta albo sprawy sądów miasta knyszyńskiego 1553 – 1580*[11], zebrane i opracowane przez J. Maroszka. Podstawą wydania tych źródeł był tom 1 z warszawskiego Archiwum Głównego Akt Dawnych, z zespołu Księgi Miejskie – Knyszyn. Zespół ten, składający się z trzech ksiąg, został przekazany do AGAD – u w 1963 roku z ZSRR. Nie dbano o zachowanie dawnego układu, łącząc w jeden wolumin akta sądu wójtowsko – ławniczego z aktami urzędu burmistrzowsko – ławniczego z XVI – XVIII wieku[12]. Edycję

[8] Ibidem.

[9] Ibidem.

[10] AGAD Warszawa, Metryka Koronna, Księgi Wpisów, Libri Inscriptinum. nr 3, 70, 99, 101, 410.

[11] Akta albo sprawy sądów…, s. 7.

[12] Ibidem.

uzupełniono o pojedyncze wpisy sprzed 1580 z Archiwum Skarbu Koronnego AGAD w Warszawie i Biblioteki Czartoryskich w Krakowie. Są to dokumenty zredagowane przez magistrat Knyszyna, które zachowały się w postaci wpisów. Na ich podstawie można określić, czym zajmowali się mieszkańcy starostwa i o co toczyli spory[13].

Metryka Litewska [14] zawiera kopie wystawionych dokumentów lub ich regesty, instrukcje i sprawozdania poselskie, księgi sądowe, lustracje oraz rejestry wojskowe i skarbowe. *Metryka Litewska* to ogół ksiąg i rejestrów przechowywanych niegdyś w archiwum Wielkiego Księstwa Litewskiego, a powstałych w kancelariach kanclerza (Metryka Większa) i podkanclerzego (Metryka Mniejsza).

Także *Lustracje województwa podlaskiego*[15] pozwalają określić, czym zajmowali się mieszkańcy starostwa knyszyńskiego w XVI wieku, podają liczbę kowali, piekarzy, ogrodników, młynów. Niestety dopiero w cztery lata po śmierci króla Zygmunta II Augusta, są to materiały z 1576 roku.

Materiału do scharakteryzowania Knyszyna i całego starostwa na tle Podlasia dostarczyło opracowanie Aleksandra Jabłonowskiego *Podlasie*[16].

Przydatna była także praca *Spisy urzędników województwa podlaskiego*[17], która pozwoliła na ukazanie osób zarządzających tymi

[13] Ibidem.

[14] Lituvos Metryka, Knaga nr 1 [1] (1370 – 1584) IJzrasymu knaga 1, Vilnus 1998.

[15]Lustracje województwa podlaskiego 1570 i 1576, wydali J. Topolski, J. Wiśniewski, Wrocław - Warszawa 1959.

[16] A. Jabłonowski, Podlasie, w: Źródła dziejowe, t. 17, cz. I – III. Polska w XVI wieku pod względem geograficzno – statystycznym, t. 6, cz. I – III, Warszawa 1908 - 1910.

[17] Urzędnicy podlascy XIV - XVIII wieku. Spisy, opracowali: E. Dubas - Urwatowicz. W. Jarmolik. M. Kulecki. J. Urwatowicz, Kórnik 1994.

terenami.

Informacji na temat gospodarki starostwa knyszyńskiego dostarczyły także *Materiały do dziejów rolnictwa w Polsce XVI i XVII wieku*[18]. Zebrał i opracował je Władysław Chomętowski. Zawierają inwentarz starostwa knyszyńskiego z 1561 roku. Przedstawiają rewizje dworów starostwa knyszyńskiego spisane przez księdza Adama Pilchowskiego[19]. Podają liczne materiały dotyczące starostwa, m.in. ilość uprawianego zboża oraz bydła.

Niniejsza praca składa się z trzech rozdziałów i ma układ problemowo – chronologiczny. Taka konstrukcja pozwoli ukazać strukturę starostwa knyszyńskiego oraz sylwetki starostów knyszyńskich w latach 1530 – 1572.

---

[18] Materiały do dziejów rolnictwa w Polsce XVI - XVII wieku, opracował W. Chomętowski, Warszawa 1876.

[19] Ibidem, s. 240 – 241.; H. Kowalska, Adam Pilchowski, Polski Słownik Biograficzny, t. XVI, Wrocław 1981, s. 246 – 248.

Adam Pilchowski – pochodził z niezamożnej rodziny z Pilchowi w powiecie wyszogrodzkim. W młodym wieku został zatrudniony w zarządzie dóbr królowej Bony. Tutaj prawdopodobnie nauczył się miernictwa, poznał zasady gospodarowania w starostwach królowej. Został pisarzem królowej Bony i rewizorem dóbr na Podlasiu. Królowej Bonie zawdzięczał początki swojej kariery kościelnej: jako pleban w Luszynie i Sierpcu został w roku 156 kanonikiem warszawskim, wkrótce objął plebanię w Zakroczmiu – przed 19 stycznia 1548 roku i w Wiźnie – 7 lutego 1550 roku. W 1555 roku został scholastykiem w kapitule warszawskiej. Po wyjeździe królowej Bony przeszedł na dwór Zygmunta II Augusta. W latach 1561 – 1564 pełnił obowiązki rewizora dóbr królewskich na Podlasiu. Przeprowadził rewizję dworów knyszyńskich i włości augustowskiej w 1561 roku, zamków i dworów podlaskich, w 1563 roku (wraz z H. Wołłowiczem), oraz starostwa knyszyńskiego w 1564, 1565 roku. W 1565 roku został referendarzem podlaskim – *referendarius causarum Podlasiensium*. Rezydując odtąd stale przy królu, rozpatrywał wszystkie sporne kwestie dotyczące Podlasia i wydawał wyroki wraz z delegowanymi komisarzami. W zamian za pracę dla króla dostał znaczne uposażenia: w 1563 roku został kanonikiem wileńskim, w 1565 roku otrzymał godność prepozyta warszawskiego, w 1568/69 objął kanonię płocką, a ponadto probostwo w Grodnie i Zambrowie. W latach 1558 – 1561 był prowizorem i ekonomem Szpitala Św. Ducha przy kościele Św. Marcina w Warszawie. Po śmierci Zygmunta II Augusta pozostał na dworze Anny Jagiellonki. Zmarł w 1585 roku. Pochowany został w kolegiacie Św. Jana w Warszawie.

W rozdziale pierwszym zatytułowanym *Podlasie w XVI wieku* przedstawiono zagadnienia związane z powstaniem województwa podlaskiego, ziemi knyszyńskiej i jej roli, jaką zajmowała w tym województwie. Opisano także szlaki przechodzące przez ziemię knyszyńską w XVI wieku, W podrozdziale *Początki Knyszyna* poruszono zagadnienia związane z początkami rozwoju miasta Knyszyna. W drugim rozdziale pt.: *Starostwo knyszyńskie w latach 1530 – 1572* przedstawiono sylwetki starostów knyszyńskich w tych latach oraz ich wkład w rozwój starostwa oraz miasta Knyszyn. Trzeci rozdział pt.: *Gospodarka starostwa knyszyńskiego* charakteryzuje ekonomię tego starostwa.

Autorka ma nadzieję, że niniejsza praca wzbogaci badania nad historią starostwa knyszyńskiego w czasach króla Zygmunta II Augusta.

Rozdział I: Podlasie w XVI wieku

1. 1. Północne Podlasie

Podlasie było zawsze terenem pogranicznym różnych ludów, kultur i organizacji państwowych, rozmaitych jednostek administracyjnych i regionów gospodarczych. Ścierały się tu i silnie na siebie wpływały różnorakie cywilizacje, różne kierunki osadnictwa i tendencje rozwojowe.

Wincenty Kadłubek pod rokiem 1192 użył po raz pierwszy nazwy *Polexiani*[20]. Bulle papieskie odnotowują nazwę Podlasie już w 1253 roku wieku i brzmi ono *Pollexia,* a później *Podlachia*[21] .W dokumentach wychodzących z kancelarii Wielkiego Księstwa Litewskiego zawsze pisana była w formie *Podljasze*[22].

Etymologicznie nazwa Podlasie oznacza *ziemię pod Lachami leżącą, u rębów polskich rozpostartą*[23]*,* czyli teren leżący między Rusią Poleską a Mazurami, czyli Lachami[24].

Obszary Polski północno – wschodniej u progu ery nowożytnej wchodziły w skład Wielkiego Księstwa Litewskiego. Należały do ówczesnych województw: podlaskiego, trockiego, brzesko – litewskiego i nowogrodzkiego. Zamieszkiwali tam ludzie posługujący się gwarami

[20] A. Jabłonowski, op. cit., cz. II, s. 3.

[21] Słownik Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich wydany pod redakcją Bronisława Chlebowskiego, Władysława Walewskiego według planu Felicjana Sulimierskiego, t. VIII, Warszawa 1887, s. 411.

[22] E. Dubas - Urwanowicz, W. Jarmolik, M. Kulecki, J. Urwanowicz, Urzędnicy podlascy XVI – XVIII wieku. Spisy., Kórnik 1994, s. 5.

[23] A. Jabłonowski, op. cit., cz. II, s. 1.

[24] Ibidem.

mazowieckimi, potomkowie Jaćwingów, Rusini posługującymi się gwarami o cechach białoruskich, ukraińskich i poleszuckich. Osiedlały się tam grupy Żydów, Niemców, Tatarów, Szkotów i Holendrów[25].

Osobliwością Podlasia, wynikłą z przeprowadzenia w XVI wieku pomiary włócznej było upowszechnienie renesansowych rozmieszczeń siedzib dworskich i towarzyszących im ogrodów. Wzorca dostarczały im liczne siedziby królewskie m.in.: Knyszyn, Tykocin, Krynki[26].

Północne Podlasie, gdzie leży Knyszyn, to wzgórza morenowe, między którymi płyną liczne rzeki, strumyki, tworzące wzdłuż swego biegu szerokie pasma błota i trzęsawisk. Północne Podlasie to także wysoczyzny (płaskie wzniesienia) i duże kompleksy leśne zwane puszczami.

Dzieje północnego Podlasia do XIV wieku[27] uważane są za okres prehistoryczny. Badacze przeanalizowali odwieczne nazwy rzek, gór, lasów i ustalili przybliżone dane, co do osadnictwa poszczególnych plemion i szczepów północnego Podlasia. Na północny, a dokładniej w widłach Biebrzy i Narwi zaczynają się pojawiać w początkach naszej ery pierwsi osadnicy mieszanej ludności bałtycko – słowiańskiej. Zamieszkałe tu plemiona grzebały swoich zmarłych w środku ogromnych nasypów, zwanych kurhanami. Sądzi się, że występowały one także w rejonie dzisiejszego Knyszyna[28].

---

[25] J. Maroszek, Podlasie, w: Polskie regiony. Podstawy kulturowe regionalizacji Polski pod red. E. Wysockiej i M. Konopki, Ciechanów 1997, s. 123.

[26] Ibidem.

[27] A. Kamiński, Pogranicze polsko – rusko – jaćwieskie miedzy Biebrzą a Narwią, Rocznik Białostocki, t. IV, 1963, s. 7.

[28] E. Chodorowski, Knyszyńskie szkice historyczne, Knyszyn 1997, s. 14 – 15.

Od X do XIII wieku[29] włącznie teren ten był ziemią niczyją. Miała ona zabezpieczać wszystkich sąsiadów przed wzajemnymi napadami. Według Macieja Stryjkowskiego[30] w 1253 roku północne Podlasie należało do książąt krakowsko – sandomierskich[31].

Tereny te, leżące w Wielkim Księstwie Litewskim od 1323 roku zostały 29 sierpnia 1513 roku przyłączone do nowo utworzonego województwa podlaskiego (poprzednio należały do trockiego). Źródłem, które pozwala dokładnie określić czas powstania województwa podlaskiego jest regestr dokumentu Zygmunta I. Brzmi on następująco: *Przywilej króla Zygmunta dany panu Janowi Sapieże na województwo podlaskie, brzesckie i inne, de data w Wilnie, feria secunda ipso festo Decollationis sancti Joannie Baptistae. Anno millesimo quingentesimo decimo tertio*[32].

Główną przyczyną powstania województwa podlaskiego była rozległość województwa trockiego i kłopoty związane z zarządzaniem tak dużego obszaru tego województwa. Pierwszym wojewodą mianowany został Iwan Sapieha, możnowładca posiadający duże wpływy na Litwie. Oprócz wojewody, nowe województwo podlaskie posiadało także kilku urzędników. Podlegał im zarząd wód i lasów hospodarskich. Byli to między innymi: bobrownik podlaski (od 1513 roku był nim Paweł Skirmin) i leśniczy podlaski (od 1516 roku – Andrzej Łozka)[33].

---

[29] Ibidem.

[30] M. Stryjkowski, Kronika polska, litewska, żmudzka i wszystkiej Rusi, Warszawa 1846, t. II, s. 114.

[31] H. Stasiewicz, Knyszyn i ziemia knyszyńska, Knyszyn 1997, s.10 – 12.

[32] W. Jarmolik, Powstanie województwa podlaskiego, Białostocczyzna, nr 4, 1989, s. 6 – 9.; W. Jarmolik, Początki województwa podlaskiego, Podlasie, nr 2, 1993, s. 15 – 19.

[33] W. Jarmolik, Powstanie województwa podlaskiego…, s. 8.; W. Jarmolik, Początki województwa podlaskiego…, s. 16 – 18.

Iwan Sapieha zmarł w połowie 1517 roku. Trzy lata województwo podlaskie pozostawało bez wojewody. Przypuszcza się, że król Zygmunt I był zajęty innymi sprawami: własnym małżeństwem z Boną Sforzą (ślub i koronacja odbyły się 18 kwietnia 1518 roku w Krakowie oraz wojnami z Moskwą, Tatarami i Prusami prowadzonymi od 1519 roku. W tym czasie Zygmunt I nie przebywał w Wilnie. Powołanie nowego wojewody podlaskiego stawało się konieczne. Przy braku zarządcy ziemiami województwa podlaskiego urząd ten przejął ponownie wojewoda trocki. Od marca 1519 roku urząd ten sprawował Olbracht Gasztołd, posiadający na Podlasiu dobra tykocińskie.

Dnia 10 lipca 1520 roku król Zygmunt I przebywający w Toruniu, w związku z wojną pruską, wyznaczył nowego wojewodę dla województwa podlaskiego. Ponieważ od śmierci Iwana Sapiehy województwo podlaskie znajdowało się w dość dziwnej sytuacji, Zygmunt I zdecydował niejako ponownie je utworzyć. Dlatego też niektórzy historycy uważali tę datę za moment utworzenia województwa podlaskiego. W jego skład wchodziły: ziemia brzeska, bielska, kamieniecka, mielnicka, kobryńska. Nowym wojewodą został Janusz Kostewicz – wojewoda witebski[34].

W 1566 roku w Wielkim Księstwie Litewskim przeprowadzono gruntowną reformę, obejmującą nowy podział administracyjny: obszar województwa podlaskiego został zmniejszony o ziemię brzeską, kamieniecką, kobryńską, które połączone z księstwem turowsko – pińskim, utworzyły województwo brzesko – litewskie[35].

W 1569 roku w wyniku Unii Lubelskiej Zygmunt II August

[34] W. Jarmolik, Powstanie województwa podlaskiego…, s. 8., W. Jarmolik, Początki województwa podlaskiego…, s. 16 – 18.

[35] W. Jarmolik, Powstanie województwa podlaskiego…, s. 8., W. Jarmolik, Początki województwa podlaskiego…, s. 17 – 18.

przyłączył ziemię: drohicką, bielską, mielnicką do Korony.

Na obszarze województwa podlaskiego, którego powierzchnia wynosiła około 12 525 km², istniało w XVI wieku dwadzieścia pięć miast[36].

Na północnym Podlasiu ukształtowały się kompleksy dóbr ziemskich, należące do dwóch najpotężniejszych rodów: Radziwiłłów i Gasztołdów. Pierwsi posiadali majętności ziemskie wokół miast: Rajgrodu i Goniądza –*Państwo Goniądzko – Rajgrodzkie,* drudzy włość tykocińską. Dobra własne monarchy powstały właśnie tam. Terytoria te Zygmunt II August traktował jako własność dziedziczną i wyłączył je z królewszczyzn. Z czasem północne Podlasie stało się centralną rezydencją monarchy.

[36] S. Alexandrowicz, Powstanie i rozwój miast województwa podlaskiego, Pamiętnik I Konferencji Nauk Historycznych, s. 141.

1. 2. Ziemia knyszyńska

Źródła historyczne do najstarszych dziejów ziemi knyszyńskiej są bardzo skąpe. Pomimo tego możemy ustalić, że ziemia knyszyńska to teren między rzekami: Nereśl, Supraśl, Czarna i Brzozówka.

Im większa rzeka, tym wcześniejsze osadnictwo. Rzeki zapewniały osadnikom duże ilości ryb, komunikację wodną, ogromne pastwiska, co ułatwiało hodowlę bydła i koni[37].

Ze względu na liczne rzeki obszar ten był podmokły porośnięty puszczą, która składała się z dwóch części: północnej do drogi Grodno – Goniądz (Puszcza Grodzieńska) i południowej (Puszcza Bielska)[38]. Od 1492 roku pojawia się nazwa Puszczy Knyszyńskiej, która stanowiła część składową Puszczy Bielskiej.

Na Podlasiu rozwijało się osadnictwo mazowieckie. Na ziemi knyszyńskiej pojawiło się ono dopiero w połowie XV wieku, razem z osadnictwem litewskim. Ze względów geograficznych osadnictwo litewsko – ruskie na ziemi knyszyńskiej zaczęło się rozwijać na terenie Puszczy Grodzieńskiej.

Część południowa ziemi knyszyńskiej, bardziej oddalona od centrum w Bielsku, zaczęła być kolonizowana dopiero po 1509 roku przez Mikołaja II Radziwiłła, gdyż dopiero w tym roku w Wilnie król Zygmunt I nadał mu dobra rajgrodzko – goniądzkie.

[37] E. Chodorowski, op. cit., s. 13 – 16.

[38] A. Jabłonowski, op. cit., cz. II, s. 16.

1. 3. Szlaki drogowe przechodzące przez ziemię knyszyńską w XV i XVI wieku

Z pierwszym osadnictwem i kolonizacją związany był rozwój dróg o znaczeniu lokalnym, regionalnym a nawet międzynarodowym. Trasy te nosiły nazwę *gościńców*. Obowiązywała niepisana zasada, w myśl, której drogi przebiegały wzdłuż linii rozdzielającej niziny i miejsca podmokłe od wzniesień, pagórków i miejsc suchych. Te mające po swojej jednej stronie bagna były bezpieczniejsze, gdyż bandyci nie mogli ze wszystkich stron otoczyć jadących, jednak ich słaba strona było częste wydłużanie się tras. Rzeki najczęściej przejeżdżano wpław w miejscach najpłytszych, czyli *brodach.*

Materiały historyczne pozwalają na stwierdzenie, że przez ziemię knyszyńską przebiegały dwa główne szlaki drogowe.

- Pierwszy łączył Morze Czarne z Morzem Bałtyckim, przechodząc przez żyzne pola Ukrainy, Brześć Litewski, Bielsk Podlaski, Dojlidy, Wasilków, Kopisk, Wodziłówkę (nieopodal dzisiejszego Knyszyna). W Lewoniach przekraczał on Nereśl i dalej wiódł na Hornostaje, Goniądz, Królewiec[39].
- Drugi szlak drogowy prowadzący przez ziemie knyszyńską wiódł z Wilna i Grodna przez dzisiejszą Sokółkę do Wodziłówki, gdzie łączył się z opisanym wcześniej szlakiem bałtyckim.

Prawdopodobnie po zawarciu Unii polsko – litewskiej od połączonych szlaków: bałtyckiego i wileńskiego utworzono nowy gościniec, prowadzący przez Knyszyn, Tykocin i Wizne aż do Warszawy i

[39] H. Stasiewicz, op. cit., s. 16.

Poznania. Szlak ten jest zaznaczony na wielu mapach, a jedyna wątpliwość dotyczy dokładnego czasu jego powstania. Niektórzy historycy szlak ten nazywają *Witoldowym*[40] . Gdy Zygmunt II August umieścił w Knyszynie swą główną rezydencję, droga ta stała się najważniejszym łącznikiem obu stolic jagiellońskich[41].

[40] L. Kosiński, Miasta województwa białostockiego, Warszawa 1962, s. 28.

[41] J. Wiśniewski, Osadnictwo wschodniej Białostocczyzny, Acta Baltico – Slavica, t. XI, 1977, s. 39.

1. 4. Kolonizacja północnego Podlasia przez Mikołaja II Radziwiłła

Zygmunt I nadał dobra rajgrodzko – goniądzkie Mikołajowi II Mikołajewiczowi Radziwiłłowi – wojewodzie trockiemu, późniejszemu wojewodzie wileńskiemu, kanclerzowi Wielkiego Księstwa Litewskiego 1 stycznia 1509 roku[42]. Sześć lat później 8 stycznia 1515 roku Zygmunt I potwierdził nadanie i określił granice tych dóbr: *od granicy Prus, rzeczką Pruską, jeziorem Necko, rzeką Nettą, strumieniem Jesiolnym, rzeką Biebrzą, rzeką Brzozówką w górę jej biegu, do jej źrodlisk i do łęgu, skąd wypływa rzeczka Czarna do rzeczki Sokołdki, aż do jej ujścia do Supraśli, Supraśla do Narwi, Narwią do miejsca, gdzie spotykają się granice Tykocina z Goniądzem, do miejsca zwanego Thoholty, obok Tykocina, zawraca przy kopcu i wiedzie rzeką Nereślą, wzdłuż kopców do traktu zwanego Witoldowa Droga, Drogą Witoldową aż do strumienia Thrzsczijanka, strumieniem do Biebrzy, w górę biegu rzeki Biebrzy do ujścia do niej rzeki Łek, rzeką Łek do granic pruskich*[43].

Mikołaj II Radziwiłł przeprowadził wielkie zmiany: zakładał nowe wsie, przebudowywał istniejące dawniejsze osadnictwo, komunikację, stworzył nową strukturę kościelną (Knyszyn, Jaświły).

Jako wojewoda wileński zbudował odcinek drogi równoległy do szlaku bałtyckiego, przechodzący przez ziemię knyszyńską. Droga ta nosi nazwę *Traktu Staropolskiego.*

W latach 1509 – 1521 Radziwiłł osadził szereg siół: Knyszyn,

[42] J. Maroszek, Jaświły. Dzieje obszaru gminy do końca XVIII wieku, Białystok 2004, s. 11.

[43] AGAD Warszawa, Zbiór dokumentów pergaminowych, nr 7550.; J. Maroszek, Jaświły. Dzieje obszaru gminy…, s. 11.

Knyszyn – dwór gospodarczy, Krypno, Długołękę. Ustalił cło w Boguszewie na rzece Nereśl i wysokość opłat targowych[44] .

Po śmierci Mikołaja II w 1522 roku jego żona – Elżbieta z Sakowiczów Radziwiłłowa i trzech synów: Mikołaj – biskup żmudzki, Jan – podczaszy dworny litewski, Stanisław – dzierżawca uszpolski nie mogli dojść do porozumienia w sprawie podziału ojcowizny. Rozgorzał spór, który zakończył się w 1526 roku[45] przed sądem królewskim w Goniądzu. Knyszyn z wójtostwem długołęckim i młynem na Nereśli, *Lewonie* odziedziczył po ojcu Mikołaj III Radziwiłł, biskup żmudzki. W 1529 roku król Zygmunt I zatwierdził ten podział.

Dnia 28 grudnia 1528 roku Mikołaj III swoje dobra dziedziczne zapisał Zygmuntowi II Augustowi.

Zgodnie z wcześniejszym podziałem do biskupa Mikołaja III Radziwiłła należały:

III. część Zamek Knyszyn

Zamek Knyszyn z wójtostwem - 87 włók

wójt [Iwan] Kurzecki - 10 włók

wójtostwo Mikołaja Pęskiego, krajczego radziwiłłowskiego,

wójt Mikołaj Pęski - 9 włók

Solennickie osiadłe - 7 włók

pustych - 5 ¾ włóki

Suma w tej części 277 włók, razem z osiadłymi, pustymi, służebnymi, wójtowskimi

Młyny: młyn Mieszkowski, młyn drugi na tejże rzece, niżej, o 1 kole, na

[44] W. Pociecha, Królowa Bona (1494 – 1557), t. III, Poznań 1958, s. 160 – 163.; H. Stasiewicz, op. cit., s. 33 – 35.

[45] M. Malczewska, Latyfundium Radziwiłłów w XV do połowy XVI wieku, Poznań 1985, s. 161.

innej rzece zwanej Jaskra teraz budowany jest młyn, na tejże rzece Jaskrze, o 1 kole, na łodziach u Mikołaja, rudnika, o 1 kole[46].

Radziwiłł zmarł 3 listopada 1529 roku, a król przejął zapisane mu dobra 23 lutego 1530 roku, potwierdzając to odpowiednim dokumentem[47].

Stanisław, brat zmarłego, wniósł sprzeciw odnośnie przejęciu przez króla dóbr jego brata. Przez 6 lat komisje złożone z komisarzy powołanych przez króla gromadziły dowody a główna rozprawa odbyła się 24 maja 1536 roku w Wilnie. Radziwiłłów reprezentował trzeci z braci – Jan, ponieważ Stanisław zmarł w 1531 roku. Sąd uznał, że dowody przedstawione przez Jana Radziwiłła są niewystarczające, ponieważ nie określają dokładnie granic i są mało czytelne.

W ten sposób Zygmunt II August stał się prawowitym właścicielem ziemi knyszyńskiej.

1. 5. Założenie Knyszyna

Po 1510 roku a przed 1520 rokiem powstała wieś kmieca Knyszyn. Od samego początku liczyła 84 włóki[48] .

Układ przestrzenny miasta wyznaczały dwa krzyżujące się trakty – *Gościniec Wielki* prowadzony w 1510 roku z Lewonii i Goniądza do Straży na Sokołdzie i dalej do Grodna oraz straszy od niego trakt z Tykocina do dawnego dworu myśliwskiego Wodziłówka.

Knyszyn został założony na wzniesieniu o powierzchni 5 km², leżącym na prawym brzegu rzeki Jaskranki, od której w odległości 4 km

[46] J. Maroszek, Pogranicze Litwy i Korony…, s. 159.

[47] H. Stasiewicz, op. cit., s. 35.

[48] AGAD Warszawa, Kapicjana, nr 24, s. 577 – 582.; J. Maroszek, Dzieje Goniądza, Białystok 1997, s. 125 – 128.; Akta albo sprawy sądów miasta knyszyńskiego …, s. 9.

płynie rzeka Nereśl[49].

Brak wiadomości źródłowych na temat pochodzenia nazwy Knyszyn, historycy starają się wypełnić domysłami i hipotezami. Według Aleksandra Brücknera słowo *knysz* jest pochodzenia ruskiego, a oznaczało chleb dla zmarłych. Nazwa ta może pochodzić także od wypiekanych w tych stronach postnych placków z mąki, wody i cebuli, zwanych *Knyszami*[50]. *Knyskami* zwano także bułeczki królewskie. *Knys* to także gruby kij lub drew wyrwane z korzeniami. W języku litewskim nazwa ta oznacza miejsce poryte lub pokopane[51].

Bardziej wiarygodna wydaje się być inna hipoteza. Po zawarciu unii polsko – litewskiej dużego znaczenia nabiera szlak drogowy prowadzący z Wilna i Grodna przez Tykocin do Warszawy, Torunia i Poznania. W drugiej połowie XV wieku, na terenie, gdzie dziś znajduje się Knyszyn, utworzono punkt etapowy, w którym podróżni mogli przenocować, wypocząć i nakarmić konie po męczącej podróży. Prawdopodobnie właścicielem tego punktu był *Nikolaus Knyscha (Cnyscha*. Pochodził z Wielkopolski i prawdopodobnie od jego nazwiska utworzono nazwę osady Knyszyn powstałej przy punkcie drogowym[52] .

Prof. Józef Maroszek podaje, że nazwa Knyszyn pochodzi od osoczników grodzieńskich *Knyszewiczów,* którzy strzegli przed 1505 roku *ostępu Hwozdnego* (ostęp Hwozdny w gwarze oznacza niewielkie wzniesienie wśród błot, pokryte lasem)[53].

Knyszyn miał stanowić centrum 3 wójtostw (każde po 100 włók),

[49] H. Stasiewicz, op. cit., s. 37.

[50] A. Brückner, Encyklopedia Staropolska, Warszawa 1990, s. 599.

[51] E. Chodorowski, op. cit., s. 16.

[52] Ibidem.

[53] J. Maroszek, Pogranicze Litwy i Korony …., s. 48 – 49.

które miało zaspokajać potrzeby rynkowe jedynie najbliższej okolicy.

1. 6. Nadanie praw miejskich

Król Zygmunt II August nie spieszył się z nadaniem praw miejskich Knyszynowi. Uważał, że naruszy to kameralność miejsca i jego wypoczynkowy charakter.

Knyszyn otrzymał prawa miejskie dopiero 18 października 1568 roku. Wydarzenie to poprzedził wielki pożar, który wydarzył się w mieście 5 czerwca 1567 roku. Skłoniło to króla do uporządkowania prawa miejskiego, m.in. poprzez przepisy pożarowe, *bo ogień w mieście, zagroził rezydencji i gościom odwiedzającym Knyszyn*. W przywileju miejskim zanotowano: *A wszakoż dla bezpieczeństwa od ognia, słodownie i browarów blisko przy domiech mieć nie mają, ale na przedmieściach, na stronie dla miasta, z wiadomością urzędu naszego dwornego budować ich będą powinni. Nadto wkładamy na nich tę powinność, także dla bezpieczeństwa od ognia, ażeby wszyscy mieszczanie, każdy z osobna, w tym mieście kominy w domach swoich murowane mieli*. Pisząc o prawie na zbudowanie łaźni miejskiej król stwierdził:, która *łaźnia dla przespieczności od ognia na stronie z wiadomością urzędu dworu naszego knyszyńskiego ma być zbudowana. I to postanawiamy, aby żaden mieszczanin przy mieście łaźni osobliwych przy domiech swych mieć nie śmiał, a tylko jedna pospolita łaźnia bydź ma*[54].

Dokument lokacyjny z 1568 roku prócz zwykłych sformułowań o nadaniu prawa magdeburskiego, wyjęciu spod praw Wielkiego Księstwa

[54] AGAD Warszawa, *Kapicjana,* nr 43, s. 434 – 463.; Akta albo sprawy sadów miasta knyszyńskiego…, s. 12.

Litewskiego, odbywania sądów karnych przed wójtem, a cywilnych przed burmistrzem, wolnej apelacji do sądów starościńskich, elekcji dokonywanej przez starostę spośród 4 kandydatów na burmistrza, szczególnie dbał o rozwój handlu w mieście. Mieszczanie mieli prawo do dochodów *z wagi i postrzygalni, które sobie mieszczanie w mieście zbudować mają wiecznemi czasy*[55]. Równomiernie rozłożone w kalendarzu, właściwie, co kwartał miały odbywać się 4 jarmarki doroczne na: Boże Ciało, Narodzenie Najświętszej Maryi Panny, Trzech Króli i Niedzielę środopustna. Cotygodniowy targ miał odbywać się w czwartek, opłaty targowe i meszne miały być pobierane do dworu. Król zezwolił *ratusz, tego miasta w Rynku swym nakładem zbudować, ale ma im bydź wolno na pospolity pożytek tego miasta pod ratuszem i około ratusza, które przez, nie będzie zbudowan budować kramnice dla składania i przedawania wszelakich rzeczy i towarów kramnych, z których komór kramnych czynsze, dochody przez, urząd pomienionego miasta mają bydź wybierane, a na pospolity pożytek miejski obracane*[56]. Produkcja i handel wyrobami alkoholowymi nie miały być arendowane ani Żydom, ani chrześcijanom, *ale winny stanowić dochód króla, gdyż mają być oddawane staroście*, przez co król dbał, aby ceny tych wyrobów nie były zawyżane o koszty arendarskie. Wszystko to miało podnieść zaopatrzenie na rynku konsumpcyjnym Knyszyna, wynikało pewnie z ustawicznych skarg, wnoszonych przez dworzan i gości królewskich, dotyczących słabego zaopatrzenia[57].

[55] AGAD Warszawa, *Kapicjana,* nr 43, s. 434 – 463.; Akta albo sprawy sadów miasta knyszyńskiego.., s. 12.

[56] AGAD Warszawa, *Kapicjana,* nr 43, s. 434 – 463.; Akta albo sprawy sadów miasta knyszyńskiego.., s. 12.

[57] Akta albo sprawy sądów miasta knyszyńskiego…, s. 15 – 17.

Z dokumentu lokacyjnego przebija też troska o estetykę miasta. Oprócz konieczności budowy łaźni, ratusza, postrzygalni, ich uporządkowanej lokalizacji, na którą wyrażać miał zgodę starosta dokument nakazywał, by rynek i ulice miasta były wybrukowane kamieniami, a *granice około miasta wszelkie w tymże gruncie miejskim położone i do tego miasta ściągające się swym kosztem oprawować powinni będą wiecznemi czasy*[58]. Najwidoczniej król życzył sobie, by mieszczanie budowali parkany na granicy własności miejskiej i dworskiej, zwłaszcza, że różne obiekty należące do rezydencji w różnych miejscach z nią sąsiadowały. Jednocześnie król potwierdził pomiarę miasta dokonaną przez Chwalczewskiego. Wyjmował jednak spod prawa miejskiego zajęte do dworu grunty: *wyjąwszy niektóre grunty nasze, to jest stawy, sadzawki i inne między grunty miejskimi leżące, ku dworu naszemu knyszyńskiemu należące, które starosta knyszyński od nas w sprawie swej ma, a za grunty tego miasta, które wylaniem wody ze stawów naszych są zajęte i miastu odeszle, albo jeśli potóym ku potrzebie naszej więcej tych gruntów odejdzie, tedy my takowym gruntem i tak wiele, jako odejdzie odmianę słuszną wedle ustawy na inszym miejscu, grunty naszemi, staroście naszemu knyszyńskiemu oddać rozkazujemy*[59].

Król zareagował wobec pożaru nie tylko przywilejem lokacyjnym, który zawierał przepisy przeciwpożarowe. Również okazał swą łaskę wobec pogorzelców zwalniając ich z czynszu przez jeden rok: *Natenczas przy podaniu strata [10 XII 1569 r.] mieszczanie knischinsezi okazowali list KJM, z podpisem ręki własnej JKM, którym listem JKM dla*

[58] AGAD Warszawa, *Kapicjana,* nr 43, s. 434 – 463.; K. Cyganek, Kronika parafialna, kościoła knyszyńskiego, Knyszyn 1944, s. 74.

[59] AGAD Warszawa, *Kapicjana,* nr 43, s. 434 – 463.; J, Maroszek, Pogranicze Litwy i Korony…, s. 233 – 235.

pogorzenia domów ich i dla inszych przyczyn wolności od wszelakich płatów ku pierwszej wolności wydanej, 1 rok dawać raczy, tem tylko, którzy są za pierwszą wolnością na osobliwym regestrze opisani, wedle, którego listu przez p. starostę mają być zachowani. Przy tym okazowali też drugi list, także z podpisem ręki JKM, którem JKM czynsz prętowy ze wszystkich siedlisk i z ogrodów na dwie lecie, to jest na rok niniejszy 1569 i na przeszły 1570 odpuścić racy wedle, którego też zachowani być mają[60].

Działania króla szły w kierunku rozwoju miasta, przede wszystkim kondycji finansowej mieszczan, a to pociągać za sobą musiało stały proces zwiększania liczby rzemieślników i możliwości aprowizacyjnych orszaku królewskiego, który nie korzystał z samej rezydencji, a zatrzymywał się m. in. po gospodach mieszczańskich[61].

Jak widać Knyszyn zawsze w czasach, gdy przebywał w nim król przeżywał gwałtowny rozwój. Śmierć władcy przerwała rozwój miasta.

1. 7. Pobyty króla Zygmunta II Augusta w Knyszynie

Pierwszy raz Zygmunt II August zawitał w 1543 roku (16 września król wyjechał z Grodna na polowanie. Tego samego dnia oglądał Monaster Supraski, a innej drogi do Supraśla jak tylko przez Knyszyn nie było). W pełni udokumentowany pobyt nastąpił dwa lata później. Dnia 13 czerwca 1545 roku ksiądz Stanisław Górski – kanonik krakowski i płocko w liście do Jana Dantyszka biskupa

[60] Lietuvos Metryka, Knaga nr 52 (1569 – 1570) Uzrasymu knaga 52, Vilnus 2004..; K. Cyganek, op. cit., s. 74.; J. Maroszek, Pogranicze Litwy i Korony…, s. 235.

[61] Akta albo sprawy sądów miasta knyszyńskiego …, s. 17.

warmińskiego pisał: *Młody król najprzód do Częstochowy, dokąd się ofiarował, stamtąd na Piotrków, Warszawę, Tykocin, i Grodno jedzie do Wilna*[62]. Dnia 25 lipca król przybył do Knyszyna.

W Knyszynie król dał jałmużnę ubogim[63]. Kolejną wizytę w Knyszynie, król złożył 21 listopada 1547 roku. Dłuższy pobyt nastąpił jesienią – zimą i wiosna 1553 – 1554 roku[64].

Precyzyjne określenie pobytów królewskich w Knyszynie jest możliwe dzięki datacjom dokumentów prawnych, listom i rachunkom królewskim[65].

W istniejącej literaturze historycznej już trzykrotnie podejmowano próbę zestawienia pobytów króla w Knyszynie. Pierwszą próbę podjął Franciszek Bujak[66]. Ustalił on, iż w latach 1548 – 1572 Zygmunt II August odwiedził Knyszyn 14 razy i mieszkał 315 dni w tym mieście. Kolejną wersję itinerarium opracował Aleksander Gąsiorowski[67]. Według jego ustaleń król odwiedził Knyszyn 15 razy i mieszkał tu 341 dni. Najdokładniejszym zdaje się być itinerarium opracowane przez Józefa Maroszka, który wykazał, że król przebywał w Knyszynie 21 razy, łącznie 499 dni, a także podpisał w Knyszynie 373 dokumenty[68]. Liczba 499 dni jest bardzo imponująca, są to stałe pobyty króla w Knyszynie, a także przyjazdy wielokrotne.

---

[62] J. Maroszek, Pogranicze Litwy i Korony, s. 188.

[63] Ibidem.

[64] Ibidem, s. 189.

[65] Ibidem, s. 189 – 190.

[66] F. Bujak, Stolice Polski. (Gniezno – Kraków – Warszawa), Studia Geograficzno – Historyczne, Warszawa 1925, s. 253 – 294.

[67] A. Gąsiorowski, Itineraria dwu ostatnich Jagiellonów, Studia Historyczne, r. 16, 1973, s. 249 – 273.

[68] J. Maroszek, Pogranicze Litwy i Korony…, s. 190.

Zygmunt II August mieszkał w Knyszynie przygotowując się do sejmów w roku: (1554, 1564, 1566, 1567), a także po ich zakończeniu: (1563, 1564, 1565, 1567, 1569). Król wydawał w Knyszynie liczne nominacje: w 1553 roku rozdał 5, w 1567 – 2, a w 1569 aż 9 wakansów. Jak widać król preferował rozdawnictwo urzędów a kameralność i niezależność Knyszyna sprzyjały ku temu[69].

Począwszy od 1568 roku stan zdrowia króla pogarszał się. Oprócz dolegliwości podagrycznych dołączyły się schorzenia pęcherza moczowego.

Dnia 21 czerwca 1572 roku na skutek krwotoku i dalszego pogorszenia się stanu zdrowia postanowił jechać do Knyszyna, gdzie zawsze najlepiej się czuł i był przekonany o zdrowotnym charakterze tego miasta. Jadąc z Warszawy do Knyszyna na specjalnym wozie z łóżkiem, najpierw zatrzymał się w Wiźnie, a następnie w Tykocinie.

Po przyjeździe do Knyszyna schorowany król nie wstawał z łóżka, otaczając się lekarzami. Od 4 lipca miał wysoką gorączkę. Dnia 7 lipca 1572 roku po przyjęciu Sakramentów Świętych o godzinie 17 zmarł[70].

W chwili śmierci Zygmunta II Augusta obecny był tylko Franciszek Krasiński – biskup krakowski, Michał Krzysztof Radziwiłł – marszałek nadworny litewski, Stanisław Czarnkowski – referendarz koronny.

Ostatnie dnia życia króla połączone były z grabieżą majątku królewskiego[71]. Biskup krakowski Franciszek Krasiński i lekarz

[69] Ibidem, s. 190 – 191.

[70] Ibidem, s. 195.

[71] Ibidem.

królewski Stanisław Fogelweder poświęcili swoje pieniądze i kosztowności, aby sprawić odpowiednie szaty dla króla.

Wykorzystano koronę, jaką Zygmunt II August otrzymał po swoim zmarłym siostrzeńcu, Janie Zapolyi, która była przechowywana na zamku w Knyszynie. Wobec upalnej pory i rozszerzającej się zarazy, wyjęto wnętrzności króla, które pochowano na rynku w Knyszynie[72].

Śmierć króla wyniosła nieznaną mieścinę podlaską na miejsce równorzędne Wawelowi. Na Knyszyn zwróciły się oczy wszystkich rządzących.

[72] J. D. Solikowski, Krótki pamiętnik Rzeczy Polskich od zgonu Zygmunta Augusta, zmarłego w Knyszynie w miesiącu lipcu, do roku 1590, Petersburg – Mohylew 1855, s. 139.; R. Heidenstein, Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594, Petersburg 1857, s. 1, 7, 10 – 11, 15, 17, 19, 21, 22, 24.

Rozdział II: Starostwo knyszyńskie w latach 1530 –1572

2. 1. Obszar starostwa knyszyńskiego w latach 1530 – 1572

Starostwo knyszyńskie było starostwem niegrodowym, czyli takim, gdzie starostowie posiadali przywilej dzierżawienia dóbr królewskich, byli wysokimi dostojnikami państwowymi. Starostów knyszyńskich mianował król i oni w jego imieniu sprawowali władzę sądowniczą, egzekucyjną, skarbową i wojskową. Mieli wpływ na wybór księży w parafiach podległych im starostw.

Starostowie knyszyńscy otrzymywali dochody z folwarków, młynów wodnych, stawów rybnych, leśnictw i kasy miejskiej. Z dochodu, jaki dawało starostwo, jedna czwarta, czyli *kwarta* była płacona dla państwa na utrzymanie wojska.

Pierwsi starostowie mieli siedzibę w myśliwskim dworze Mikołaja III Radziwiłła przy ulicy Dworskiej[73]. Przy dworze znajdowała się stajnia na 25 koni, które były własnością starosty[74].

Zagospodarowując otrzymane w 1530 roku od Mikołaja III Radziwiłła dobra knyszyńskie, królowa Bona daje to starostwo zaufanym osobom, aby zajęły się rozwojem gospodarczym otrzymanych obszarów.

Aleksander Jabłonowski tak opisuje granice starostwa

[73] A. Jabłonowski, op. cit. cz. III, s. 130.; H. Stasiewicz, op. cit., s. 105.

[74] A. Tarnawski, Działalność gospodarcza J. Zamoyskiego, kanclerza i hetmana Wielkiego Koronnego (1572 – 1605), Lwów 1935, s. 181.

knyszyńskiego:

Starostwo knyszyńskie razem wzięte z jego, we wschodniej połaci, puszczą rozległą, rozciąga się po prawej stronie Nereśli, z drugiej – Sokóldki, zatem do rubieży leśnictwa tykocińskiego, do puszczy kryńskiej grodzieńskiego powiatu. Na północy poza stawem czechowskim sięga to starostwo, po przekroczeniu już wierzchowisk Nereśli, aż do błotnych topielisk, poza Brzozową (do Biebrzy) i rębów rajgrodzkich, mając tam od zachodu starostwo goniądzkie, od wschodu zaś poza Brzozową, puszczę kuźnicką w powiecie grodzieńskim[75].

Starostwo knyszyńskie położone było w widłach rzek: Narwi i Biebrzy, zajmowało obszar 684 km², na którym znajdowało się jedno miasto – Knyszyn i 39 wsi (dane z 1561 roku)[76]. Warunki leśne sprzyjały dwóm rodzajom gospodarki – rolnictwu i leśnictwu. Lasy, mimo że były pod władzą leśniczego, pokrywały niemal cały obszar starostwa. Ziemie uprawne były uzyskiwane przez karczowanie lasu wokół założonej osady. Większość obszaru zmieniała się w ciągu XVI wieku.

Starostwo knyszyńskie było podzielone na wójtostwa, a te z kolei na sioła.

W skład starostwa knyszyńskiego wchodziły następujące wójtostwa i sioła (autorka wymienia poszczególne sioła, oraz podaje ich powierzchnię we włókach – tabele sporządzono według własnych obliczeń na podstawie:

A., Jabłonowski Podlasie, w: Źródła dziejowe, t. 17, cz. I, Polska w XVI wieku pod względem geograficzno – statystycznym, t. 6, cz. 1, Warszawa 1909, s. 131, 142, 145.

Materiały do dziejów rolnictwa w Polsce XV – XVI wieku, opracował W. Chomętowski, Warszawa 1876, s. 240 – 299.

[75] A. Jabłonowski, Podlasie, cz. III, s. 226.; E. Chodorowski, op. cit., s. 49.

[76] Lustracje województwa podlaskiego …, s. 73 – 77.; J. Oleksicki, Spław zboża rzeką Narwią w XVI wieku, w: Studia nad społeczeństwem i gospodarką Podlasia w XVI – XVIII wieku, pod red. A. Wyrobisza, Warszawa 1981, s. 106 – 107.

A., Czapiuk, Uwagi o gospodarce folwarcznej w starostwie knyszyńskim w drugiej połowie XVI wieku, w: Studia nad gospodarką, społeczeństwem i rodziną w Europie późnofeudalnej pod redakcją J. Topolskiego przy współudziale C. Kuklo, Lublin 1987, s. 130 – 136.

J. Maroszek, Pogranicze Litwy i Korony w planach króla Zygmunta Augusta, Z historii dziejów realizacji myśli monarszej między Niemnem a Narwią, Białystok 2000, s. 397 – 409.

Wójtowstwo Knyszyńskie lub Domasz

Sioło	**włóki**	**włóki wolnych lub pustych lub wolne**	**włóki osocznickie**	**włóki zagumiennika**	**włóki wójtowskie**	**włóki piwowarskie**	**włóki koleśnickie**
Krypno	40	-	-	½	-	-	-
Zastoki/ Zastocze	42	5	4 ½	½	-	-	-
Jaskra	22	1	-	-	-	2	1
Safiejewo Satiowo/ Zofiówka	16	-	10	-	-	-	-

Miasto Knyszyn

włóki	**włóki wolne**	**włóki wójtowskie**
80	2	1

Sioło	**włóki**	**Włóki puszczańskie**
Kobylanki	52	22

Wójtowstwo Długołęckie

Sioło	**włóki**	**morgi**	**włóki wolnych lub pustych**	**włóki osocznickie**	**włóki młynarskie**	**włóki wójtowskie**
Długołęckie	68/ 69	-	-	1	-	2
Rekle	5	-	-	-	-	-

Tatarskie	10	-	-	-	-	-
Góra	35	12	31	-	3	-

Wójtowstwo Kalinowskie

Sioło	wł-óki	mor-gi	prę-ty	włóki wolnych lub pustych	włóki wójto-wskie	włóki bednarza	włóki pleba-ńskie	włóki młyna-rskie
Kalinowskie/ Kalinówka	50	-	-	6	-	4	-	
Kropiewnicz na	50	43	-	1 ½	2	-	4	
Bagno	32	84	20	2	6 włók nie przyjętych do pomiary			
Żawnowka/ Jowniki	9	-	-	-	-	-	-	1

Wójtowstwo Brzozowskie

Sioło	włóki	włóki wójtowskie	włóki bednarza	włóki zagumiennika
Brzozowa	56	2		
Dobrowka/ Bobrówka	52		1	1

Olszanka - 10 włók w dzierżawie kuchmistrza JKM Wojciecha Jasieńskiego

Wójtowstwo Jasfiłowskie / Jaświłowskie

Sioło	włóki	włóki wójto-wskie	włóki cieśli	włoki strzelców	włóki osia-dłe	włóki wolne od czynszu
Jasfiły/Jaświły	60	2	1	-	-	-
Romejki	18	-	-	2	-	-
Jodeski	8	-	-	-	4 ½	-
Golbicze/ Gurbicze	4 w dzierżawie u leśniczego u leśniczego Jana Wieczkowicza/ Więcławowicza	-	-	-	-	-
Maciesze	30	-	-	-	-	2

Wójtostwo Rudnickie

Sioło	włóki	włóki wójtowskie	włóki młynarskie	włóki wolnych lub pustych	włóki dla popa
Ruda	30	2	1	½	-
Chraboły/ Hraboli	30	-	1	7 ½	2
Kobylany	30	-	-	4	-
Czarna	32	-	-	-	-

Wójtostwo Dobrzyniewskie

Sioło	włóki	morgi	włóka kowalska	włóki wójtowskie	włóki nie mierzone	włóki wolnych lub pustych
Dobrzyniewo	36	-	1	-	-	-
Hryniowicze/Jaworówka	20	-	-	-	-	-
Gniła	17	20	-	2	5	-
Pogorzałka	40	-	-	-	-	1 ½
Kozopatry	66 - 11 osiadłych	-	-	-	45	10
Borsuki	30					21 ½

Wójtostwo Zabielskie

Sioło	włóki	włóki wójtowskie	włóki osocznickie	włóki zagumien-nika	włóka młynarska	włóka na służki
Zabiele	46	2	4	1	-	-
Nowosiołki	10	-	-	-	-	-
Jaćwież	30	-	-	-	1	1

Wojtowstwo Letniki

Sioło	włóki	włóki wójto-wskie	włóki osocznickie	włóki wolnych lubpustych	włóki w dzierżawie	włóki na słu-żki
Letniki	60	2	4	-	-	-
Supraśla	14	-	-	4(dla strzelców), których tam nie ma	-	-
Krynica	12	-	-	-	-	-
Kulikówka	10	-	-	-	4 w. u bojara Szachiłło	-
Obrubniki	10	-	-	-		6
Zinowo	9	-	-	-	wł. dzierżawie u Jana Dzierżanowskiego	-

Wójtowstwa i sioła wołości Augustowskiej

Wójtowstwo Tajeńskie

Sioło	włóki	mo-rgi	włóki wójtowski e	włóki puste	włoki w dzierżawie	włóki plebańskie	włóki na służki
Tajne/ Tajno	39	4 ½	2	-	-	-	-
Bargłówka	25	-	-	5	-	-	-
Orzechówk a	4	-	-	-	-	-	-
Wasnawieś/ Woznawieś	20	-	-	-	3 wł. (u pana Grajewskiego)	-	-
Konieczki	4	-	-	-	-	-	-
Bargłów	93	-	2	-	-	2	2

Wójtostwo Mięckie/Mieckie/Neckie

Sioło	włóki	morgi	włóki wójtowskie	włóki plebańskie	Włóki puste/spustorzałe
Mięta/ Mieta/Netta	78	5	2	3	22
Brzozówka	30	-	-	-	4/1

Wójtostwo Bargłowskie

Sioło	włóki	włóki wójtowskie	włóki plebańskie	włóki na służki	Włóki puste/spustorzałe
Bargłowo	93/ 95	2	2	2	18/ 6
Koniecki/ Konieczki	4	-	-	-	2

Wójtostwo Dręskie/Drzestowskie

Sioło	włóki	morgi	włóki wójtowskie
Dręstwo/ Drzestwo	38	31 ½	2
Krosiowo/ Kraśiówka	13	-	-
Zrzobki lub Barszcze/ Barscze	6	-	-
Żelistowska/ Szelistówka	20	-	-

Wójtostwo Kamieńskie

Sioło	włóki	włóki wójtowskie	Włóki puste/spustorzałe
Kamionka	34	2	6
Żeziurki/ Jeziorki	35	-	9
Żarnowo	35	-	-

Wójtostwo Grabowskie/Krabowskie

Sioło	włóki	morgi	włóki wójtowskie	Włóki miernicze	Włóki puste/spustorzałe
Grabowo/ Krabowo	40	-	-	-	5
Giniówka	20	-	-	-	5
Bernaty/ Biernatki	16	-	-	-	6
Pruska	3	23	2	1 w. i 23 morgi	-

Wójtostwo Rutkowskie/Rudkowskie

Sioło	włóki	włóki wójtowskie	Włóki puste/spustorzałe	Włóki nieprzyjęte
Rutki/Rudki	72	2	8	4½ (pod lasem)
Lipowka/Lipówka	3		wszystkie	

Ogółem włók:

Włoki 1561 r.	1945/ 1948
Włóki wójtowskie	16
Włóki osocznickie	23 ½
Włóki zaguminne	3
Włóki piwowarskie	2
Włóki kolaśnickie	1
Włóki młynarskie	6
Włóki bednarskie	5
Włoki plebańskie	11
Włóki cieśli	1
Włóki strzelców	2
Włóki dla popa	2
Włoki kowala	1
Włóki służby	13
Włóki osiadłe	15 ½
Włóki w dzierżawie	30
Włóki miernicze	1 wł. 23 morgi
Włóki puste	93
Włóki spustoszałe	46
Włóki nie przyjęte do pomiary	60 ½

Reforma włóczna wprowadzała podział gruntów, które sklasyfikowano jako grunt dobry, średni, podły, a także grunt przedni i przepodły[77].

Grunt w starostwie knyszyńskim w 1561 roku:

Grunt przedni	Grunt średni	Grunt dobry	Grunt podły/ piaszczysty
20 wł.	485 wł.	920/ 923 wł.	141 wł.

Źródło: Obliczenia własne autorki, na podstawie: Materiały do dziejów rolnictwa w Polsce…, s. 240 – 299.

Ilość osoczników w starostwie knyszyńskim, razem z zajmowanymi włókami w latach 1561, 1564, 1569 – porównanie:

Osocznicy	1561 r.	1564 r.	1569 r.
	43 włoki, 1 morga, 4 ½ pręta	brak danych	28 włók

Źródło: Obliczenia własne autorki, na podstawie: Materiały do dziejów rolnictwa w Polsce…, s. 240 – 299.

Obszar, zajmowany przez strzelców w starostwie knyszyńskim w latach 1561, 1564, 1569 – porównanie:

Strzelcy	1561 r.	1564 r.	1569 r.
	4 włóki	6 włók	brak danych

Źródło: Obliczenia własne autorki, na podstawie: Materiały do dziejów rolnictwa w Polsce…, s. 240 – 299.

Liczba ogrodników w 1569 roku:

Ogrodnicy	1569 r.
	Liczba ogrodników – 140

Źródło: Obliczenia własne autorki, na podstawie: Materiały do dziejów rolnictwa w Polsce…, s. 242.; J. Maroszek, Pogranicze Litwy i Korony…, s. 397 – 409.

[77] Reforma włóczna na Litwie i Białorusi w XVI wieku, w: J. Ochmański, Dawna Litwa, Olsztyn 1986. s. 158 – 173.

Tabela poniżej wskazuje stosunek włók folwarcznych do ogółu zagospodarowanych włók chłopskich.

Knyszyn 1561 r.	Włóki wiejskie ogółem	W tym włóki pańszczyźniane liczba	% ogółu	Folwark	Włóki folwarczne
	772	509	66,0	4	84

Źródło: Obliczenia własne autorki, na podstawie: Materiały do dziejów rolnictwa w Polsce…, s. 242.; Reforma włóczna na Litwie i Białorusi w XVI wieku…, s. 170.

Danina pieniężna stanowiła główną część powinności chłopskiej, za nią szła renta naturalna a na końcu renta odrobkowa, a mianowicie to, co pojawiło się w starostwie knyszyńskim, tzn.: *gwałty i tłok. Gwałty* liczono za 10 groszy, a *tłoki* za 12 groszy dla włók czynszowo – osadnych. Pańszczyzna wynosiła 2 dni w tygodniu przez 49 tygodni, 30 groszy płacono w zamian za zwolnienie z pańszczyzny. Natomiast we włókach pańszczyźnianych przewagę osiągnęła renta odrobkowa, której równowartość wynosiła 98 dni pańszczyzny w roku, także 30 groszy płacono w zamian za zwolnienie z pańszczyzny, *tłoki* wynosiły 12 groszy, a *gwałty* 10 groszy[78].

W 1564 roku do rąk starosty wpłynęły czynsze pieniężne z 1350½ włók uprawianych przez chłopów[79].

Według inwentarza z 1561 roku na terenie starostwa istniały cztery folwarki: dobrzyniewski, grodziski, knyszyński, zabielski[80].

Podstawowym zbożem uprawianym ze względu na wymianę towarową było żyto. Według wielkości wysiewu, w 1560 roku stanowiło ono średnio 35,5% ogółu upraw czterech zbóż we wszystkich

[78] Reforma włóczna na Litwie i Białorusi w XVI wieku…, s. 168 – 169.
[79] J. Maroszek, Pogranicze Litwy i Korony…, s. 398 – 400.
[80] J. Oleksicki, Spław zboża rzeką Narwią… s. 107.

folwarkach[81]. W folwarku grodziskim wskaźnik wynosił 16,3%, podczas gdy 39% w dobrzyniewskim, 37% w knyszyńskim i 50% w zabielskim. Zbożem przeznaczonym na pasze i rynek lokalny był owies. Średnia jego wysiewu w badanych folwarkach sięgała w 1560 roku 46,6% [82]. Spowodowała to rozwinięta hodowla koni, a przede wszystkim istnienie dużych stajni królewskich. Średnia uprawy owsa to 46,6% w folwarkach: dobrzyniewskim i knyszyńskim, w zabielskim stanowił on zaledwie 27,8%, a w grodziskim – 69,9%. Pozostałe zboża: pszenicę i jęczmień, wykorzystywano na zaspokojenie własnych potrzeb. Uprawa pszenicy ze względu na jakość gleb nie odgrywała większej roli. Jęczmień używany był do wyrobu kasz i piwa. Wahania w wielkości jego wysiewu (od 3,9% w folwarku zabielskim do 11,1% w knyszyńskim), podobnie jak w przypadku owsa, wiązały się ściśle z lokalnym zapotrzebowaniem[83].

Średnia wysiewu czterech zbóż w folwarkach starostwa knyszyńskiego w drugiej połowie XVI wieku (w %)

Rodzaj zboża	1560 r.	1569 r.	1573 r.
Żyto ozime	35,5	40,8	49,4
Owies	46,6	45,0	39,4
Jęczmień	7,3	5,2	7,1
Pszenica ozima	2,1	2,2	3,4

Źródło: A. Czapiuk, Uwagi o gospodarce folwarcznej w starostwie knyszyńskim w drugiej połowie XVI wieku, w: Studia nad gospodarką, społeczeństwem i rodziną w Europie późnofeudalnej pod redakcją J. Topolskiego przy współudziale C. Kuklo, Lublin 1987, s. 133.

[81] A. Czapiuk, Uwagi o gospodarce folwarcznej w starostwie knyszyńskim w drugiej połowie XVI wieku, w: Studia nad gospodarką, społeczeństwem i rodziną w Europie późnofeudalnej pod redakcją J. Topolskiego przy współudziale C. Kuklo, Lublin 1987, s. 132.

[82] Ibidem, s. 131 – 137.

[83] Ibidem, s. 133.

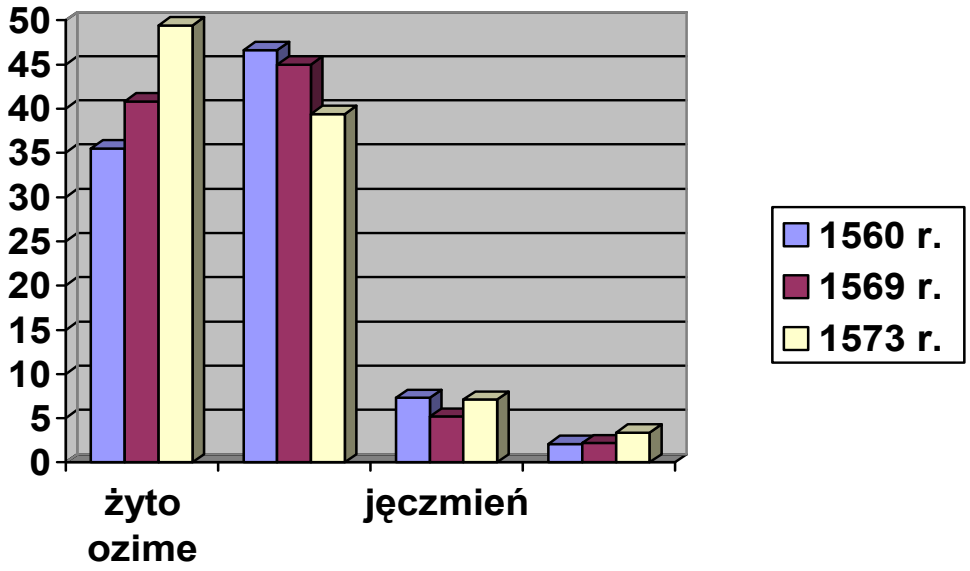

Źródło: Wykres autorki, na podstawie: Materiały do dziejów rolnictwa w Polsce…, s. 240 – 299.;
A. Czapiuk, Uwagi o gospodarce folwarcznej w starostwie knyszyńskim w drugiej połowie XVI wieku, w: Studia nad gospodarką, społeczeństwem i rodziną w Europie późnofeudalnej pod redakcją J. Topolskiego przy współudziale C. Kuklo, Lublin 1987, s. 133.

Ponadto w 1573 roku coraz większą rolę odgrywa żyto, stanowiąc średnio 49,4% ogółu zasiewu czterech zbóż. W porównaniu z rokiem 1560 daje to wzrost o około 14%, a w porównaniu z rokiem 1569 — o około 9%[84].

W 1560 roku wśród czterech zbóż najlepiej obrodziło żyto. Zakładając, że na siew brano ziarno z nowych zbiorów i że pola były mniej więcej równe, wskaźnik plonów wynosił:

w folwarku dobrzyniewskim – ok. 7 ziaren
w folwarku grodziskim – ok. 9,5 ziaren
w folwarku knyszyńskim – ok. 5 ziaren
w folwarku zabielskim – ok. 9 ziaren[85]

[84] Ibidem.

[85] Ibidem, s. 135

Średnio dla wszystkich folwarków plon żyta sięgał w 1560 roku około 8 ziaren. Wysokość omłotu była niemal jednakowa — po 4 korce krakowskie z kopy (tylko w knyszyńskim, gdzie plon uzyskano najniższy — 3 korce). W przypadku owsa relacje urodzaju do wysiewu były znacznie niższe — około 3 ziaren (w knyszyńskim — 2,5), przy omłotach po 3, a raz 2,5 korca z kopy. Duże wahania w tym zakresie wykazywał jęczmień. Przy zróżnicowanych omłotach: po 2 korce z kopy w folwarku knyszyńskim i zabielskim, 2,5 w grodziskim i 3 w dobrzyniewskim, plony wynosiły:

w folwarku dobrzyniewskim – ok. 6 ziaren
w folwarku grodziskim – ok. 5 ziaren
w folwarku knyszyńskim – ok. 2 ziaren
w folwarku zabielskim – ok. 5 ziaren[86]

Jak widać najlepsze wyniki uzyskano w najmniejszych folwarkach, najgorsze zaś w knyszyńskim, między innymi dlatego, że był zbyt duży, aby mógł być dobrze zagospodarowany.

O poziomie gospodarki folwarcznej decydowała też w pewnej mierze hodowla. Według ustawy włócznej w każdym folwarku znajdowało się przynajmniej po 20 krów[87].

W starostwie knyszyńskim normy te znacznie przekraczano, co umożliwiały warunki naturalne, sprzyjające rozwojowi pogłowia bydła.
W 1561 roku na każdy folwark przypadało średnio po 41 krów (cielęcych i jałowych), przy czym zwraca uwagę fakt, że ich obsada na jedną włókę folwarczną była niemal stała: w knyszyńskim i dobrzyniewskim po dwie, w grodziskim i zabielskim — poniżej jednej. W każdym folwarku były też

[86] Ibidem.

[87] Ibidem, s. 136.

woły robocze: w knyszyńskim — 4, w dobrzyniewskim — 2, w grodziskim — 6, a w zabielskim — 9 [88]. Być może krowy hodowano w liczbie przewyższającej potrzeby folwarku, co związane było z uprawą roli. W 1569 roku pojawiły się w hodowli znaczne ilości cieląt, młodych jałowic i byczków[89].

Na podstawie *Materiałów do dziejów rolnictwa w Polsce…*[90] przedstawione spisane przez księdza Adama Pilchowskiego[91] rewizje dworów starostwa knyszyńskiego w 1561 roku. Na ich podstawie można obliczyć ilość zebranego zboża oraz ilość bydła w tych czterech folwarkach.

Tabele sporządziła autorka na według własnych obliczeń na podstawie: Materiały do dziejów rolnictwa w Polsce XV - XVI wieku, opracował W. Chomętowski, Warszawa 1876, s. 240 – 299.

Folwark Krypno – 1560 r.

Dwór Krypno – zostawiono 30 włók na pasznię.

Zboże:

1560 r.	Żyto	Pszenica ozima	Pszenica jara	Jarzyce	Jęczmień	Owies	Groch	Proso i greczicza - na rok 1560 nie siano.
posiano beczek	150	6	4	20	25	180	12	-
nażęto kop	1000	30	20	84	193	159	30	-
zmłócono na nasienie kop	245	30	20	10	122	-	30	-
namłócono beczek	231	17	12	7	93	-	7	-
posiano beczek	wszystkie	wszystkie	wszystkie	wszystkie	22	214	wszystkie	-

[88] Ibidem.

[89] Ibidem, s. 137.

[90] Materiały do dziejów rolnictwa w Polsce…., s. 242 – 252.

[91] Kowalska H., Pilchowski Adam, Polski Słownik Biograficzny, t. XIV, Wrocław 1981, s. 246 – 248.

Bydło:

1560 r.	Liczba:
Krowy cielęce	28
Cielęta łońskie [92]	21
Jałowice dwuletnie	2
Krowy jałowe	23
Byki stadne	2
Byki jałowe dwuletnie	6

Folwark Krypno – 1561 r.
Zboże:

1561 r.	Żyto	Pszenica ozima	Pszenica jara	Jarzyce	Jęczmień	Owies	Groch	Proso i greczicza - na rok 1561 nie siano.
posiano beczek	330	25	36	29	100	373	22	-
nażęto kop	2105	160	142	282	315	1239	221	-
zmłócono na nasienie kop	298	-	109	58	315	1239	221	-
namłócono beczek	221 ½	-	34	32	152	999	71	-
posiano beczek	wszystkie	brak danych	wszystkie	wszystkie	75 na paszni, 34 na stawisku	456	36	

Bydło:

1561 r.	Liczba:
Krowy cielęce	61
Krowy cieletne	14
Cielęta zdechłe	3
Krowy mleko dające	40
Krowy jałowe	38
Byki stadne	2
Byki jałowe dwuletnie	50
Wypustki łońskie[93]	40
Owce stare	196
Owce stare mleko dające	80
Przypłodku latosiego jagniąt[94]	60
Kozy stare	33
Przypłodku latosiego kóz[95]	18
Świń starych	80
Świń latosich[96]	50

[92] Cielęta łońskie – cielęta urodzone w poprzednim roku.

[93] Wypustki łońskie – młode bydle urodzone w poprzednim roku.

[94] Przypłodku latosiego jagniąt – przychówek jagniąt tegorocznych.

[95] Przypłodku latosiego kóz – przychówek kóz tegorocznych.

[96] Świń latosich – świnie tegoroczne.

Jak widać w roku 1561 nastąpił znaczny urodzaj zboża i bydła.

Folwark Grodziszcze – 1560 r.

Dwór Grodziszcze – zostawiono 21 włók na pasznię.

Zboże:

1560 r.	Żyto	Pszenica ozima	Pszenica jara	Jarzyce	Jęczmień	Owies	Groch	Proso i greczicza - na odgodzie posiano – brak danych
posiano beczek	74	9	12	8	34	318	12	-
nażęto kop	700	120	107	81	248	1037	55	-
zmłócono na nasienie kop	312		94	29	134		55	-
namłócono beczek	322		32 ½	11	86		12 ½	-
posiano beczek	114		7 ½	brak danych	23 ½	182	12	

Bydło:

1560 r.	Liczba:
Krowy cielęce	5
Jałowice jednoroczne	2
Cielęta trzyletnie	3
Krowy jałowe	5
Krowy jałowe trzyletnie	3
Barany stadne	2
Owce stare mleko dające	3
Przypłodku – przychówek	10
Podświnków	15
Świń starych	12
Świń latosich	14

Folwark Zabielski – 1560 r.

Dwór Zabielski – zostawiono 12 włók na pasznię

Zboże:

1561 r.	Żyto	Pszenica ozima	Pszenica jara	Jarzyce	Jęczmień	Owies	Groch	Greczycha
posiano beczek	90	brak danych	6	27	7	50	5	5
nażęto kop	820	-	22	107	73	207	62	38
zmłócono na nasienie kop	90	-	22	107	73	207	27	38
namłócono beczek	90	-	27	113	35	133	27	24
posiano beczek	wszystkie	brak danych	2	56	6	76	7	19

Bydło:

1560 r.	**Liczba:**
Krowy cielęce	7
Jałoszki łońskie	9
Cielęta trzyletnie	7
Krowy jałowe trzyletnie	9
Owce stare mleko dające	20
Podświnków z przypłodku	20
Świń starych	34
Krowa i cielak zdechłe	1

Folwark Knyszyn

Dwór Knyszyn – brak danych o zbożu i bydle z 1561 roku.

Bydło (1564 r.):

1564 r.	**Liczba:**
Krowy dojne, jałowe, cielne	53
Byki stadne	3
Woły urosłe	4
Cielęta latosie	38
Owce	256
Owce dojne	60
Kozy	42
Świnie	75
Wieprze	22
Gęsi	110
Kaczki	20
Pawie stare	12
Pawie latosie	3

W 1574 roku, w czasach Jana Zamoyskiego – starosty knyszyńskiego było już 5 folwarków [97]:

Folwark knyszyński – 30 włók ziemi uprawnej.

Do folwarku knyszyńskiego pod miastem należały 3 wójtostwa:

- wójtostwo hrabołowskie, do którego należało 5 siół:
  - Sioła: Hraboły, Jaskra, Czarna, Przytulki albo Jowinki, Czechowczyzna
- wójtostwo długołęckie, do którego należały 3 sioła:

[97] J. Oleksicki, op. cit., s. 107.

- Sioła: Długołęka, Rekle, Gora

- wójtostwo krypieńskie, do którego należały także 3 sioła:

- Sioła: Krypno, Zastocze, Ruda

Folwark Boguszewo – 18 włók ziemi uprawnej**,** do którego należało 7 siół:

- Sioła: Trzciana, Użybole, Zalesie, Boguszewo, Zaprudzie, Krasowo, Gyruze

Folwark Dobrzyniewo – 21 włók ziemi uprawnej, 2 wójtostwa:

- wójtostwo dobrzyniewskie, do którego należało 5 siół:

- Sioła: Dobrzyniewo, Gnila/Gniła, Pogorzałki, Rybaki, Kozopatry

- wójtostwo Letniki, do którego należało 4 sioła:

- Sioło Letniki, Krynica, Obrubniki, Kulikowka

Folwark Grodzisko – 21 włók ziemi uprawnej, 2 wójtostwa:

- wójtostwo bobrowskie:

- Sioła: Bobrówka, Brzozowa

- wójtostwo jaświlowskie:

- Sioło Jaświły, Pociesze, Romieyki

Folwark Zabiele – 12 włók ziemi uprawnej

- Sioło Zabiele, Jatfiesz/Jaćwież, Dolystow [98].

Gospodarstwo folwarczne bardzo dobrze rozwinęło się w starostwie knyszyńskim, a ilość ziemi folwarcznej w starostwie knyszyńskim wynosiła 102 włóki, co stanowiło 14% areału gruntów uprawnych.

Według J. Oleksickiego i J. Ochmańskiego, iż 1 włóka dostarczała 3740 kg zboża przy plonach 3 ziarna z jednego, folwarki starostwa knyszyńskiego produkowały 381 480kg zboża, co daje w przeliczeniu 173,

[98] J. Topolski, J. Wiśniewski, Lustracje województwa podlaskiego 1570 i 1576, Wrocław – Warszawa 1959, s. 73 – 77.

4 łaszta zboża (1 łaszt = 2200 kg)[99].

Niestety, samodzielnego spławu zboża przez kupców nie było. W roku 1566 kupcy z Knyszyna spławili tylko 3 łaszty zboża, co stanowiło tylko 0,04% całości eksportu miejskiego[100]. Inaczej wyglądał spław zboża z królewszczyzn. Wiodącą rolę w spławie odgrywały starostwa, między innymi starostwo knyszyńskie.

Transport rzeczny zboża ze starostwa knyszyńskiego w latach 1556 - 1572[101]:

	Ilość łasztów	odsetek całości spławu z królewszczyzn Podlasia
1556 r.	40	12,1
1560 r.	100	38,2
1568 r.	150	30,8
1569 r.	120	33,9
1573 r.	227	76,9

Starostwo knyszyńskie brało regularny udział w spławie zboża (z wyjątkiem lat: 1561 i 1572). Górna granica eksportu zboża z tego starostwa wynosi w 1573 roku 227 łasztów, co stanowi 76, 9% odsetek całości spławu z królewszczyzn Podlasia, dolna granica wynosi 40 łasztów (12, 1 %). Średni spław zboża ze starostwa knyszyńskiego wynosi około 100 łasztów rocznie, co wysuwa starostwo knyszyńskie na czołowe miejsce wśród innych królewszczyzn Podlasia[102].

Starostwo położone w widłach Narwi i Biebrzy miało dobrze rozwiniętą sieć wodną, która stanowiła oprócz rzek liczne dopływy. Do najważniejszych należy zaliczyć dopływy Narwi: Supraśl, Jaskrankę – Jaskrę, Nereśl, oraz Brzozówkę dopływ Biebrzy. Sieć rzeczna starostwa

[99] J. Oleksicki, op. cit., s. 107.; J. Ochmański, W kwestii agrarnego charakteru miast Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI wieku, w: Studia Historia. W 35 – lecie pracy naukowej Henryka Łowmiańskiego, Warszawa 1958, s. 291.

[100] J. Oleksicki, op. cit., s. 107.

[101] Ibidem, s. 125.

[102] Ibidem, s. 130.

i oparte na niej porty oraz przystanie na Narwi i Biebrzy stanowiły podstawowy szlak handlowy, łączący starostwo z Gdańskiem[103].

Reasumując, starostwo knyszyńskie było jednym z najlepiej funkcjonujących starostw w kraju. Między innymi to dzięki trosce króla mogło się ciągle rozwijać. Król dbał o to starostwo w szczególny sposób. Dzięki ludziom, którzy kierowali nim zyskało ono rozgłos na całe państwo. Kolejny podrozdział opisuje starostów knyszyńskich.

2. 2. Starostowie knyszyńscy w latach 1530 – 1572

Król mianował starostów knyszyńskich i oni w jego imieniu sprawowali władzę sądowniczą, egzekucyjną, skarbową i wojskową.

Starostowie knyszyńscy otrzymywali dochody z folwarków, młynów wodnych, stawów rybnych, leśnictw i kasy miejskiej.

Pierwszym starostą knyszyńskim został Aleksander Chodkiewicz.

Aleksander Chodkiewicz – pierwszy starosta knyszyński

[103] Ibidem.

Źródło: J. Maroszek, Pogranicze Litwy i Korony w planach króla Zygmunta Augusta, Z historii dziejów realizacji myśli monarszej między Niemnem a Narwią, Białystok 2000, s. 51.

Aleksander Chodkiewicz (1530 – 1549)

Aleksander Chodkiewicz, herbu Kościesza urodził się około 1457 roku. Służbę publiczną rozpoczął w 1495 roku na dworze królewskim. W roku 1502 został koniuszym nadwornym, a w 1506 roku został marszałkiem hospodarskim. Posądzony o współudział w spisku Michała Glińskiego, w lutym 1509 roku został zatrzymany i osadzony w więzieniu wraz z kilkoma innymi panami litewskimi. Posądzenie było prawdopodobnie niesłuszne, ale dopiero po dwóch latach w maju 1511 roku odzyskał wolność a wraz z nią i łaskę monarchy. Kilkakrotnie brał udział w komisjach do poprawy i ścisłego wyznaczania granic Litwy: w roku 1516, 1532, 1537 z Koroną, a w roku 1545 z Prusami. Gorliwy wyznawca obrządku wschodniego, poczynił zapisy na rzecz monastery w Supraślu (1495, 1530). W 1530 roku został wraz z Jerzym ks. Słuckim i Iwanem Hornostajem mianowany opiekunem metropolii kijowskiej. W 1529 roku otrzymał starostwo brzeskie. Po objęciu wielkorządztwa Litwy przez Zygmunta II Augusta, Aleksander Chodkiewicz został mianowany w październiku 1544 wojewodą nowogrodzkim. Główne jego dobra rodowe znajdowały się w pobliżu włości knyszyńskiej – Supraśl, Zabłudów, Brzostowica, Roś i Choroszcz. Szczególną opieką darzyła Chodkiewicza królowa Bona.

Po śmierci biskupa Mikołaja III Radziwiłła (1529 r.) królowa Bona powierzyła dobra knyszyńskie Aleksandrowi Chodkiewiczowi.

Prawdopodobnie miał wtedy 72 lata.

Urząd starosty knyszyńskiego pełnił w 1atach 1530 – 1544/47/49. Nie wiadomo, kiedy Aleksander Chodkiewicz opuścił starostwo knyszyńskie. Historycy podają różne daty: *A. Jabłonowski, Podlasie, cz. 2, s. 247 (1530 –1547), cz. 3, s. 247 (1530 – 1545); J. Jasnowski, PSB, s. 354 (1530 – 1544); J. Maroszek, Pogranicze Litwy i Korony …, s. 113, (1530 – 1549)*. Rok 1549 wydaje się najbardziej prawdopodobny.

W latach 1537 – 1538 Chodkiewicz przeprowadził pomiarę włóczną, dokonał pomiaru gruntów miejskich Knyszyna oraz całej włości knyszyńskiej o powierzchni 100 włók. W liście do Chodkiewicza królowa Bona kazała mu *żyto z folwarku knyszyńskiego młócić na spław i eksportować czamry*[104], tj. najcenniejszy w handlu leśnym asortyment – przeważnie dębowy na budowę okrętów.

Zmarł 28 maja 1549 roku, został pochowany w Supraślu, niedaleko Knyszyna[105].

Jan Radziwiłł (1549 – 1551)

Był młodszym synem Jana Radziwiłła, kasztelana trockiego. Urodził się w 1516 roku. Po śmierci ojca w 1522 roku wychowywał się pod opieką matki Hanny Kiszczanki, która przejęła zarząd nad wszystkimi majątkami.

Brak informacji o Janie w latach 1534 – 1540 nie pozwala na bliższe scharakteryzowanie jego osoby. Wiadomo, że w końcu 1540 roku udał się do Włoch w celu odbycia kuracji, jednocześnie pełnił poselstwo od

[104] W. Pociecha, Królowa Bona, t. III, s. 170.; J. Maroszek, Pogranicze Litwy i Korony…, s. 112 – 113.

[105] J. Jasnowski, Aleksander Chodkiewicz w: Polski Słownik Biograficzny, t. III, Kraków 1937, s. 354 – 355.; J. Maroszek, Pogranicze Litwy i Korony…, s. 434 – 435.

królowej Bony do księcia Ferrary, któremu przekazał od niej listy.

Na sejmie brzeskim we wrześniu 1544 roku otrzymał urząd krajczego Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz starostwo tykocińskie.

W okresie sprawowania przez Zygmunta II Augusta rządów wielkoksiążęcych na Litwie, Jan Radziwiłł cieszył się jego łaską i zaufaniem. Na wieść o śmierci ojca 1 kwietnia 1548 roku Zygmunt II August wysłał Jana Radziwiłła z listem kondolencyjnym do matki. W końcu 1549 roku wdał się w zatarg z królem. Doprowadziło to do utraty łaski króla i odebrania mu w styczniu 1550 roku starostwa tykocińskiego.

Jednak w latach 1549 – 1551 był prawdopodobnie starostą knyszyńskim. Urząd otrzymał w wieku 35 lat. Jednak jego rządy w tym starostwie nie trwały długo i nie są opisane w źródłach historycznych.

Zmarł nagle 27 września 1551 roku. Został pochowany w katedrze wileńskiej, a w pogrzebie uczestniczył król.

Andrzej Kniaź Proński (1551 – 1552)

Był starostą knyszyńskim od śmierci Jana Radziwiłła – 27 września 1551 roku do 23 stycznia 1552 roku. Nie wiadomo, w jakich okolicznościach pozbawiono go tego stanowiska. Zmarł 11 stycznia 1556 roku[106].

[106] J. Maroszek, Pogranicze Litwy i Korony…, s. 398.

Piotr Chwalczewski (1552 – 1564)

Piotr Chwalczewski herbu Trąby. O jego młodości brak dokładniejszych wiadomości, brak dokładnej daty urodzenia. Po rodzicach dziedziczył majątki Orpiszewo i Świnków w województwie kaliskim.

W roku 1545 otrzymał wraz z bratem Stanisławem – starostą kobryńskim zwolnienie od służby wojskowej. Zapewne już wówczas był zatrudniony w kancelarii królowej Bony, gdzie zapoznał się teoretycznie i praktycznie z zasadami administracji i gospodarki rolnej. Wyróżnił się nieprzeciętnymi zdolnościami i wyjątkowym znawstwem spraw agrarnych. Z tego powodu Zygmunt II August około roku 1552 powierzył mu zarząd wszystkich dóbr państwowych na Litwie z tytułem *sprawcy zamków i dworów hospodarskich wo wsiem Wielikom Kniazestwie Litowskom*[107] i wyjął go spod jurysdykcji władz miejscowych. Największe zasługi położył jako organizator i naczelny kierownik reformy agrarnej Zygmunta Augusta, tzw. *pomiary włócznej*. Zanim została wydana ogólna dla całego Wielkiego Księstwa Litewskiego ustawa gospodarcza, Chwalczewski według własnego planu realizował jej główne zasady w starostwie knyszyńskim.

W 1556 roku król wyznaczył osobną komisję, złożoną z kanclerza i wojewody litewskiego Mikołaja Radziwiłła, sekretarza królewskiego – Ostafiego Wołłowicza dla zbadania wyników dotychczasowej działalności Chwalczewskiego i przygotowania w porozumieniu z nim ustawy generalnej. Po ukończeniu rewizji w grudniu 1556 roku, zostały opracowane główne punkty przyszłej *ustawy na wołoki.* Ustawa ta była zbiorem norm prawno – administracyjnych, wnikliwym i wszechstronnym

[107] W. Pociecha, Piotr Chwalczewski, Polski Słownik Biograficzny, t. IV, Kraków 1938, s. 2 – 3.

traktatem ekonomicznym. Dawała ona Chwalczewskiemu bardzo szerokie i wyjątkowe pełnomocnictwa jako naczelnemu kierownikowi reformy.

W myśl tejże ustawy podlegali mu wszyscy *miernicy* (geometrzy, rozmierzający ziemię na włóki w poszczególnych siołach), *pomierczy* zwani też superintendentami pomiary (zwierzchnicy mierników, oznaczali kataster gruntu, przeprowadzali komasację) *rewizorowie* albo *referendarze pomiary*, którzy kierowali całą akcją na większych obszarach, zazwyczaj w całych starostwach, a wyniki prac spisywali w rejestrach pomiary. Chwalczewski otrzymywał instrukcję od samego króla, ze swojej strony wydawał podwładnym organom własne rozporządzenia, wyznaczał wynagrodzenie za wykonane czynności, przedstawiał królowi kandydatów na poszczególne stanowiska. W jego rękach znajdowały się wszystkie rejestry pomierzonych włók, które przedkładał w razie konieczności królowi. Pod kierownictwem Piotra Chwalczewskiego reforma agrarna przeprowadzona została w większości dóbr hospodarskich. Reforma ekonomiczna, która była przeprowadzona pod kierunkiem Chwalczewskiego, stała się na długie wieki podwaliną opartego na wzorach polskich ustroju gospodarczego Litwy i podstawą litewskiej skarbowości[108]. Tadeusz Czacki tak ocenia dzieło Chwalczewskiego: *Nigdy dokładniejszego dzieła żaden kraj nie miał. Nigdy twórczy geniusz piękniejszych w tym względzie nie dał i nie wykonał prawideł… Oddaję cześć jego pamięci, a zapewne, kto czytał jego dzieła, nie mógł odmówić zasłużonej pochwały*[109].

W 1552 roku Piotr Chwalczewski zastąpił Andrzeja Kniazia Prońskiego na urzędzie starosty knyszyńskiego. Zasługą Piotra

[108] Ibidem.

[109] T. Czacki, O litewskich i polskich prawach, t. I - II, Warszawa 1800 – 1801, s. 180, 272 – 273.

Chwalczewskiego było opracowanie *Ustawy dla starostwa knyszyńskiego*[110]*,* nie datowanego instruktażu dla dzierżawców i wójtów starostwa knyszyńskiego, na tyle uniwersalnego, że stał się podstawą zarządu domeny wielkoksiążęcej na Litwie. *Ustawa dla starostwa knyszyńskiego* dokładnie określała uprawnienia poddanych królewskich. Przyznawała kluczową rolę wójtom, którzy nie tylko posiadali uprawnienia sądowe, ale przede wszystkim byli dozorcami mieszkańców podległych sobie wsi, w zakresie obowiązków wobec króla, folwarku hospodarskiego, pańszczyzny, możliwości odejścia ze wsi itd. Szczególnie przestrzegać należało prawa wobec puszcz królewskich, by nie przekraczać ich granic, prowadzić produkcji wańczosu i popiołu, sposobu pozyskiwania drewna na opał i do budowy domów chłopskich. Dzierżawcy i wójtowie obowiązani byli prowadzić rejestry gospodarstw chłopskich, z zaznaczeniem ciążących na chłopach obowiązków[111].

Piotr Chwalczewski kierował się instrukcjami królewskimi i wydawał własne zarządzenia. Osądzał sprawy sporne wynikłe z reformy włócznej. Urząd Chwalczewskiego miał charakter wyjątkowy, wszystkie funkcje przejął po jego śmierci podskarbi ziemski. Do 1561 roku Piotr Chwalczewski założył w starostwie knyszyńskim 16 nowych wsi, liczne stawy i wzorowe gospodarstwo rybne. W 1564 roku do rąk starosty wpłynęły czynsze pieniężne z 1350 ½ włók uprawianych przez chłopów[112].

Nie wszystkie wsie były obarczone pańszczyzną. W świeżo kolonizowanej włości augustowskiej nie była ona znana, bo też nie było

[110] J. Maroszek, Pogranicze Litwy i Korony..., s. 398 – 400.

[111] Ibidem, s. 400 – 402.

[112] Ibidem.

tam żadnego folwarku. Jedyny nowo założony tam przez Piotra Chwalczewskiego folwark liczący aż 35 włók – Żarnówkę w 1561 roku rewizor ks. Adam Pilchowski polecił rozmierzyć na grunty chłopskie: *gdym obaczył, iż przy mieście Auguście folwark Żarnow przez p. starostę nowo uczyniony jest mało pożyteczny, tedy mi się zdało i JMP staroście, aby był na włóki pomierzon, a poddanymi na płacie osadzony*[113].

Około 1553 roku część gruntów pozostawała w 4 folwarkach, gdzie łącznie uprawiano 102 włók:

Folwark Knyszyn – 30 włók

Folwark Dobrzyniewo – 21 włók

Folwark Grodzisk – 21 włók

Folwark Zabiele – 12 włók

Jedną z najważniejszych zmian wprowadzonych przez Piotra Chwalczewskiego była likwidacja wielkich wójtostw, które powstały w wyniku akcji kolonizacyjnej prowadzonej przez Mikołaja Radziwiłła we włości goniądzkiej. Takimi wójtostwami były:

- wójtostwo dobrzyniewskie, którego siedzibą były Jurowce,
- wójtostwo grodziskie, którego siedzibą była Krzywa,
- wójtostwo długołęckie, którego siedzibą było Pęskie,
- wójtostwo kalinowskie, którego siedzibą była Kalinówka,
- wójtostwo knyszyńskie, którego siedzibą był Knyszyn,
- wójtostwo zabielskie, którego siedzibą były Karpowicze.

Chwalczewski, autor dużego programu wyposażenia starostwa knyszyńskiego w stawy i sadzawki kierował się w swej działalności rozsądkiem i umiarem. Likwidował niepotrzebne zbiorniki, które

[113] Ibidem.

przynosiły więcej szkód niż korzyści[114].

Starostwo knyszyńskie w krótkim czasie doprowadził do takiego rozkwitu, że uchodziło za najlepiej zagospodarowane na Litwie.

Dnia 11 września 1564 roku Piotr Chwalczewski przekazał starostwo knyszyńskie Hieronimowi Koryckiemu koniuszemu królewskiemu. Do 1944 roku zachowany był *Inwentarz dochodów i pożytków wszelakich starostwa knyszyńskiego... przez Adama Pilchowskiego... przy spuszczaniu tego starostwa przez p. Piotra Chwalczcwskiego podkomorzego kaliskiego i podaniu tego starostwa w sprawę p. Hieronima Koryckiego, koniuszego JKM w roku 1564 września II*[115].

Chwalczewski najwidoczniej był chory i nie mógł już zarządzać dzierżawą, bo wkrótce zmarł w grudniu tego roku. Jak widzimy, król powierzał starostwo nie dożywotnio, ale kiedy starostowie, najpewniej ze względów zdrowotnych byli mało efektywni w swych działaniach, przekazywał je następcom.

Hieronim (Jarosz) Korycki (1564 – 1565)

Hieronim (Jarosz) Korycki, rodem wywodzący się z Koryckiej Woli, w ziemi stężyckiej z województwa sandomierskiego. Już w 1548 roku pełnił funkcję królewskiego koniuszego, dwornego litewskiego i jednocześnie w 1554 roku koniuszego koronnego. Stale związany był z królem Zygmuntem Augustem, z którym podróżował dozorując wspaniałe stadniny monarsze, między innymi olbrzymie, liczące około 1, 5

[114] Więcej informacji na ten temat w rozdziale: Rybołówstwo starostwa knyszyńskiego.

[115] Akta albo sprawy sądów miasta knyszyńskiego…, s. 16.

tysiąca rasowych koni stado knyszyńskie.

Dnia 11 września 1564 roku spisano *Inwentarz dochodów i pożytków wszelakich., starostwa knyszyńskiego... przy spuszczaniu tego starostwa... i przy podawaniu tego starostwa w sprawę p. Hieronima Koryckiego koniuszego JKM* [116] . Powierzenie mu tej niezwykle odpowiedzialnej funkcji świadczy o olbrzymim zaufaniu króla do niego. Dnia 29 listopada 1565 roku Korycki już nie żył. Wówczas spisano *Inwentarz dochodów starostwa knyszyńskiego... po śmierci p. Jarosza Koryckiego koniuszego JKM podając to starostwo Stanisławowi Zachariaszewiczowi Włoszkowi* [117].

Stanisław Włoszek (1565 – 1568)

Był od 1544 roku dworzaninem i podskarbim królewskim. Jako podskarbi królewski od początku prowadził rejestry dochodów i osobistych wydatków króla.

W 1547 roku król nadał Włoszkowi dożywotnio we włości suraskiej dobra Juchnowiec, oddalone od Knyszyna o około 40 km. Dnia12 listopada 1547 roku ufundował on w Juchnowcu kościół pod wezwaniem Św. Trójcy, Matki Boskiej i Wszystkich Św., a dokument stwierdzał, że odbyło się to za zgodą króla Zygmunta Augusta[118].

Starostą knyszyńskim został w 1565 roku. Dnia 29 listopada 1565 roku spisany został *Inwentarz dochodów starostwa knyszyńskiego... po śmierci p. Jarosza Koreckiego koniuszego JKM i podając to starostwo p.*

[116] J. Maroszek, Pogranicze Litwy i Korony…, s. 468 – 469.

[117] Ibidem

[118] Ibidem, s. 508 – 509.

Stanisławowi Zachariaszewiczowi Włoszkowi, podskarbiemu JKM dwornemu [119]. Dnia 21 października 1566 roku prowadził prace budowlane w Knyszynie. Starostwem zarządzał do śmierci w 1568 roku, a po nim objął ten urząd Andrzej Dybowski. Już po śmierci następcy na stanowisku starosty knyszyńskiego, Dybowskiego, okazało się, że król wypłacał Włoszkowi należności zbożem[120].

Andrzej Dybowski (1568 – 1569)

Jego krewnym musiał być Sebastian Dybowski[121].
Pochodził prawdopodobnie z Łęczycy.

---

[119] Ibidem.

[120] Ibidem, s. 509.

[121] W. Pociecha, Sebastian Dybowski, Polski Słownik Biograficzny, t. VI, Kraków 1948, s. 43.

Sebastian Dybowski herbu Nałęcz. Pochodził prawdopodobnie z rodziny drobnoziemiańskiej, dziedziczącej na Dybówce w ziemi łęczyckiej. Jedna gałąź tej rodziny osiedliła się w XV wieku na Podlasiu, gdzie założyła Dybowo w ziemi drochickiej. Może przez swych krewnych podlaskich Dybowski dostał się na dwór królowej Bony, mającej rozległe posiadłości na Podlasiu I dobierającej sobie na współpracowników reformy rolnej przeprowadzonej na Litwie, przeważnie drobną szlachtę mazurską i podlaską. W 1551 roku królowa Bona powierzyła mu urząd *sprawcy dworów starostwa grodzieńskiego*. Nowy urząd wprowadzony przez królową Bonę w większych zespołach jej dóbr na Mazowszu i na Litwie, miał na celu ujednolicenie administracji i skupienie w jednym ręku gospodarki finansowej. *Sprawca* odbierał rachunki od dzierżawców i dokonywał na terenie starostwa wszelkich wypłat. Do obowiązków Dybowskiego należała opieka nad ludnością włościańską. Królowa Bona oddała mu w bezpośredni zarząd trzy dzierżawy starostwa grodzieńskiego: Nowy Dwór, Molawicę i Jeziora, natomiast Zygmunt II August dodał mu dzierżawę ostryńską. W 1558 roku Zygmunt II August powierzył mu przeprowadzenie *pomiary włócznej* w starostwie grodzieńskim. Wyniki tej pracy opisał Sebastian Dybowski w księdze pod tytułem: *Regestr pomiary włok, miast i wołoszci grodzieńskich, to est Krynek, Kotry, Skidlia, Mostów, Milkowczyzny, Nowego Dworu, Szwęczyckiego, Łabna, Perstunia, Berznikow, Janowki, Pruski, Szembielewczyzny, Kwasowa, Kraśnika, i inszych k tym dworom y woloszcian na liezaczych, roku 1558 przes namnieyszych sługiego kr. Mlczi.* Jego bliskim krewnym musiał być Andrzej Dybowski.

Zaangażowany w realizację pomiary włócznej na Podlasiu, swoje prace miernicze odbywa pod okiem księdza Adama Pilchowskiego – sekretarza królewskiego[122]. Dokonał także ponownego pomierzenia starostwa bielskiego. Pomiarę włóczną skończył dnia 20 października 1562 roku.

Starostwo knyszyńskie objął po śmierci Stanisława Włoszka w 1568 roku. Wiadomo, że rok wcześniej, 22 marca 1567 roku przeprowadził zamianę gruntów miasta, Wasilków nad Supraślą, z włością Grzegorza Chodkiewicza (zm. 1569). Dnia 10 grudnia 1569 roku spisano *Inwentarz dochodów i pożytków wszelakich starostwa knisinskiego z rozkazania KJM... po śmierci Andrzeja Dibowskiego starosty knischinskiego, podawając to starostwo knischinskie w sprawę ur. p. Stephanowi Bieliawskiemu w roku niniejszym 1569 dnia 10 miesiąca Decembris zaczęty i potym sprawion i spisan* [123].

Bielawski Stefan (1569 – 1574)

Stefan Bielawski herbu Jastrzębiec pochodził z Bielaw w powiecie gnieźnieńskim, (brak dokładnej daty urodzenia). Był sekretarzem królewskim. Cieszył się wielkim zaufaniem ostatniego Jagiellona. Dnia 10 grudnia 1569 roku spisano *Inwentarz dochodów i pożytków wszelakich starostwa knisinskiego z rozkazania KJM... po śmierci Andrzeja Dibowskiego starosty knischinskiego, podawając to starostwo knischinskie w sprawę ur. p, Stephanowi Bieliawskiemu w roku niniejszym 1569 dnia 10*

[122] A. Jabłonowski, Podlasie, cz. II, s. 83.

[123] Ibidem.; J. Maroszek, Pogranicze Litwy i Korony …, s. 441 – 442.

miesiąca Decembris zaczęty i potym sprawion i spisan[124].

Umierający w Knyszynie Zygmunt II August oddał mu straż nad klejnotami w zamku tykocińskim. Bielawski wiernie strzegł powierzonego mu skarbu, klucze od niego wydał stosownie do polecenia króla dopiero Annie Jagiellonce, a delegatów koronnych i litewskich nie dopuścił do kontroli, przez co wzbudził ich niechęć do siebie.

Od grudnia 1569 roku posiadał starostwo knyszyńskie, które według Anny Jagiellonki stanowiło dziedziczną własność rodziny jagiellońskiej.

Na sejmie koronacyjnym Henryk Walezy wbrew skargom i protestom Bielawskiego nadał starostwo knyszyńskie Janowi Zamoyskiemu i dnia 6 kwietnia 1574 roku kazał mu je odstąpić wraz z zamkiem w Goniądzu. Na tym tle doszło do walk pomiędzy Zamoyskim a Bielawskim. Anna Jagiellonka pisała 20 maja w liście do siostry Zofii, że król *Knyszyn dał Zamoyskiemu, który najechał wielkim gwałtem w 1000 koni, wybił, wygnał tego starostę, który to trzymał od króla nieboszczyka.* Kiedy Bielawski udał się ze skargą na dwór Jagiellonki, przyjaciele Zamoyskiego wypędzili żonę Bielawskiego z dwojgiem małych dzieci z Knyszyna do folwarku w Zabiele. Stefan Bielawski złożył wówczas pozew sądowy, a po ucieczce Walezego z Polski przy pomocy Anny Jagiellonki postanowił zbrojnie odebrać Knyszyn i zgromadził wojsko w Tykocinie. W sierpniu doszło do utarczki zbrojnej o Zabielę. Dopiero 22 lutego 1577 roku zrzekł się pretensji do Knyszyna, a w zamian otrzymał starostwo kruszwickie, a w 1580 roku po zrzeczeniu się Kruszwicy otrzymał bogatą ekonomię grodzieńską. Uczestniczył aktywnie w wojnach o Inflanty, przeszkodził w porozumieniu Habsburgów z Moskwą w

[124] K. Lepszy, Bielawski Stefan, Polski Słownik Biograficzny, t. II, Kraków 1936, s. 39.; J. Maroszek, Pogranicze… s. 427.

kwietniu 1585 roku.

Zmarł w 1596 roku a jego pogrzeb odbył się w Wilnie.

Reasumując, starostowie knyszyńscy byli zaufanymi Zygmunta II Augusta. To oni doprowadzili to starostwo do ogromnego rozkwitu.

Rozdział III: Gospodarka starostwa knyszyńskiego

3. 1. Gospodarka leśna

- ***Puszcza Knyszyńska***

W XVI wieku zakończył się proces tworzenia leśnictw. Porządkowanie leśnictw, ich przynależności administracyjnej rozpoczęło się już za panowania Zygmunta I Starego. Dokończył to dzieło Zygmunt II August. Uporządkowanie podlaskiej gospodarki było bardzo ważne, uregulowało wykorzystywanie podlaskich puszcz, a także rozwijający się handel drewnem z Gdańskiem[125].

Knyszyn otaczały wielkie kompleksy puszczańskie. Znaczne obszary starostwa knyszyńskiego, mimo że prowadzono w XVI wieku intensywną kolonizację, wciąż porastały wielkie puszcze.

Z rewizji puszcz hospodarskich Grzegorza Wołłowicza[126] z 1559 roku dowiadujemy się o przebiegu ówczesnych granic Puszczy Knyszyńskiej i o jej obszarze[127].

---

[125] A. Kołodziejczyk, Z dziejów kolonizacji puszcz na Podlasiu w XV – XVI wieku, w: Szkice z dziejów kolonizacji Podlasia i Grodzieńszczyzny od XIV do XVI wieku pod red. J. Śliwińskiego, Olsztyn 2002, s. 29 – 93.

[126] J. Maroszek, Pogranicze Litwy i Korony…, s. 512.;

Grzegorz Wołłowicz – od 1558 roku był horodniczym grodzieńskim. W 1559 roku przeprowadził *Revizju pusc i perechodov zverinych w VKL.* W latach 1567 – 1574 pełnił funkcję łowczego gospodarskiego.

[127] A. Kołodziejczyk, Z dziejów kolonizacji puszcz na Podlasiu…, s. 78 – 81.

Na północnym – wschodzie i wschodzie puszcza ta graniczyła z Puszczą Grodzieńską, począwszy od wsi Jasionówka należącej do Kurzenieckich (starostów pińskich), do rzeczki Brzozówki, jej biegiem do rzeczki Czarnej. Od Czarnej do rzeczki Sokołdki, *a ot Sokoldki az do granic pana Jurija Dobrzyniewskiego, żywszego wójta dobrzyniewskiego, który włość swoją Sokołdkę nad rzeką Sokołdą i Supraślą prawie pod samą puszczą ma […] A od granicy*[128] *Dobrzyniewskiego aż do granicy Lencow, których zowut Zenowcy [dzisiaj wieś Leńce]. Tej puszczy Knyszyńskiej wzdłuż cztery mile, a w poprzek trzy mile*[129].

Obraz Puszczy Knyszyńskiej po 1561 roku przedstawia jedna z zachowanych XVI – wiecznych map odkrytych przez Stanisława Alexandrowicza[130]. Na *mapie dóbr knyszyńskich i rajgrodzko – goniądzkich trzeciej ćwierci XVI wieku (po 1561 roku)* zaznaczono lasy knyszyńskie. Niestety, mapa przedstawia tylko ich zarys wzdłuż wschodniej granicy starostwa knyszyńskiego[131].

[128] A. Kołodziejczyk, Z dziejów kolonizacji puszcz na Podlasiu…, s. 78 – 80.; E. Wroczyńska, Eksploatacja lasów na Podlasiu w XVI wieku, w: Studia nad społeczeństwem i gospodarką Podlasia w XVI – XVIII wieku, pod red. A. Wyrobisza, Warszawa 1981, s. 144 – 171.

[129] A. Kołodziejczyk, Z dziejów kolonizacji puszcz na Podlasiu…, s. 78 – 80.

[130] S. Alexandrowicz, op. cit., s. 296 – 300.

[131] Ibidem s. 296 – 297.; A. Kołodziejczyk, Z dziejów kolonizacji puszcz na Podlasiu …, s. 80.

Mapa dóbr knyszyńskich i rajgrodzko – goniądzkich trzeciej ćwierci XVI wieku (po 1561 roku)

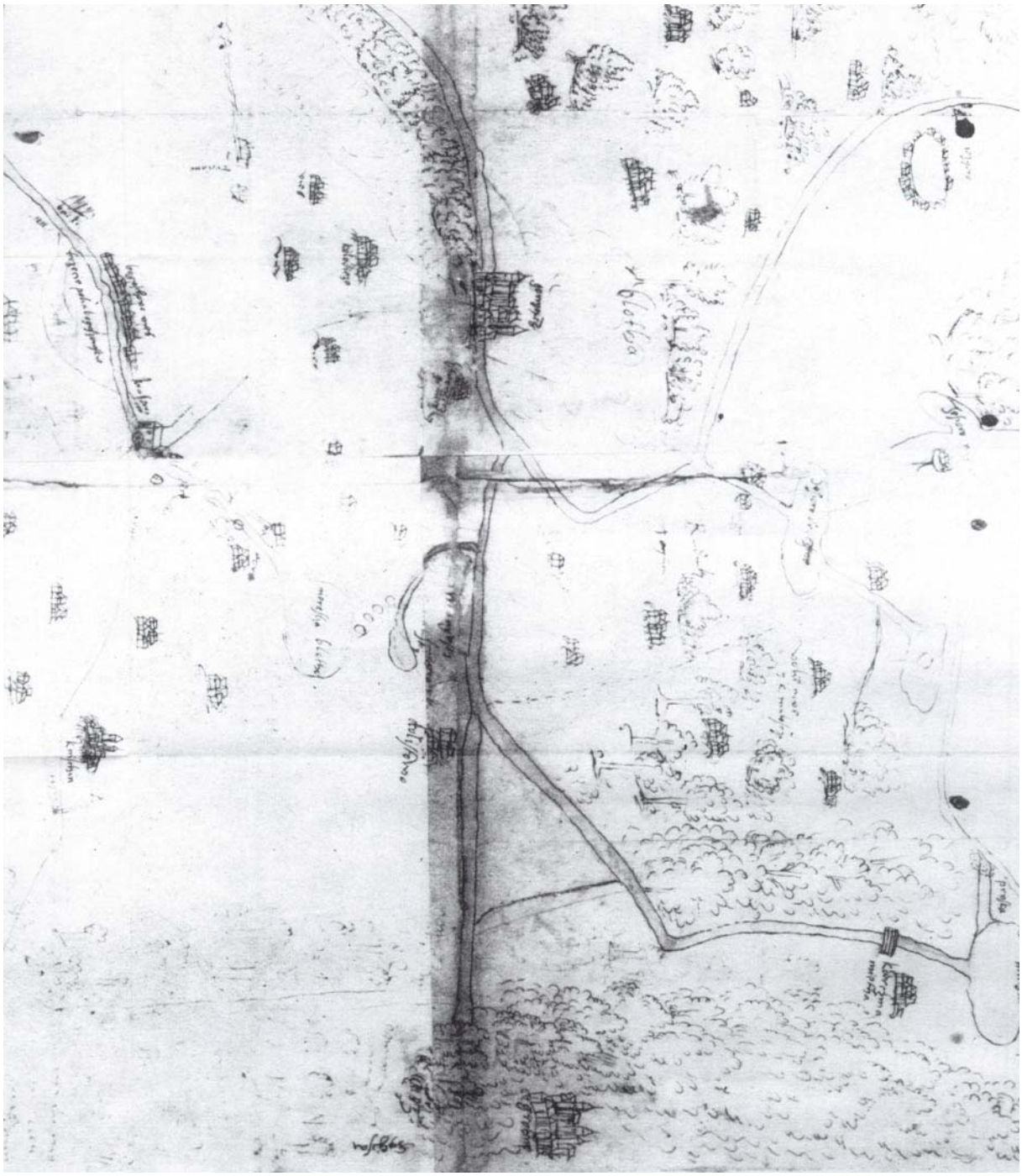

Źródło: Alexandrowicz S., Mapy majątkowe północnego Podlasia z XVI wieku.

Kwartalnik Historii Kultury Materialnej, r. 14, 1966, nr 2, s. 296 – 297.

Puszcza Knyszyńska w części należała do starostwa knyszyńskiego a w części do leśnictwa knyszyńskiego.

Leśnictwa były dzierżawami, których rządzenie opierało się na osadach osoczników, strzelców, bartników.

Do obowiązków leśniczego, zarządzającego gospodarką leśną na terenie leśnictwa należała: straż nad granicami i ostępami puszczy, kontrola nad eksploatacją drzewa, ochrona zwierzyny, sprawowanie kontroli nad bartnictwem, bobrownictwem, łowiectwem i rybołówstwem, a także kontrola nad *robotami leśnymi* – pędzenie smoły, dziegciu, wypalanie popiołu, wyrób wańczosu. Leśniczy miał za zadanie kontrolę sianożęci w lasach, dróg puszczańskich. Do obowiązków leśniczego należało także ściąganie czynszów i podatków z wszystkich osad i karcz leżących w granicach leśnictwa[132].

W pełnieniu obowiązków, jak już wyżej wspomniano, leśniczy miał do pomocy służbę leśną: **osoczników** i **strzelców.**

Osocznicy byli kategorią ludności poddanej, której jedynym obowiązkiem była służba leśna. Polegała ona na udziale w polowaniach, pilnowaniu ostępów i zwierzyny, strzeżenie granic puszcz, kontrolowaniu wyrębów, naprawianiu dróg leśnych i mostów. Osocznicy zamieszkiwali wsie na skraju puszczy i posiadali zazwyczaj 2 włóki ziemi wolnej od wszelkich świadczeń.

W starostwie knyszyńskim w 1561 roku było osiem wsi osocznickich:

Wsie osocznickie	Liczba włók, które były w posiadaniu	Liczba włók, które były w

[132] E. Wroczyńska, op. cit., s. 148 – 149.

	osoczników 1564 r.	posiadaniu osoczników 1569 r.
Długołęka	1 włoka	brak danych
Zastoki	4 ½ włóki	brak danych
Safijewo	9 ½ włóki	brak danych
Zabiele	4 ½ włóki	4 włóki
Jodeski	8 włók,1 morga, 4 ½ prętów (do puszczy perstuńskiej)	brak danych
Gulbicze	4 włóki (do puszczy perstuńskiej)	brak danych
Letniki	4 włóki	brak danych
Satiowo	30 włók	brak danych

Wsie Osocznickie	Liczba włók, które były w posiadaniu osoczników w 1569 r.
Chraboły	2 włóki
Ruda	2 włóki dla stróża ostępu w Popielewie
Supraśla	14 włók
Obrubniki	6 włók

Drugą kategorią ludności poddanej byli **strzelcy.** Do ich obowiązków należało obsługiwanie łowów i *obrona puszczy i gruntu Króla J. K. M.*[133] przed naruszeniem granic i stanu posiadania – strzelcy pełnili również służbę jako obrońcy zamków królewskich[134]. Uposażeni byli zazwyczaj w dwie włóki ziemi. W starostwie knyszyńskim strzelcy mieszkali w czterech wsiach: Kulikówka, Supraśl, Hryniewicze, Romejki[135].

Strzelcy	1561 r.	1564 r.
Jaworówka/(Hryniewicze)	2 włóki	brak danych
Kulikówka	2 włóki	brak danych

[133] E. Wroczyńska, op. cit., s. 148 – 149.; Ustawa leśna z 1568 r., wyd. O. Hedemann, Echa Leśne, z. 4, 1936, s. 3 – 5.

[134] E. Wroczyńska, op. cit., s. 148 – 149.; Ustawa leśna z 1568 r., wyd. O. Hedemann, Echa Leśne, z. 4, 1936, s. 3 – 5.; Lustracje województwa podlaskiego..., s. 136.

[135] E. Wroczyńska, op. cit., s. 148 – 149.; Ustawa leśna z 1568 r., wyd. O. Hedemann, Echa Leśne, z. 4, 1936, s. 3 – 5.; Lustracje województwa podlaskiego..., s. 136.

Supraśla	brak danych	4 włóki
Romejki	brak danych	2 włóki

Puszcza Knyszyńska dostarczała także drewna. Drewno było wykorzystywane na opał, a także jako materiał budowlany, miało szerokie zastosowanie w budowie domów, zabudowań gospodarczych, młynów, grobel. Już w XVI wieku było cennym i poszukiwanym surowcem, o czym świadczy szereg ograniczeń, których strzec mieli leśniczy i podległa im służba. Drewno z puszczy można było brać tylko za specjalnym pozwoleniem królewskim.

W puszczy kwitł *przemysł leśny*. Obejmował on produkcję towaru leśnego: *popiołu, smoły, dziegciu, węgla drzewnego, wańczosu*[136], *klepek, gontów, obręczy do beczek*, itd. *Popiół drzewny* znajdował szerokie zastosowanie w przemyśle włókienniczym, *smoła* służyła jako materiał do impregnowania okrętów, *klepkę* wykorzystywano jako surowiec bednarski – do produkcji beczek na mąkę i śledzie, *wańczos* i inne materiały były poszukiwanym materiałem budulcowym i rzemieślniczym.

O wypalaniu *smoły, dziegciu, popiołu, produkcji czamru*[137] *i masztów*[138] w Puszczy Knyszyńskiej już w czasach Radziwiłłów opisuje *Doniesienie Jana Łuczynicza Aleksandrowi Chodkiewiczowi staroście brzeskiemu, o starych nowych granicach bielskiej puszczy…z 1536 roku*[139].

[136] Wańczos – był to dąb obciosany z 3 stron, długość jego wynosiła od 2, 7 do 6, 1 metra, służył on do różnych celów, miał zastosowanie przy budowie okrętów, był to także rodzaj klepki dębowej.; H. Obuchowska – Pysiowa, O handlu drewnem w Polsce w XVI wieku, Sylwan 1964, s. 55 – 63.

[137] Czamry – były to pale sosnowe, dębowe, osinowe. Służyły do obijania (cembrowania) mieszkań, ścian okrętów, wzmacniano nimi brzegi rzek przy mostach oraz chodniki w kopalniach.; H. Obuchowska – Pysiowa, op. cit., s. 57.

[138] Maszty jak już sama nazwa wskazuje, miały zastosowanie przy budowie okrętów. Obwód masztu wynosił 130 – 230 cm., wysokość 22 – 30 metrów.; H. Obuchowska – Pysiowa, op. cit., s. 57.

[139] E. Wroczyńska, op. cit., s. 152 – 153.

Znajdowały się tam cztery piece smolne, które położone były nad rzekami: Wojdyłówką, Jaskrą, Borsukówką.

W 1564 roku na terenie Puszczy Knyszyńskiej działały dwa *młyny tarciczce*, które miały piły do przecierania drewna [140]. Młyny te znajdowały się na rzekach Jaskrze/Jaskrance pod Knyszynem i na Supraśli pod Dobrzyniewem. W samym Dobrzyniewie działał zakład produkujący szkuty i komięgi [141], zaś w Borsukówce działał tartak[142].

Jak wynika z danych, tylko w Puszczy Knyszyńskiej były młyny z wyżej wspomnianymi piłami tarcicznymi, zaś w Dobrzyniewie były warsztaty produkujące szkuty i komięgi. Takie skoncentrowanie warsztatów w Puszczy Knyszyńskiej może świadczyć o zaawansowaniu eksploatacji drewna na potrzeby handlu z Gdańska. Główną rzeką, która służyła do spławiania drewna, była na Podlasiu Narew i jej dopływy.

Środowisko przyrodnicze Podlasia stwarzało bardzo dogodne warunki do rozwoju bartnictwa.

W Puszczy Knyszyńskiej bartnictwo rozpowszechnione było na szeroką skalę. Zajmowała się nim drobna szlachta. Swoje barcie posiadały w puszczy rodziny: Białosuknie i Rutkowscy spod Goniądza oraz Moniuszkowie ze starostwa tykocińskiego W źródłach występują także Wiszowaci, Bajkowie i Szorcowie[143], a także chłopi ze Złotorii[144].
W starostwie knyszyńskim można wyliczyć 690 barci istniejących w

[140] Ibidem.

[141] Szkuta – statek rzeczny.; Komięga – rodzaj tratwy używanej do spławu zboża.; A. Jabłonowski, Podlasie…, s. 183.;

[142] A. Jabłonowski, op. cit., cz. III, s. 183.

[143] Lustracje województwa podlaskiego…., s. 142.; E. Wroczyńska, op. cit., s. 159.

[144] Lustracje województwa podlaskiego…., s. 142.; E. Wroczyńska, op. cit., s. 159.

latach 1557 – 1561[145]. W 1565 roku barcie istniały w borze Grzędy, grądach Lipowo i Piekutowo [146]. Prawdopodobnie jedna barć dawała około 10 kilogramów miodu. W drugiej połowie XVI wieku bartnicy składali daninę w miodzie w starostwie knyszyńskim. W innych starostwach na Podlasiu była to rzadkość. Ślady organizacji bartnych na Podlasiu występują tylko w starostwie knyszyńskim. W inwentarzu z 1561 roku występuje starosta bartny[147].

Puszcza Knyszyńska była terenem łowieckim dla Zygmunta II Augusta. Śladem świadczącym o istnieniu terenów łowieckich w puszczy są tzw. *ostępy leśne*, czyli te części puszczy, w których przebywała zwierzyna łowna[148]. Rewizja puszcz spisana przez Grzegorza Wołłowicza wymienia następujące ostępy puszczańskie [149]:

1. Ostęp Nerestek
2. Ostęp Hwozdny
3. Ostęp Krasny
4. Ostęp Prowaleny
5. Ostęp Oleszkowy Lad
6. Ostęp Długi
7. Ostęp Karakulin
8. Ostęp Udacza Omeliany
9. Ostęp Popielew, zamieniony na zwierzyniec królewski[150].

W puszczach budowano dwory łowieckie oraz *stajnie – okoły* – w

[145] E. Wroczyńska, op. cit., s. 159.

[146] Ibidem.

[147] Ibidem, s. 161.; Materiały do dziejów rolnictwa…, s. 252.

[148] Ibidem.; Materiały do dziejów rolnictwa…, s. 252.

[149] J. Maroszek, Pogranicze…, s. 268.

[150] Ibidem.

których zatrzymywano się na czas łowów. W puszczy Knyszyńskiej przed rokiem 1509 był dwór pod ostępem Hwoznym. W latach 1556 – 1559 Piotr Chwalczewski – starosta knyszyński podjął akcję osadzania wsi wokół ostępów leśnych [151]. Koło ostępu Hwozdny powstała w 1556 roku wieś Czarna i Szawle, pod ostępem Popielew założono Chraboły, Borsukówkę, Kozopatry, Rudę i Kobylankę, koło ostępu Karakulin powstała wieś Kulikówka i Letniki. Na obszarze puszczy powstały też wielkie zwierzyńce królewskie – ogrodzone obszary, na których zgromadzona była zwierzyna łowna. W pobliżu Knyszyna powstały dwa takie zwierzyńce: jeden w ostępie Popielew a drugi koło niego.

Różne sposoby łowienia grubej zwierzyny, według podręcznika łowieckiego z 1530 roku

[151] E. Wroczyńska, op. cit., s. 163.

Źródło: A. Samsonowicz, Łowiectwo w Polsce Piastów i Jagiellonów, Wrocław 1991, aneks.

Orszak myśliwych wyruszający na łowy.

Źródło: A. Samsonowicz, Łowiectwo w Polsce Piastów i Jagiellonów, Wrocław 1991, aneks.

Scena z polowania na niedźwiedzie i wilki. Drzeworyt z XVI wieku.

Źródło: A. Samsonowicz, Łowiectwo w Polsce Piastów i Jagiellonów, Wrocław 1991,

aneks.

W źródłach pojawiają się informacje, że na terenie starostwa knyszyńskiego w drugiej połowie XVI wieku istniały 2 rudy (huty): nad rzeką Jaskrą i nad rzeką Rybnik. Ruda nad rzeką Jaskrą była w posiadaniu rudnika Jana, który z tytułu posiadania płacił rocznie do skarbu królewskiego pewną sumę pieniędzy[152]. Istniała też przy dworze królewskim w Knyszynie jedyna cegielnia w województwie podlaskim[153].

W Puszczy Knyszyńskiej występowały w XVI wieku jesion, brzoza. Także, co charakterystyczne dla terenów podmokłych, występowały siedliska lasów olszowych, olszowo – jesionowych, z domieszką brzozy i świerku, a dominujący był bór sosnowo – dębowy[154]. Puszcza Knyszyńska obfitowała w zwierzynę łowną grubą i drobną: żubry, niedźwiedzie, łosie, jelenie, sarny, dziki, borsuki, lisy, rosomaki, kuny, gronostaje, sobole, wydry, bobry[155].

Różne metody chwytania niedźwiedzi.

[152] Materiały do dziejów rolnictwa…., s. 254.

[153] Ibidem.

[154] A. Kołodziejczyk, Z dziejów kolonizacji puszcz….s. 78 – 79. ; M. Wójcicka, Roślinność dawnej Puszczy Knyszyńskiej, Kraków 1937, s. 9 – 23.

[155] E. Wroczyńska, op. cit., s. 146 – 147.

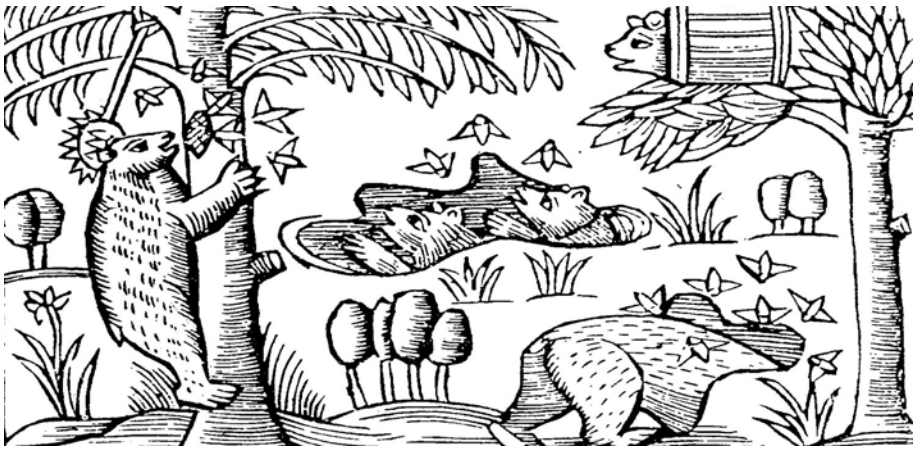

Źródło: A. Samsonowicz, Łowiectwo w Polsce Piastów i Jagiellonów, Wrocław 1991, aneks.

Żubr – ilustracja z XVI wieku.

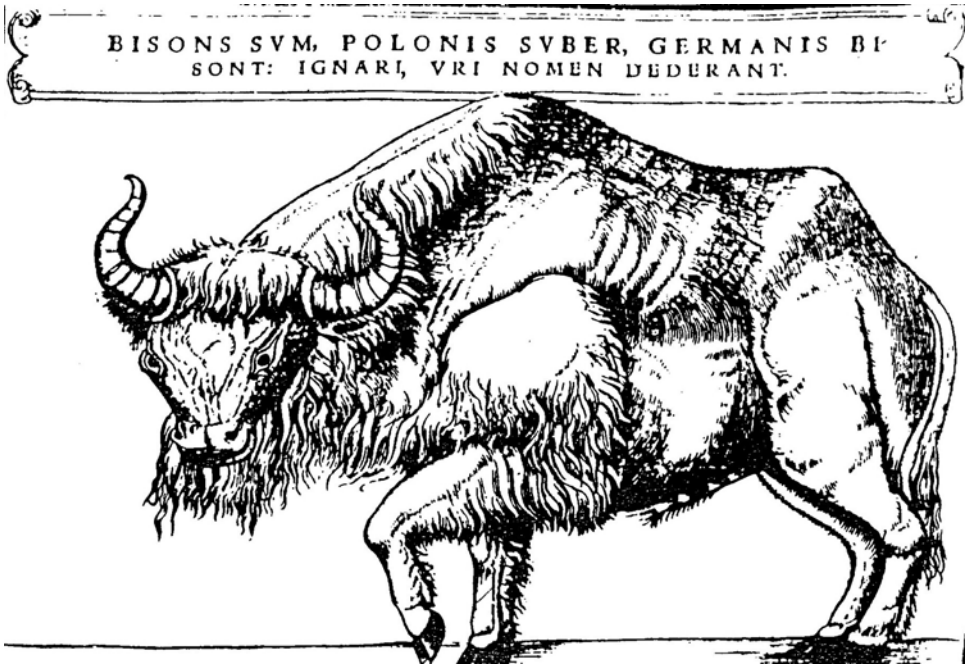

Źródło: A. Samsonowicz, Łowiectwo w Polsce Piastów i Jagiellonów, Wrocław 1991, aneks.

W najbliższym sąsiedztwie puszczy knyszyńskiej znajdowały się puszcze monarsze: *grodzieńska* – na wschód *Czarna*, na północny – wschód *Biał*a, goniądzka *Dobarz* i tykocińska *Czarny Las*. Były one zresztą dość różne, zwłaszcza *Dobarz*, położona w bagnistej dolinie

Biebrzy[156].

W 1571 roku opisywano ją następująco: *Puszcza Dobarz, ta niedaleko się od miasta [Goniądza] poczyna, a idzie aż do tykocińskiej puszczej, nad rzeką Biebrzą. Jest jej blisko 3 mil, na podobieństwo wdłuż, a przy niej bieli idą. Szerzyny tej puszczej na niektórych miejscach półtory mile, na niektórych mila, indziej pół mile i mniej wychodzi. Świnia, nieźwiedź w niej się najduje, ale w pomierzę dostateczniejsza sprawa o niej jest. Osocznicy do tej puszczej napisani są przy wsi Trzciannem*[157].

Obszar Puszczy Knyszyńskiej został znacznie uszczuplony w latach 1553 – 1559, gdy starostwo knyszyńskie objął Piotr Chwalczewski. Wymieniono wtedy następujące ostępy puszczańskie: *Pod toju pusceju I steamy vyse opisanymi sela p. Petra Falicevskoho novo osazonye:*

1. selo Chraboly

2. selo Kulikovka

3. selo Letniki

4. selo Suprasl

5. selo Krynica

6. selo Obrubniki

7. Vjaskowcy

8. Gnela

9. Pogorelka

10. Kozopatry

11. Borsukovka

12. Ruda

[156] J. Maroszek, Pogranicze, s. 266.

[157] J. Kloza, J. Maroszek, Dzieje Goniądza w 450 rocznicę praw miejskich, Białystok - Goniądz 1997, s. 195.

13. Kobylanka[158]

W 1553 roku Piotr Chwalczewski wydał *Ustawę dla starostwa, knyszyńskiego*[159]. Chłopi mogli korzystać tylko z lasów położonych na brzegu puszczy. Prawo do polowania zostało ograniczone jedynie do drobnej zwierzyny. Natomiast wydany w 1557 roku *Nakaz dzierżawcom i starostom*[160] oddawał cały dochód z eksploatacji lasów skarbowi hospodara. Także w tym samym roku król wydał *Ustawę na wołoki*[161]. Ustawa była podstawowym aktem prawnym porządkującym dobra królewskie. Była w niej mowa o rozgraniczeniu lasów królewskich od lasów możnowładców i szlachty. Przewidywała karczunek pod nowe osadnictwo. Poruszono w niej także ważne zagadnienia: administrację leśną, bartnictwo, rybołówstwo, ochronę zwierzyny. W ostateczny sposób administrację leśną dóbr królewskich opisywała *Ustawa leśna* wydana przez Zygmunta II Augusta w Knyszynie.

Ze starostwa knyszyńskiego w 1571 roku wydzielono leśnictwo knyszyńskie, którego siedzibą została Borsukówka, a leśniczym od 1564 roku był Jan Dzierżanowski. Do leśnictwa tego przydzielono obszar Puszczy Knyszyńskiej oraz *biele* między rzeką Nettą i Jegrznią z grądami Kopytkowo i Jesionowo[162].

Zamiłowanie Zygmunta II Augusta do polowań sprawiło, że w 1546

---

[158] J. Maroszek, Pogranicze Litwy i Korony…, s. 269.

[159] M. Taradejna, *Ustawa Leśniczem* króla Zygmunta Augusta, uchwalona w 1568 roku w Knyszynie, w: Las w kulturze polskiej. I Ogólnopolska Konferencja pt.: Las w kulturze polskiej. Materiały z konferencji., Gołuchów 13 – 15. X. 1999, pod red. W. Łysiaka, Poznań 2000, s. 63.

[160] Ibidem, s. 62 – 63.

[161] Ibidem, s. 62.

[162] Ustawa leśna z 1567 r., wyd. O. Hedemann, Echa Leśne, z. 4, 1936, s. 3 – 6.; M. Taradejna, op. cit., s. 60 – 64.; A. Kołodziejczyk, Z dziejów kolonizacji …s. 63.; Materiały do dziejów…, s. 246, 269, 281 – 282.

roku, (wylicza Ludwik Kolankowski) na polowaniach król spędził aż 223 dni, przebywając wówczas w olbrzymich puszczach: Knyszyńskiej, Białowieskiej[163].

- ***Ustawa leśna wydana w Knyszynie 27 lutego 1567 roku*** [164]

Ustawa leśna w sposób ostateczny organizowała administrację leśną dóbr królewskich. *Ustawa Króla Jego Mości Lesniczem w Wielkim Xięstwie Litewskim roku 1567 Februaryi dnia 27 w Knyszynie z rozkazania Króla Jego Mości Pana Miłościwego dana jest nauka Panom Lesniczem, jako sprawować się mają na Leśnictwach i urzędach swoich* [165] była wyliczeniem całokształtu praw i obowiązków leśniczych puszcz królewskich.

Ustawa Leśniczem... ustanawiała urząd leśniczego, stojącego na czele samodzielnych leśnictw wydzielonych z ogólnych obszarów dóbr królewskich, zarządzanych przez starostów lub dzierżawców. Omawiała w sposób szczegółowy sprawy eksploatacji lasów: bartnictwa, łowiectwa, rybołówstwa, sianożęci i innych *robót leśnych*. W sposób jasny, jak na owe czasy, regulowała prawa i obowiązki leśniczych puszcz królewskich[166].

[163] S. Cynarski, Zygmunt August, Wrocław 1988, s. 74.

[164] Ustawa leśna z 1567 r., wyd. O. Hedemann, Echa Leśne, z. 4, 1936, s. 3 – 5.

[165] Ibidem.

[166] M. Taradejna, op. cit., s. 62.

Do podstawowych obowiązków leśniczego należało między innymi:

- poznanie: granic ostępów leśnych, powierzonych wsi oraz pilnowania *aby się tej puszczy szkoda żadna tak w zwierzu tak i w drzewie bartnym i inszym drzewie wszelakiem nie działa*[167],
- pilnowanie obowiązujących zakazów – *drzewa żadnego stojącego na budowanie godnego*, bez *osobliwego rozkazania i listu (...) ręką własną J. K. Mości podpisanego*. Leśniczy *drzewo suche stojące i też na ziemi leżące na drwa do Dworów K. J. Mści i poddanym (...) ma wolno dawać i z puszcz dozwolić brać*, w nagłych przypadkach *gdzieby któremu poddanemu budowanie pogorzało i miałaby włoka spustoszeć, (...) tedy Leśniczy, wyrozumiawszy taką potrzebę z Listu albo z mówienia Urzędniczego ma dać drzewa…,*
- *Sianożęci (...) nie mają nikomu przedawać, ani postożnego od tego brać...*,
- *...tedy się o to pilnością mają starać aby drzewa bartnego każdego roku pewną liczbę przyczyniali i pszczołami osadzili żeby zatem miodu ku pożytku Króla J.M. przybierało…,*
- *...około łowienia bobrów mają się z pilnością starać, o zieremionach bobrowych mają wiadomość mieć pewną każdego roku…,,*
- *Dróg i ścieżek małych, aby przez puszczą i do puszczey z krajów nie dopuszczali...,*
- *Dziegciów, popiołu, smoły i inszych towarów leśnych aby w puszczach ku pożytku swemu nie sprawowali i nikomu inszemu sprawować nie dopuszczali,*
- *Na rzekach i małych rzeczkach, które od Jeziora do Jeziora idą i*

[167] M. Taradejna, op. cit., s. 62.; Ustawa leśna z 1567 r., wyd. O. Hedemann, Echa Leśne, z. 4, 1936, s. 3 – 6.

przechodzą, aby żadnych jazów nie zabijali i nikomu inszemu zabijać nie dopuszczali dla wolnego przechodu ryb... gdzieby które rzeki już ... płynęły do Rzeki wielkiej, tam jazy mają zabiwać i z tego pożytek do skarbu Króla JEo Mści mnożyć…,

- *Na włokach około puszczy, które im będą poruczone, mają tego z pilnością doglądać, aby się Ludzie porządnie na włokach swoich sadowili i budowali i włoki swe pilnie a porządnie przerabiali...,*
- *Robót leśnych ku pożytkowi skarbu Króla Jego Mości... strzedz, aby budnicy z onego miejsca, które dla takich robót leśnych będzie okazano i zawiedziono nie wykraczali…,*
- *Zwierzy żadnego jak małego tak wielkiego, aby w puszczy dla pożytku swego nie bili i nikomu inszemu bić nie dopuszczali okrom osobliwego roskazania i listu Króla Jego Mości...,*
- *Od Mazowsza, gdzie ku puszczem przyległo od Prusów aby puszczej pilniey strzegli, aby złodzieyskim obyczajem tam stąd w puszczę nie wchodzili i zwierza nie strzelano, albo jakiey inszej szkody nie działano. A gdzieby którego takowego szkodnika Pan Leśniczy w puszczy załopił, jakiegożbykolwiek stanu był, aby go do więzienia mocnego wsadził i do nauki Króla Jego Mości w takowem więzieniu chował. Mazowszanom i Prusakom, aby na żadną rzecz wgajania do puszczey Króla Jego Mości nie dopuszczali...,*

Mnogość i różnorodność obowiązków, jaka spoczywała na ówczesnych leśniczych wymagała też i odpowiedniej służby[168].

- *Strzelców (...) pewnych według przyległości Panowie Leśniczy w poruczeniu swoim mieć będą dla sposobnieyszey obrony puszcz Króla Jego Mości gdzieby tego przeciwko komu potrzeba okazowała,*

[168] M. Taradejna, op. cit., s. 63.

aby ich dla obronienia puszczy i Gruntu Króla Jego Mości używali...,

Król, przekazując Leśniczym stosunkowo dużą władzę, przestrzegał, iż *mają się pilnie wiernie i pobożnie zachować i sprawować pożytków Króla Jego Mości (...) strzegąc i onych przymnażając, bo na każdego z nich (...) będzie rewizya działana każdego roku a kto się wedle woley i nauki K. J. Mości przystoynie na urzędzie swoim sprawować i zachować będzie łaskę i podziękowanie ... odniesie, a ktoby się też z Panów Leśniczych inaczey ... na urzędzie swem zachowywał gniew nie łaskę Króla J. Mci nad sobą uzna…,*[169].

Leśniczy na swym urzędzie był godziwie uposażony:

- *na opatrzenie urzędu swego z łaski Króla J. Mci będzie mieć dziewięć włok ziemie, to jest trzy włoki na folwarek, a sześć włok ludźmi osadzi na zarobienie tego folwarku swego naznaczone i opisane..., a także pokłony, przesądy, od Osoczników, Połazników, Bobrowników, Strzelców i z wolan, którzy im będą poruczeni, a wszagże w braniu przesądów mają się przystoynie i pobożnie zachować…*[170].

Ustanowione prawo leśne zaowocowało odsunięciem od zarządu puszczami starostów i dzierżawców. Wprowadzenie leśniczych, podległych bezpośrednio królowi, wyposażonych w regulamin czynności oraz dobrze opłacanych, pozwoliło na zachowanie kontroli nad obszarami puszcz królewskich. Ustawa nie dopuściła do przetrzebienia Puszczy Knyszyńskiej. Taki los spotkał niestety ich sąsiadki – puszcze: Goniądzką, Perestuńsko – Przełomską oraz Bielską i Stryjowsko –

[169] Ustawa leśna z 1567 r., wyd. O. Hedemann, Echa Leśne, z. 4, 1936, s. 3 – 6.

[170] Ibidem.

Beresztańską[171].

Ustanowienie prawa leśnego w Knyszynie upamiętnione zostało w czerwcu 1998 roku przez miejscową społeczność oraz leśników stowarzyszonych w Polskim Towarzystwie Leśnym oraz Stowarzyszeniu Inżynierów i Techników Leśnictwa i Drzewnictwa. Na knyszyńskim rynku, obok pomnika Króla Zygmunta Augusta, wmurowano tablicę upamiętniającą wydanie prawa leśnego w tym mieście[172].

3. 2. Rybołówstwo starostwa knyszyńskiego

W mieście Knyszyn, w bezpośrednim sąsiedztwie rezydencji króla, znajdował się *staw wielki, stary, pod dworem knyszyńskim, na rzece Jaskrze* [173], a także istniał tam drugi staw *August* na rzecze Nereśli[174].

Kiedy zbudowano staw na rzece Jaskrance pod dworem nie wiadomo, ale nie było to dzieło Piotra Chwalczewskiego – starosty knyszyńskiego, więc musiał powstać przed 1552 rokiem. Pogląd ten opiera się na wzmiance w rejestrze zatytułowanym: *Stawy w starostwie knyszyńskim niedawno za dzierżawy, p. Chwalczewskiego zbudowane, okrom inszych stawów starych, na których z dawna młyny* są [175]. Spis ten bardzo precyzyjnie wymienia wszystkie inwestycje poczynione przez Chwalczewskiego, nie wymienia jednak stawu koło rezydencji.

Staw towarzyszący rezydencji Zygmunta Augusta w Knyszynie przestał istnieć i dziś na jego miejscu są rozległe torfiaste łąki. Drugi staw

[171] M. Taradejna, op. cit., s. 64.

[172] Ibidem.

[173] J. Maroszek, Pogranicze Litwy i Korony…, s. 277.

[174] Materiały do dziejów rolnictwa…, s. 263 – 264.

[175] Ibidem.

August przetrwał do naszych czasów. Wielkość jego była tak duża, że w przekazach ludowych utrzymuje się tradycja o tym, że staw ten miał być dziełem diabła, który na żądanie Twardowskiego miał go wykopać w ciągu jednej nocy i napełnić wodą. Tradycję tę notowano zresztą od dawna. Legendy te opublikowano w XIX – wiecznych wydawnictwach – *Starożytnej Polsce* i *Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego.*

Inni upatrywali urządzenie stawu w działalności Czechów. Sposobność do tego dawała nazwa sąsiedniej wsi Czechowizna. To bardziej praktyczne tłumaczenie, pozbawione łączności z demonami utrwalono w okresie międzywojennym, gdy na bramie ogrodzenia *stawu Zygmunta Augusta,* bo taką nazwą w XX wieku zaczęto określać to sztuczne jezioro, umieszczono napis:

Staw ten egzystuje od dawnych już czasów
Pamięta Jagiellonów, panowanie Sasów,
Przetrwał burze dziejowe, inwazję Moskali,
Król Zygmunt go założył, Czesi wykopali [176].

Staw *August* zbudowano w 1557 roku[177]. Dnia 19 stycznia 1561 roku pisano: *podle stawu nowego Augusta. Rejestr stawów w starostwie knyszyńskim niedawno za dzierżawy p. Chwalczewskiego zbudowanych* [178]*,* nie datowany, ale bez wątpienia spisany w momencie przekazywania starostwa knyszyńskiego kolejnemu, po Chwalczewskim zarządcy – Hieronimowi Koryckiemu w roku 1564 (11 IX) wymieniał: *Pierwszy staw, wielki spustny August nazwany, który roku przeszłego spuszczać poczęto, jedno nie do końca, ale w jesieni przyszłej, do końca ma być spuszczon. Z*

[176] K. Cyganek, op. cit., s. 24.; J. Maroszek, Pogranicze Litwy i Korony…, s. 282.

[177] Materiały do dziejów rolnictwa…, s. 263 – 266.

[178] Ibidem.

tego spustu sprzedano ryb za lit. kop 80. Ktemu do sadzawek z niego wsadzono szczuk głównych i łokietnych kop 50, linów kop 50. A krom tego zimy przeszłej w tych sadzawkach ryb z tego stawu nasadzonych zdechło nie mało[179].

W 1565 roku dokonano spustu stawu August. Sporządzono przy tej okazji *Regestr ryb z spustu wielkiego Augusta 1565 roku łowionych, a do sadzawek knyszyńskich wsadzonych.* Okazuje się z niego: *Ma być tedy w sadzawkach: Szczuk głównych – kop 9, Szczuk mniejszych i pospolitych – kop 100, karasi – kop 4, okuni – kop 15, linów – kop 100. Z sadzawek zaś wzięto i posolono: Szczuk głównych – 60, półgłownych Szczuk – kop 8, sztuk 14, pospolitych szczubielic kop 3 sz. 25, linów – 90. Co się wsoliło w wielkich beczkach 5. Nadto z tychże sadzawek ułowiwszy do stawu na Wodziłówce nowego wsadzono: Szczuk pospolitych – kop 23, sz.2, karasi – 90, a do Stawu Jelenia szczuk pospolitych – kop 2. Z tychże sadzawek dano do sadzawek tykocińskich, na potrzebę JKM ku zachowaniu: Szczuk głównych 5 i półgłównych – 5. A ma zostać w sadzawkach knyszyńskich: szczuk głównych – kop 7 sztuk 55, półgłównych i pospolitych szczuk małych – kop 62, sztuk 54, karasi – kop 38, sztuk 30, okuni – kop 15.* Staw spuszczono jeszcze raz w 1567 roku, gdyż w 1674 roku pisano: *Staw August od siedmiu lat nie spuszczany, wielka ilość ryb*[180].

Gospodarstwa rybnego dozorował *rybak ku posłudze dwornej postawiony*. W 1569 roku był nim Jan Mielkowicz, pewnie tożsamy z Janem Rybakiem, znanym z inwentarza 1564 roku [181], gdy przyjął 3 morgi zaścianku przy wsi Chraboły. Otóż w 1569 roku *opatrzenie* z tytułu jego

[179] Ibidem.

[180] A. Jabłonowski, Podlasie, s. cz. III, s. 162 – 164.; J. Maroszek, Dolina Nereśli w przeszłości, Białostocczyzna nr 2, 1997, s. 10 – 11.

[181] J. Maroszek, Dolina Nereśli…s. 11.

posług przedstawiało się następująco: pieniędzy lit. kop 4, żyta beczek 6, słodu beczek 6, grochu beczek 1, krup beczka 1 albo jęczmienia beczek 2, mięsa połeć 1, sadła połec 1, *skórznie za talar do spustu stawów*[182]. Jan Mielkowicz być może jest tożsamy ze *stróżem stawu wielkiego August, który posiada wolne od podatków 13 morgów ziemi (wzmianka 1573roku)*[183].

Rozbudowę stawu *August* kontynuowali po Piotrze Chwalczewskim kolejni starostowie: Jarosz Korycki (1564 – 1568) i Andrzej Dybowski (1568 –1569).

Oprócz dwóch *wielkich* stawów – starego pod dworcem w Knyszynie oraz *Augusta* spiętrzonego po 1557 roku a przed 1561 rokiem (później powiększanego) w starostwie knyszyńskim były jeszcze inne sztuczne zbiorniki wodne. Cytowany już wyżej rejestr z 1564 roku wyliczał poza tym:

Item wtóry staw niewielki, przy gościńcu, jadąc do Tykocina, pod miasteczkiem Knyszyńskiem, na spławie, w którym by miały być karpie i karasie.

Item trzeci i czwarty stawki małe, jeden przy tymże gościńcu tykocińskim, a drugi niżej.

Item piąty staw nowy, na rzece Kobylance, na którego wykopanie pan starosta powiada, żeby miał wydać kop 26 gr 42, rachując albo wkładając w tę sumę żywności na pieniądze oszacowane.

Szósty staw począł kopać na rzece Wodziłówce, którego jeszcze nie dokończył, na którym pan starosta młyn tarty zbudować chce: w czem potrzeba nauki J.K.M., bo jako pan starosta powiada, to wszystko kop 50,

[182] A. Jabłonowski, Podlasie…, cz. III, s. 162 – 164.; J. Maroszek, Dolina Nereśli…s. 11.

[183] A. Jabłonowski, Podlasie…, cz. III, s. 162 – 164.; J. Maroszek, Dolina Nereśli…s. 11.

okrom piły, kosztować musi i miałby być z tego młyna pożytek.

Siódmy staw niewielki, Rybnik nazwany, ku Dobrzyniewu należący, w którym pstrągi miały by być.

Item na rzece Wodziłówce chciałby grobli podnieść i przyczynić tego, młyna starego poprawić i drugi młyn przy nim tarty zbudować.

Item na rzekach Jaskrze i Niereśli, które się pospołu zeszły, chce pan starosta staw uczynić, na co jest miejsce dobre i łożysko, któryby nie mało kosztował.

Item na rzece Kobylance, przy ostupie, który zowią Zwierzyniec Popielów, chciałby zbudować staw, który powiada musiałby kosztować kop 100, A na trzy rzeczy potrzeba jest nauki Króla J.M.[184].

W 1561 roku wymieniono, że do dworu w Knyszynie należało 10 młynów. Z 9 młynów nie były pobierane arendy, gdyż dawano żyto, *bo w każdym młynie poddani nie mełli, dla tego, iż żarna mieli postanowione za listem Kr. J. M*[185].

Pierwszy młyn na rzecze Kulikówce, jedno koło mający, z którego dawano żyta beczek 12.

Wtóry młyn na tejże rzece, jedno koło mający, z którego dawano żyta przez arendę beczek 18.

Trzeci i czwarty młyn na tejże rzece o jednym kole. Z trzeciego, także jedno kolo mający, dawano żyta beczek 10 a z czwartego beczek 10.

Piąty młyn na rzece Jaskrze przy Rudzie i z foluszem, dwa koła mający, dawano żyta beczek 30 a z folusza kopę przez arendę. Na tejże rzece Jaskrze przy młynie jest Ruda, z której w roku 1560 rudnik dał, sosników 60, którego rachując po groszy 2, uczyni kop 2.

[184] Materiały do dziejów rolnictwa… s. 263.

[185] Ibidem, s. 243 – 244.

Szósty młyn na tejże rzece u góry sioła, o jednym kole, z którego dawano żyta beczek 10.

Siódmy na rzece Narwi, o jednym kole, z którego dawano żyta beczek 14.

Ósmy młyn na rzece Wodziłówce, o jednym kole, z którego arendę dawano kop 2 a z folusza gr. 12.

Dziewiąty na rzece Nereśli, o jednym kole, z którego młynarz porachował za żyto kop 4.

Dziesiąty młyn pod dworem knyszyńskim na rzece Jaskrze o dwóch kołach, z którego roku 60 wymierzone żyto jest 20, dnia ostatecznego decembra tegoż roku wymierzano żyta beczek 113, słodu beczek 80, pszenice beczek 8. Dla tej przyczyny tak niewiele wymierzano żyta, słodu, pszenice, iż było w tym roku spuszczono staw dla robienia znowu upustów[186].

Jak widać, rybołówstwo stanowiło ważną dziedzinę gospodarki w starostwie knyszyńskim. Orszak królewski potrzebował dużej ilości żywności, m. in. ryb.

3. 3. Królewska stadnina koni

Mieszka teraz zazwyczaj w Litwie, najczęściej w Knyszynie, małym zamku tej prowincji na pograniczu Mazowsza, gdzie ma stajnie z mnóstwem pięknych koni, z których jedne są neapolitańskie, drugie tureckie, inne hiszpańskie lub mantuańskie, a najwięcej polskich. To upodobanie w koniach jest poniekąd przyczyną, że król lubi tu mieszkać; może i to także, że to miejsce, będąc prawie w środku jego państw,

[186] Ibidem.

dogodniejsze jest pod względem administracji krajowej dla króla i osób mających do niego interes niżeli Kraków leżący na brzegu Polski. Nadto król – mając większą władzę w Litwie niż Koronie i większą łatwość utrzymania swego dworu, podejmowanego tu kosztem publicznym – przyjemniejszym znajduje mieszkanie w Litwie, którego prócz tego w tych ostatnich czasach stało mu się potrzebnym, dlatego, aby mógł z bliska uważać zamiary, przygotowania i postępy Moskali, swych nieprzyjaciół, i zarazem opatrzyć potrzeby wojenne[187].

O wielkości stadniny i różnorodności koni tam hodowanych wiemy ze *Spisku koni, które się zostali po śmierci KJM Siegmunda Augusta w Knyszynie:*

Jezne
Pocztowych koni 120
Frezów młodych 21
Dzianetów 19
Łowczych 30
Jednochodników 28
Wszelkowy podjezdków 48
Koni zbytnich 48
Klaczy z ogierami koni różnych 80
Mal... 1
Suma jeznych 395

Wozniki
Cugów poszestnych 64 [tj. 64x6 = 384] *Cugów ósmackich* 2 [tj. 2x8 = 1 6]

[187] J. Gintel, Cudzoziemcy o Polsce. Relacje i opinie., t. 1 (X – XVII w.), Kraków 1970, s. 143.

Cugów poczwórnych 6 [tj. 6x4 = 24]

2 ogierów cugów poszóstnych 2 [tj. 2x6 =12]

Suma woznikówkoni 433.

Suma jeznych i wozników 828[188].

Spis ten obrazuje wielkość stadniny królewskiej w Knyszynie.

Ruggieri – nuncjusz apostolski, podaje: *król ... kocha się w koniach, których trzyma w stajni przeszło 3 tys.,*[189]. Historycy ustalili, że ta liczba koni mogła znajdowała się w stajniach w dobrach knyszyńskich[190]. W *Starożytnej Polsce*[191] *napisano: Zygmunt August z upodobaniem tu przebywał, łowił żubry, utrzymywał tu stadninę 3 000 sztuk koni. Kazimierz Cyganek*[192] *pisze: Stadniny końskie w związku z polowaniami były utrzymane nie tylko koło Knyszyna, lecz i w dalszych okolicach, np. w Trzciannem, gdzie stara tradycja wskazuje miejsce królewskiej koniuszni. Wszystkie koniusznie królewskie obejmowały koło 3000 koni.* Jednak, jak ustalił Józef Maroszek liczba ta dotyczy wszystkich koni hodowanych w różnych stajniach Litwy i Korony. Przypuszcza się, że w okresie największego rozkwitu stajnie królewskie w Knyszynie dochodziły do 1 500 sztuk hodowanych koni. Świadczy o tym przytoczony powyżej *Spis koni….*

Inwentarz starostwa knyszyńskiego z 1574 roku wyszczególniał:

- we włości knyszyńskiej, przy dworze stajen 6 starych i 1 nowa,
- przy folwarku knyszyńskim stajnia na 25 koni,
- przy folwarku dobrzyniewskim stajnia na 60 koni,

[188] J. Maroszek, Pogranicze Litwy i Korony…, s. 250.

[189] J. Gintel, Cudzoziemcy o Polsce …, s. 133.

[190] J. Maroszek, Pogranicze Litwy i Korony …, s. 250.

[191] M. Baliński, T. Lipiński, Starożytna Polska, t. 3, s. 457.

[192] K. Cyganek, Kronika parafialna…, s. 14.

- przy folwarku grodziskim stajnia na 30 koni,
- przy folwarku Zabielskim stajnia na 20 koni,
- we włości goniądzkiej, przy zamku stajnia na 80 koni,
- przy folwarku goniądzkim stajnia na plus minus 15 koni,
- przy folwarku szpakowskim stajnia na 30 koni[193].

Przy samej rezydencji królewskiej była stajnia, w której stały konie najbardziej potrzebne do obsługi dworu królewskiego. Inwentarz z 1564 roku podaje, że: *przed tym dworem stajnia od miasta na kilkadziesiąt koni, w której stawają konie pana starościne*[194].

Główne stajnie znajdowały się jednak dalej, za rzeką Jaskranką: *Za stawem, który jest pod dworem na rzece Jaskrze nie daleko sadzawek, stajnie dla koni Króla J. M., w których stać może koni pięćset, porządnie ze wszystkimi potrzebami zbudowane.* Ponadto *przy tych stajniach dla masztalerzów*[195] *i woznic jest domów trzy…. Przy tych stajniach spichlerz wielki nowo zbudowany dla schowania owsów* [196].

Liczba 1 500 koni znajdujących się w stajniach królewskich wymagała odpowiednich pastwisk i przestrzeni do ujeżdżania. Pastwiska ciągnęły się wzdłuż rzeki Jaskranki.

Ciekawa jest nazwa sioła, *Kobylanka*, która wyraźnie nawiązuje do stadniny. Jej mieszkańcy prawdopodobnie opiekowali się końmi królewskimi.

Już w *I Statucie Litewskim* pojawiły się przepisy dotyczące hodowli koni, ustalono daninę owsa i siana, którą dawali chłopi pańszczyznami do

[193] A. Jabłonowski, Podlasie…, cz. III, s. 142 – 143.; J. Maroszek, Pogranicze Litwy i Korony …, s. 252 – 253.

[194] Materiały do dziejów rolnictwa…, s. 295

[195] Masztalerz – służący zajmujący się końmi, stajenny.

[196] Materiały do dziejów rolnictwa…, s. 295

dworu na utrzymanie królewskich stajni.

O wielkości stadniny królewskiej mogą świadczyć także inwentarze dotyczące świadczeń ludności starostwa:

W 1569 roku z samego tylko folwarku knyszyńskiego *żyta jarego dla koni KJM do stajen wzięto kop 130. Również stamtąd na Popielewiu nakoszono beło siana wozów 180. Pode dworem nakoszono wozów 60, którego siana dano do stajni JKM wozów 63, insze w dworcu stawiono*[197].

W 1573 roku rejestr chłopskiego *owsa dziakielnego* wykazywał: *Krypno, Zastocze, Ruda – z włók 44 po 2 beczki, a z 9¾ po 1. Owsa beczek 7¾, do stajen KJM dano beczek 27, na co jest kwit pana koniuszego.*

Długołęka, Rekle, Góra – z włók 81¾ po 2 beczki. Owsa beczek 163½ dano na konie KJM za kwitem koniuszego beczek 47½. Za ubóstwem nie dano beczek 51.

Kalinówka, Kropiwnica, Jowniki, Bagno – owsa beczek 181½, z włók 90¾ po 2. 121 dano do stajni KJM za kwitem p. koniuszego. Za ubóstwem nie dano beczek 60½.

Czarna, Jaskra, Chraboły, Czechowizna – owsa beczek 75½, z włók 37¾ po 2. Do stajni KJM dano 61, a za ubóstwem wybrano owsa beczek 14½ . Letniki, Krynica, Obrubniki, Kalinówka – owsa beczek 138, z włók 69 po beczki 2. Nadto do stajen na konie KJM za kwitem beczek 126, za ubóstwem nie wybrano od poddanych owsa beczek 12.

Dobrzyniewo, Gniła, Pogorzałka, Kozopatry – owsa beczek 169½, z włók 84¾ - Nadto do stajen KJM owsa beczek 155, za ubóstwem poddanych nie dobrano beczek 14 ½.

[197] J. Maroszek, Pogranicze…, s. 258 – 259.

Jaświły, Maciesze, Romejki – owsa beczek 143¼ z włók 71 2/3. Nadto do stajen KJM dano beczek 111½. Do dwora oddał beczek 13½. Za ubóstwem nie dobrano owsa beczek 18.

Bobrówka, Brzozówka – owsa beczek 101½, do stajen na konie KJM dano beczek 111½. Do dworu oddano beczek 80. Dla ubóstwa nie oddali poddani beczek 5½.

Zabielę, Jatwież, Nowosiółki, Dolistowo – owsa beczek 115½ z włók 71¾, a z włók 32 po 1 beczce być miało. Nadto do stajen KJM beczek 112.

Suma:

Owsa dziakielnego z włók 664 2/3, to jest z włók 622 2/3 po beczek 2, z włók 41 ¾ po 1.

Nadto na dworze beczek 1158/3.

W tymże rejestrze zapisano wielkości skoszonego siana:

Krypno, Zastocze, Ruda – siana wozów 54, z włók 53¾, z tego dano do stajen na konie KJM kolas 37.

Długołęka, Rekle, Góra – siana wozów 82 być miało. Do stajen KJM na konie dał kolas 40.

Kalinówka, Kropiwnica, Jowniki, Bagno – siana wozów 90½, być miało. Do stajen KJM dano 63. Za ubóstwem nie dali kolas 27½. Czarna, Jaskra, Chraboły, Czechowizna – siana do stajen KJM kolas 38.

Letniki, Krynica, Obrubniki, Kulikówka – siana dano kolas 49, za ubóstwem nie wybrano kolas 20.

Dobrzyniewo, Gniła, Pogorzałka, Kozopatry – siana dano do stajen KJM za kwitem pana koniuszego kolas 71, za ubóstwem nie dobrano kolas 14.

Jaświły, Maciesze, Romejki – siana do stajen wozów 67, za ubóstwem nie dobrano kolas 5.

Bobrówka, Brzozówka – siana dano kolas 98, nie oddano za ubóstwem kolas 3½.

Zabielę, Jatwież, Nowosiółki, Dolistowo – siana dano kolas 10, za ubóstwem nie dano 4.

Suma:

Siana dziakielnego miało być kolas 665 z włók 665.

Z tego za ubóstwem nie dano kolas 132.

Wybrano kolas 533 [198].

Liczby te świadczą o wielkości stadniny knyszyńskiej.

Początkowo koniuszym nadwornym i jednocześnie koronnym był sam starosta knyszyński Jarosz Korycki (1564 – 1565). Po jego śmierci obowiązki przejął Jakub Piasecki (1565 – 1587). Prawdopodobnie pod jego rządami znajdowały się wszystkie stadniny królewskie w Wielkim Księstwie Litewskim. Jednak ogromna stadnina królewska w starostwie knyszyńskim potrzebowała osobnego koniuszego, który zawsze miał być na miejscu. Stadniną knyszyńską zarządzał po śmierci Jarosza Koryckiego – Kasper Kłodziński [199]. Prowadził on budowę nowej stajni w Knyszynie – *stajnia wielka nowa na podmurowaniu, w której kominów 8, wrót 8, okiennic 44*[200].

Opieką nad tresurą koni w Knyszynie sprawowali kawalkatorowie królewscy. W Knyszynie na stałe mieszkała rodzina kawalkatorska – Daniel i Bartolomeo Morenowie[201].

---

[198] Ibidem.

[199] Ibidem, s. 262.

[200] A. Jabłonowski, Podlasie…, cz. III, s. 133.

[201] J. Maroszek, Pogranicze…, s. 263.

Stadnina posiadała także kowali, którzy opiekowali się knyszyńskimi końmi. Trzeba wspomnieć także o masztalerzach i woźnicach, którzy także mieszkali w Knyszynie[202].

Król Zygmunt II August był wielkim miłośnikiem koni, *…pasją jego: klejnoty, konie, armaty…*[203]. Świadczą też o tym wielkie ilość koni w stajniach królewskich starostwa knyszyńskiego.

[202] Ibidem, s. 265.

[203] L. Kolankowski, Pomiara włóczna…, s. 239.

Zakończenia

Północne Podlasie odgrywało dużą rolę w planach ostatniego z Jagiellonów To właśnie w tym regionie władca znalazł sobie wspaniałą rezydencję, otoczoną puszczami i stawami.

Król Zygmunt II August szczególnie upodobał sobie Knyszyn. To tu w Puszczy Knyszyńskiej polował i odpoczywał. W Knyszynie przeżywał rozterki po śmierci Barbary Radziwiłłówny.

Dzięki niemu starostwo knyszyńskie jak i sam Knyszyn, bardzo się rozwinęło. Król dbał zarówno o prężny rozwój tego miasteczka jak i samego starostwa. Bardzo długo Knyszyn nie miał praw miejskich, prawdopodobnie król dbał o jego kameralny charakter.

Dla króla Zygmunta II Augusta Knyszyn był małą stolicą jego wielkiego państwa. Leżał w dobrym punkcie komunikacyjnym, w środku tak dużego państwa, jaką była Polska XVI wieku.

To dzięki królowi starostwo knyszyńskie mogło się rozwijać, to król powoływał na starostów zaufanych ludzi, to za ich rządów starostwo knyszyńskie znacznie się rozwinęło. Ponadto *Ustawy dla starostwa knyszyńskiego* były wzorem ustaw dla Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Dzisiaj Knyszyn to małe miasteczko, z jego królewskiego charakteru pozostał tylko staw August pod wsią Czechowizna [Dzisiaj nazywa się Jezioro Zygmunta Augusta – M. P.]. a także pomnik przedstawiający

Zygmunta II Augusta, postawiony w 425 rocznicę jego śmierci w Knyszynie, oraz zegar słoneczny i tablica upamiętniające wydanie ustawy leśnej w 1567 roku w Knyszynie.

Summary

Knyszyn starosty, which existed from 1530 till 1939 was not a subject of any separate considerations and scientific research. An overall scientific description of the starosty's history needs a lot of effort, research in many Record Offices spread not only all over Poland but also abroad. The lack of publications referring to the past of Knyszyn starosty and the town of Knyszyn resulted in numerous legends concerning the long and rich history of this area. This thesis is intended to fill in at least a part of the blank in the study of regional history.

This thesis examines the Knyszyn starosty from 1530 till 1572 and describes King Zygmunt August's influence on this starosty. It also analyses the economy, forestry, ponds and a stable of Knyszyn starosty.

King Zygmunt II August was not eager to give Knyszyn civic rights. Knyszyn got the civic rights only on 18 October 1568. This event was preceded by a huge fire which took place in the town on 5 June 1567, after which the King gave a foundation privilege.

Knyszyn starosty was not 'of a city' which means that starosts possessed the privilege of tenancy of the royal property. The King appointed Knyszyn starosts and they, on his behalf, were in authority having judiciary, executive, fiscal and military power. Knyszyn starosts earned their incomes from granges, water-mills, fishing ponds, forests and

municipal finances.

Knyszyn starosts were:

Aleksander Chodkiewicz, who was the Knyszyn starost in 1530 – 1549

Jan Radziwił 1547 – 1551

Andrzej Kniaź Proński 1551

Piotr Chwalczewski 1552 – 1564

Hieronim Korycki 1564 – 1565

Stanisław Włoszek 1565 – 1568

Andrzej Dybowski 1568 – 1570

Stefan Bielawski 1570 – 1574

Knyszyn starosty was situated in the fork of the rivers Narew and Biebrza, it was spread across 684 km^2 and there was one town - Knyszyn and 39 villages (data from 1561). Forest conditions favoured two kinds of economy - farming and forestry. Forests, which were supervised by a forester, covered almost all area of the starosty. The Knyszyn Forest partly belonged to Knyszyn starosty and partly to Knyszyn forestry. The forester's duties were to manage forest economy within the area of the forest district, and to collect the rents and taxes from all settlements and inns situated within the forest district. In performing the duties, the forester was helped by a forest service: 'osoczniks' - people of forest, and riflemen.

In the Knyszyn Forest different kinds of trees occurred in the 16th century. There were ash-trees and birches. What is typical of wet areas, there were natural habitats of alder forests, alder-ash-trees forests with some birches and spruces, but pine-oak woods were predominant.

Fishing was developed in Knyszyn starosty. There was a fish-pond by the royal court in Knyszyn and the second one 'August Pond" much larger in the village of Czechowizna. Apart from these fish-ponds there

were also numerous royal fish-ponds.

Horses were bred in Knyszyn starosty. It is assumed that in the period of the biggest development royal stables in Knyszyn had up to 1500 horses.

To sum up, Knyszyn starosty was one of the best functioning starosties in the country. Among other things, it was thanks to the Kings' care that the starosty could constantly develop. The King took care of the starosty in a special way. Thanks to the people who ruled the starosty, it gained fame in the whole country.

Bibliografia

Źródła

a.) rękopiśmienne

Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej – AGAD) Warszawa. Archiwum Skarbu Koronnego, dział I, XLVI, LVI.

AGAD Warszawa, *Zbiór Ignacego Kapicy* Milewskiego (Kapicjana), nr 43.

AGAD Warszawa, Metryka Koronna, Księgi Wpisów, Libri Inscriptinum. nr 3, 70, 99, 101, 118, 160, 410.

AGAD Warszawa, Zbiór dokumentów pergaminowych, nr 7550.

Lituvos Metryka, Knaga nr 1 (1370 – 1584) Uzrasymu knaga 1, Vilnus 1998.

Lietuvos Metryka, *Knaga nr 52 (1569 – 1570) Uzrasymu knaga* 52, Vilnus 2004.

b.) drukowane

Baliński M., Lipiński T., Starożytna Polska, t. 3, Warszawa 1843.

Heidenstein R., Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594, Petersburg 1857.

Jabłonowski A., Podlasie, w: Źródła dziejowe, t. 17, cz. 1. Polska w XVI wieku pod względem ge0graficzno – statystycznym, t. 6, cz. 1, Warszawa 1908.

Jabłonowski A., Podlasie, w: Źródła dziejowe, t. 17, cz. 2. Polska w XVI wieku pod względem geograficzno – statystycznym, t. 6, cz. 2, Warszawa 1909.
Jabłonowski A., Podlasie, w: Źródła dziejowe, t. 17, cz. 3. Polska w XVI wieku pod względem ge0graficzno – statystycznym, t. 6, cz. 3, Warszawa 1910.
Lustracje województwa podlaskiego 1570 i 1576, wydali J. Topolski, J. Wiśniewski, Wrocław – Warszawa 1959.
Solikowski J. D., Krótki pamiętnik Rzeczy Polskich od zgonu Zygmunta Augusta, zmarłego w Knyszynie w miesiącu lipcu, do roku 1590,
Petersburg – Mohylew 1855.
Stryjkowski M., Kronika polska, litewska, żmudzka i wszystkiej Rusi, t. II, Warszawa 1846.
Ustawa leśna z 1568 r., wyd. O. Hedemann, Echa Leśne, z. 4, 1936.

Opracowania

Alexandrowicz S., Mapy majątkowe północnego Podlasia z XVI wieku. Kwartalnik Historii Kultury Materialnej, r. 14, 1966, nr 2.
Alexandrowicz S., Powstanie i rozwój miast województwa podlaskiego, Pamiętnik I Konferencji Nauk Historycznych.
Bruckner A., Encyklopedia Staropolska, Warszawa 1990.
Bujak F., Stolice Polski. (Gniezno – Kraków – Warszawa), Studia Geograficzno – Historyczne, Warszawa 1925.
Cyganek K., Kronika parafialna kościoła knyszyńskiego, Knyszyn 1944.
Cynarski S., Zygmunt August, Wrocław 1988.
Chodorowski E., Knyszyńskie szkice historyczne, Knyszyn 1997.

Czacki T., O litewskich i polskich prawach, t. I - II, Warszawa 1800 – 1801.

Czapiuk A.,, Uwagi o gospodarce folwarcznej w starostwie knyszyńskim w drugiej połowie XVI wieku, w: Studia nad gospodarką, społeczeństwem i rodziną w Europie późnofeudalnej pod redakcją J. Topolskiego przy współudziale C. Kuklo, Lublin 1987.

Dubas E., - Urwanowicz, Jarmolik W., Kulecki M., Urwanowicz J., Urzędnicy podlascy XVI -XVIII wieku. Spisy., Kórnik 1994.

Gąsiorowski A., Itineraria dwu ostatnich Jagiellonów, Studia Historyczne, r. 16, 1973.

Gintel J., Cudzoziemcy o Polsce. Relacje i opinie., t. 1(X – XVII w.), Kraków 1970.

Janowski J., Aleksander Chodkiewicz w: Polski Słownik Biograficzny, t. III, Kraków 1937.

Kamiński A., Pogranicze polsko – rusko – jaćwieskie miedzy Biebrzą a Narwią, Rocznik Białostocki, t. IV, 1963.

Kloza J., Maroszek J., Dzieje Goniądza w 450 rocznicę praw miejskich, Białystok - Goniądz 1997.

Kolankowski L., Zygmunt August Wielki Książe Litwy do r. 1548, dz. I, t. VII, z. l, Lwów 1913

Kolankowski L., Pomiara włóczna, Ateneum Wileńskie. r. IV. z. 13. Wilno 1927.

Kołodziejczyk A., Z dziejów kolonizacji puszcz na Podlasiu w XV – XVI wieku, w: Szkice z dziejów kolonizacji Podlasia i Grodzieńszczyzny od XIV do XVI wieku pod red. J. Śliwińskiego, Olsztyn 2002.

Konopczyński W., Dzieje Polski nowożytnej, t. 1 - 2. Warszawa 1986.

Kosiński L., Miasta województwa białostockiego, Warszawa 1962.

Kowalska H., Pilchowski Adam, w: Polski Słownik Biograficzny, t. XVI, Wrocław 1981.

Lepszy K., Bielawski Stefan, w: Polski Słownik Biograficzny, t. II, Kraków 1936.

Lewicka U., Pochodowicz J., Bibliografia regionu białostockiego, t. I. Białystok 1964.

Malczewska M., Latyfundium Radziwiłłów w XV do połowy XVI wieku, Poznań 1985.

Maroszek J., Dzieje Goniądza, Białystok 1997.

Maroszek J., Jaświły. Dzieje obszaru gminy do końca XVIII wieku, Białystok 2004.

Maroszek J., Podlasie, w: Polskie regiony. Podstawy kulturowe regionalizacji Polski pod red. E. Wysockiej i M. Konopki, Ciechanów 1997.

Maroszek J., Pogranicze Litwy i Korony w planach króla Zygmunta Augusta, Z historii dziejów realizacji myśli monarszej między Niemnem a Narwią, Białystok 2000.

Materiały do dziejów rolnictwa w Polsce XV - XVI wieku, opracował W. Chomętowski, Warszawa 1876.

Obuchowska – Pysiowa H., O handlu drewnem w Polsce w XVI wieku, Sylwan 1964.

Ochmański J., W kwestii agrarnego charakteru miast Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI wieku, w: Studia Historia. W 35 – lecie pracy naukowej Henryka Łowmiańskiego, Warszawa 1958.

Oleksicki J., Spław zboża rzeką Narwią w XVI wieku, w: Studia nad społeczeństwem i gospodarką Podlasia w XVI – XVIII wieku, pod red. A. Wyrobisza, Warszawa 1981.

Pociecha W., Piotr Chwalczewski, Polski Słownik Biograficzny, t. IV, Kraków 1938, s. 2 – 3.
Pociecha W., Sebastian Dybowski, w: Polski Słownik Biograficzny, t. VI, Kraków 1948.
Pociecha W., Królowa Bona (1494 - 1557), t. III, Poznań 1958, s. 160 - 163.
Słownik Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich wydany pod redakcją Bronisława Chlebowskiego, Władysława Walewskiego według planu Felicjana Sulimierskiego, t. VIII, Warszawa 1887.
Stasiewicz H, Knyszyn i ziemia knyszyńska, Knyszyn 1997.
Szujski J., Charakterystyka Zygmunta Augusta, Ostatnie lata Zygmunta Augusta i Anna Jagiellonka, w: Opowiadania i roztrząsania, t. I – II, Kraków 1885 – 1886.
Taradejna M., Ustawa Leśniczem króla Zygmunta Augusta, uchwalona w 1568 roku w Knyszynie, w: Las w kulturze polskiej. I Ogólnopolska Konferencja pt.: Las w kulturze polskiej. Materiały z konferencji., Gołuchów 13 – 15. X. 1999, pod red. W. Łysiaka, Poznań 2000.
Tarnawski A., Działalność gospodarcza J. Zamoyskiego, kanclerza i hetmana W. Kor. (1572 - 1605), Lwów 1935.
Wójcicka M., Roślinność dawnej Puszczy Knyszyńskiej, Kraków 1937.
Wyrobisz A., Podlasie w Polsce przedrozbiorowej, w: Studia nad społeczeństwem i gospodarką Podlasia w XVI –XVIII wieku, pod red. A. Wyrobisza, Warszawa 1981.
Wiśniewski J., Osadnictwo wschodniej Białostocczyzny, Acta Baltico – Slavica, t. XI, 1977.
Wroczyńska E., Eksploatacja lasów na Podlasiu w XVI wieku, w: Studia nad społeczeństwem i gospodarką Podlasia w XVI –XVIII wieku, pod red.

A. Wyrobisza, Warszawa 1981.

Spis ilustracji

Aleksander Chodkiewicz – pierwszy starosta knyszyński……..... s. 58
Mapa dóbr knyszyńskich i rajgrodzko – goniądzkich trzeciej ćwierci XVI wieku (po 1561 roku)…….… s. 73
Orszak myśliwych wyruszający na łowy…….. s. 80
Różne metody chwytania niedźwiedzi……...… s. 81
Różne sposoby łowienia grubej zwierzyny, według podręcznika łowieckiego z 1530 roku……..... s. 79
Scena z polowania na niedźwiedzie i wilki. Drzeworyt z XVI wieku... s. 80
Żubr – ilustracja z XVI wieku…… s. 82

Przywilej lokacyjny na prawie magdeburskim

Przywilej lokacyjny na prawie magdeburskim Knyszyn otrzyma 18 października 1568 roku.

Przywilej ten znajduje się obecnie w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, w zbiorze Ignacego Kapicy Milewskiego, Nr 43, s. 434 – 453.

Opracowanie własne autorki.

My Zygmunt August Bożą Miłością Król Polski, Wielkie Książe Litewskie, Ruski, Pruski, Żmudzki, Mazowiecki, Inflancki, Pan i Dziedzic.

Oznajmujemy tym Listem Naszym, wszystkim wobec i każdemu z osobna niniejszym i na potym będącym komu by tego wiedzieć potrzeba było, iż chcąc My ku lepszemu pożytku Poddanych Naszych Mieszczan i Obywatelów Miasta Naszego przywieść Knyszyńskiego, ażeby ten Pożytki i dochody Skarbu Naszego z tego miasta były rozmnożone, tymże Poddanym Naszym miasta Naszego Knyszyńskiego Prawo Niemieckie, które Magdeburskim jest nazwane, dawany i pozwalamy tym Listem Naszym, wyzwalając tych Poddanych Naszych Miasta przerzeczonego Knyszyńskiego od wszelakich Praw Ziemskich, Litewskich zwyczajów pospolitych, które Prawo Magdeburskie zatrudniać zwykły, wyjmując Obywalete z tego Miasta i Przedmieszczany teraźniejsze i na potym będące, tym Listem Naszym na wieczne Czasy od wszelakiey Zwierzchności i władzy wszystkich i każdego z osobna Wielkiego Księstwa Naszego Litewskiego, Wojewodow, Kasztelanow, Starostow, Sędziow, Podsędkow i wszelakich Urzędnikow ich, tak iż przed niemi albo ktoremkolwiek z nich z osobna o Rzeczy tak wielkie jako i małe i którekolwiek występki stać albo odpowiadać i dla niestania i przekazania któregokolwiek Prawnego żadnych win płacić nie będą powinni, jedno

przed Wójtem Miasta tego teraz i napotym będącego przed Burmistrzem z posrzodku siebie wedle obyczaju inszych Wielkiego Księstwa Naszego Litewskiego Miast Obranem o pożogę i o insze wszelkie rzeczy i Występki złośliwe Sądowi Woytowskiemu należące, a przed Burmistrzem i Rajcami tego Miasta o wszelakie Rzeczy i sprawy, które Łacińskim Językiem Civiles zowią i insze wszystkie, które Sądowi Burmistrzowskiemu i Radzieckiemu należą, każdemu żałującemu się tak tego Miasta Obywatelom iako i postronnym Osobom odpowiadać będą powinni, dając i pozwalając Wójtowi i z Ławnikami i Burmistrzowi z Rajcami w przerzeczonym Mieście wedle czasu postanowionemu wszelaką Moc i Zwierzchność wszelakie i każde z Osobna iakowe rzeczy i Sprawy do Sądu ich przypadłe słuchać, uznawać, sądzić, skazywać, karać, wedle postępku i biegu Prawa Magdeburskiego mocą tego Listu Naszego a wszystkim tak tego Miasta Naszego Knyszyńskiego Obywatelom, iako też i Postronnym Osobom, którymkolwiek Skaźniami i Dekrety Urzędników Miasta pomienionego przerzeczonych obciążeni się bydź rozumieli, wolno ma bydź od Skazania i Dekretów ich do Dzierżawcy i Starosty naszego Knyszyńskiego teraz i napotym będącego appellować, a potym od Sądu Starościńskiego i od Dekretów Jego wszelakich Spraw i Rzeczy Sądowych do Nas i do Sądu Naszego Królewskiego ażeliby była potrzeba odzywać, na który Urząd Burmistrzowski w tym Mieście Człowiek pobożny w Prawie Magdeburskim biegły, a w tym Mieście dobrze osiadły, że Czterech osób z pospolitego Człowieka wybranych a przez tychże mieszczan staroście Naszemu knyszyńskiemu prezentowanych i okazanych przez tego Starostę Naszego teraz i na potym będącego Jeden Zwierzchności Naszej Królewskiey potwierdzon i postanowion bydź ma.

Nadto chcąc My tym poddanym Naszym Kupcom i wszelakich

Rzemiosł Rzemieślnikom i inszym Obywatelom i Przedmieszczanom tego Miasta Knyszyńskiego Szczodrzejsza łaskę pokazać postanowić umyśliliśmy w tym Mieście Cztery Jarmarki doroczne wolne, to jest: Pierwszy na Święto Najświętszego Ciała Pana Chrystusowego, Wtóry na Święto Narodzenia Panny Mariey, Trzeci na Święto Świętych Trzech Królów, Czwarty na Srzodopostną Niedzielę która łacińskim Językiem zowią Latare, a Tygodniowy Targ na każdy Dzień Czwartkowy w każdym Tygodniu obchodzić i odprawować postanawiamy dając moc i wolność pomienionym Mieszczanom Knyszyńskim przerzeczone Jarmarki tak doroczne, jako i Targi każdego Tygodnia dniów i czasów niżej opisanych obyczajem inszych Miast i Miasteczek Wielkiego Xięstwa litewskiego obchodzić i odprawować, a wszystkim i każdemu z osobna Kupcom, Furmanom, Przekupniom, Rzemieślnikom, Kramarzom, Mieszczanom, Sielanom i Ludziom wszelkiego Stanu będącym do pomienionego Miasta Knyszyńskiego na dni i na Czasy pomienione Jarmarkom dorocznych Dni Targowych ze wszystkiemi Towarami i rzeczami przedażnemi ma bydź wolno przyść i przyjachać, takowe Towary i Rzeczy wykładać i insze kupiectwa i Handle ze wszelkiemi Osobami z skądkolwiek by przyjechali sprawować w którym Mieście Knyszyńskim Targowe, Meszne także i od inszych wszelakich Rzeczy, Kupi i Towarów, ktoremkolwiek przezwiski nazwanych na każdy Tydzień w każdy Czwartek wiecznemi Czasy na pożytek Nasz ma bydź wybierano wedle Obyczam inszych Miast Naszych Uprzywilejowanych.

Ktemu przerzeczonemu Miastu Knyszyńskiemu i Obywatelom Jego wszystkie Grunty Miejskie to jest we Włokach Siedliskach, Ogrodach, Morgach, Sianożęciach, Lesiach, i insze którekolwiek pospolicie z Nowej Pomiary przez Urodzonego Piotra Chwalczewskiego Starostę Naszego

Knyszyńskiego temu Miastu naznaczone i przydane jako się wzdłuż i wszerz w Swych miedzach i granicach Ściągają Niniejszym Przywilejem Naszym potwierdzamy i pomienionemu Miastu Naszemu przypisujemy i przywłaszczamy, im samym i Potomkom Ich trzymać i używać wiecznemi Czasy Obyczajem innych Miast Naszych Uprzywilejowanych wyjąwszy niektóre Grunty Nasze to jest: Stawy, Sadzawki, i insze Między Grunty Miejskie leżące, ku Dworu Naszemu Knyszyńskiemu należące, które starosta Nasz Knyszyński od Nas w Sprawie swej ma a za Grunty tego Miasta, które wylaniem wody z Stawów Naszych są zajęte i Miastu odeszłe albo jeśli potym ku potrzebie Naszey więcej tych Gruntów odejdzie, tedy My przerzeczonemu Miastu takowymże Gruntem i tak wiele iako odejdzie, odmianę Słuszną wedle Ustawy Naszey na Inszym Miejscu Grunty Naszemi Staroście Naszemu Knyszyńskiemu, oddać rozkazujemy, z których Gruntów miejskich tym Sposobem przez Nas temu Miastu przydanych i przypisanych Mieszczanie przerzeczeni każdy z nich Czynsze i wszelakie Dochody, Kopczyznę i insze Powinności wedle Ustaw Naszych Gospodarskich w wielkim Xięstwie Litewskim przez Nas uchwalonych Skarbu Naszego i Rzeczypospolitej należące zwykłym obyciem w każdym Roku płacić i pełnić będą, powinni.

Nadto na potrzeby i pożytek pospolity pomienionego Miasta Naszego daliśmy Obywatelom jego i tym Przywilejem Naszym dawamy Dochody i pożytki wszystkie z łazni, z Wagi, i Postrzygalni, które Sobie Mieszczanie w Mieście zbudować mają wiecznemi Czasy która łaznia dla przespieczności od Ognia na Stronie z wiadomością Urzędu Dworu Naszego Knyszyńskiego ma bydź zbudowana. I to postanawiamy aby żaden Mieszczanin przy Mieście łaźni osobliwych przy Domach Swych mieć nieśmiał, a tylko jedna pospolita łaźnia bydź ma wyimuiąc i

wyzwalając pomienionych Mieszczan Knyszyńskich od płacenia Czynszy za tłoki, które z Starodawna od Dworu Naszego Knyszyńskiego płacić byli powinni, na takowe tłoki Starosta Nasz Knyszyński teraz i na potym będący przymuszać Ich niema względem ktorey Laski Im przez Nas uczynioney Grobli przy Młynie pod Dworem Knyszyńskim stojącym napracować, w Rynku i w Ulicach miejskich Kamienmi brakować, nadto Ratusz tego Miasta w Rynku swym nakładem zbudować, Drogi też i Granice około Miasta wielkie w tymże Gruncie Miejskim położone, i do tegoż Miasta ściągające się swym Kosztem Oprawować powinne będą wiecznemi Czasy, jednak ma im bydź wolno na pospolity pożytektego Miasta pod Ratuszem i około Ratusza, które przez nie będzie zbudowan, budować też Kramnice dla Składania i przedawania wszelakich rzeczy i Towarów kramnych, z których Komor Kramnych Czynsze dochody przez Urząd pomienionego Miasta mają bydź wybierane, a na pospolity pożytek Miejski obracane.

Ktemu Miastu Dochodow Naszych w Mieście i Miasteczkach Naszych Wielkiego Xięstwa litewskiego z Słodownie i Browarów do Skarbu naszego przychodzących pomienieni mieszczanie Nasi knyszyńscy od każdego Słodu i Warzenia piwa zgotowanego Beczek Trzy Miary pospolitey w Wielkim Xięstwie Litewskim postanowioney w Sobie mającego po Groszy Liczby Litewskiey Trzech do Rąk Starosty Naszego Knyszyńskiego teraz i na potym będącego albo tego który od niego dla wybierania Dochodu Naszego postanowiony będzie, płacić będą powinni a względem tego My żadnego Stanu Człowieku Chrześcijaninowi jako i Żydowi takowych dochodów Naszych z Słodownie i Browarów w tym Mieście Naszym Knyszyńskim arędować nie będziemy.

A wszakże dla bezpieczności od Ognia Słodownie i Browarów

blisko przy Domach mieć niemają, ale na Przedmieściach na Stronie od Miasta z wiadomością Urzędu Naszego Dwornego budować Ich będą powinni.

Nadto wkładamy na Nich tę powinność także dla bezpieczności od Ognia ażeby wszyscy Mieszczanie każdy z nich z osobna w tym Mieście Kominy w Domach Swoich murowane mieli.

Co wszystko ku wieczney Pamięci a na Świadectwo tych wszystkich rzeczy wyżey Opisanych daliśmy ten Przywilej Nasz Poddanych Naszym Mieszczanom Knyszyńskim, do któregośmy Pieczęć Naszą zawiesic kazali i Ręką Naszą podpisaliśmy.

Pisan w Warszawie, w Poniedziałek Dnia Osiemnastego Miesiąca Oktobra w Dzień Świętego Łukasza Ewangelisty Lata Bożego Narodzenia Tysiącznego Pięćsetnego Sześćdziesiątego Ósmego.

Sigimundus Augustus Rex

Źródło: AGAD Warszawa, Zbiór Ignacego Kapicy Milewskiego – Kapicjana, nr 43, s. 434 – 463.

Przywilej lokacyjny na prawie magdeburskim, fragment rękopisu.

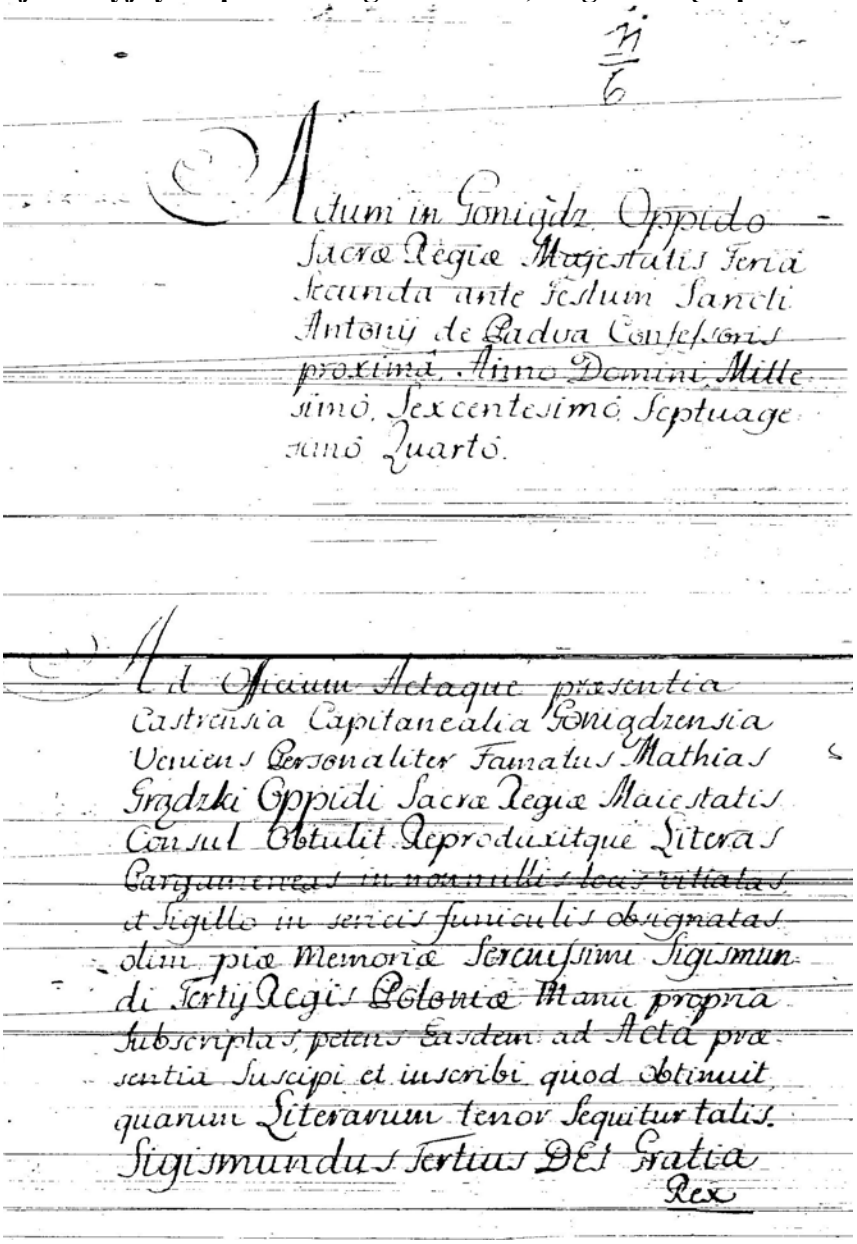

Actum in Goniądz Oppido
Sacræ Regiæ Majestatis Feria
Secunda ante Festum Sancti
Antonij de Padua Confessoris
proximâ. Anno Domini Millesimô. Sexcentesimô. Septuage
simô Quartô.

Ad Actum Actaque præsentia
Castrensia Capitanealia Goniądzensia
Venies Personaliter Famatus Mathias
Grądzki Oppidi Sacræ Regiæ Maiestatis
Consul Obtulit Reproduxitque Litteras
Cartaceas in nonnullis locis vitiatas
et Sigillo in setaceis funiculis obsignatas
olim piæ Memoriæ Serenissimi Sigismun
di Tertij Regis Poloniæ Manu propria
subscriptas, petens Easdem ad Acta præ
sentia Suscipi et inscribi quod Obtinuit
quarum Literarum tenor Sequitur talis.
Sigismundus Tertius DEI Gratia
Rex

Źródło: AGAD Warszawa. Zbiór Ignacego Kapicy Milewskiego – (*Kapicjana)*
nr 43, s. 434.

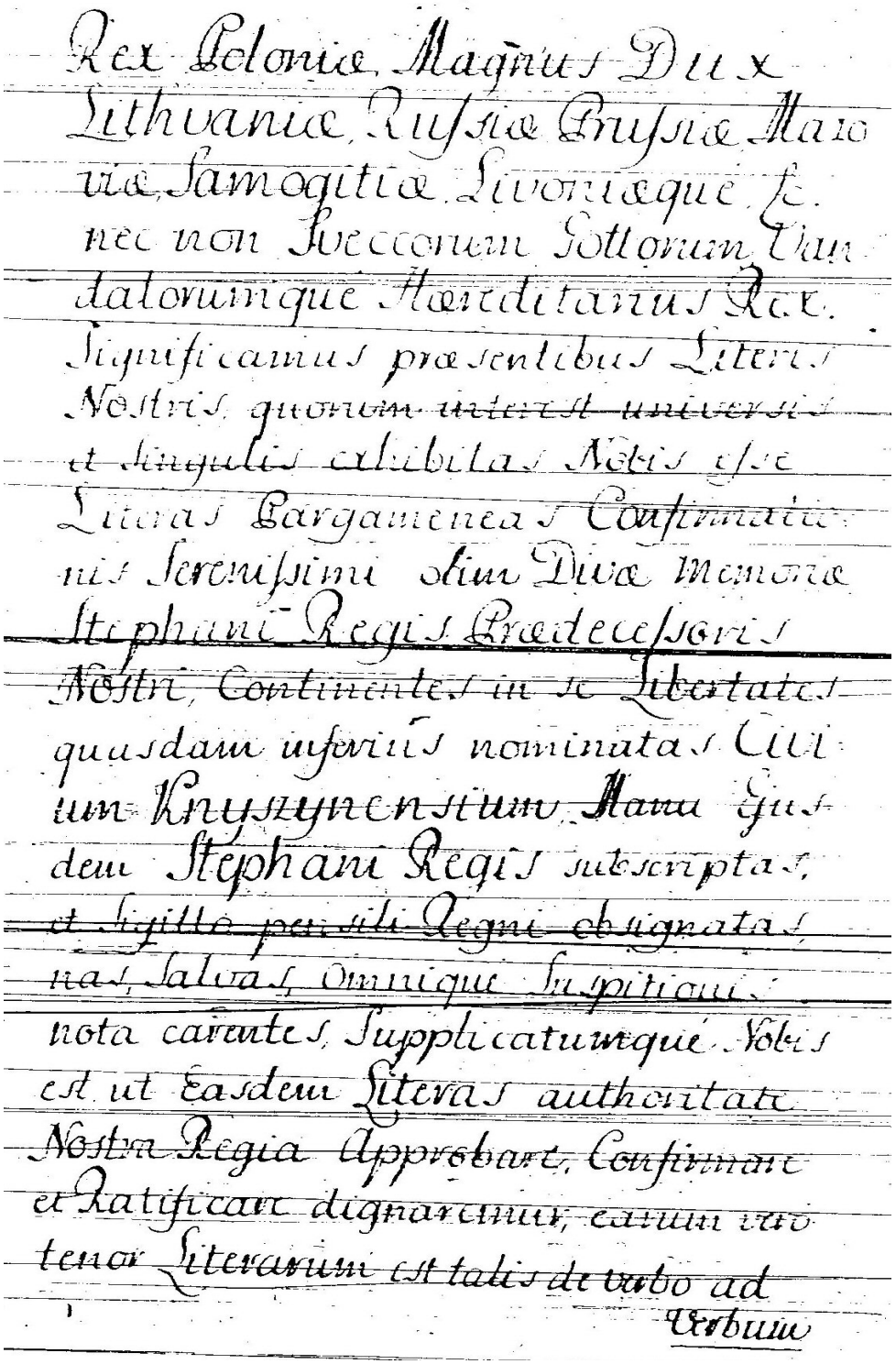

Rex Polonie, Magnus Dux
Lithuanie, Russie Prussie Ma-
zovie, Samogitie, Livoniaque, &c.
nec non Svecorum Gothorum, Van-
dalorumque Hereditarius Rex.
Significamus presentibus Liter-
Nostris, quorum interest universis
et singulis cupimus Nobis esse
Litras Largamenea Confirmatio-
nis Serenissimi olim Divæ Memoriæ
Stephani Regis Predecessoris
Nostri, Continentes in se Libertates
quasdam inferius nominatas Civi-
um Kruszynensium, Manu ejus-
dem Stephani Regis subscriptas,
et sigillo pensili Regni obsignatas,
nas, Salvas, Omnique suspitionis
nota carentes, Supplicatumque Nobis
est ut Easdem Litras authoritate
Nostra Regia Approbare, Confirmare
et Ratificare dignaremur, earum vero
tenor Literarum est talis de verbo ad
Verbum

Źródło: AGAD Warszawa. Zbiór Ignacego Kapicy Milewskiego – (*Kapicjana)* nr 43, s. 435.

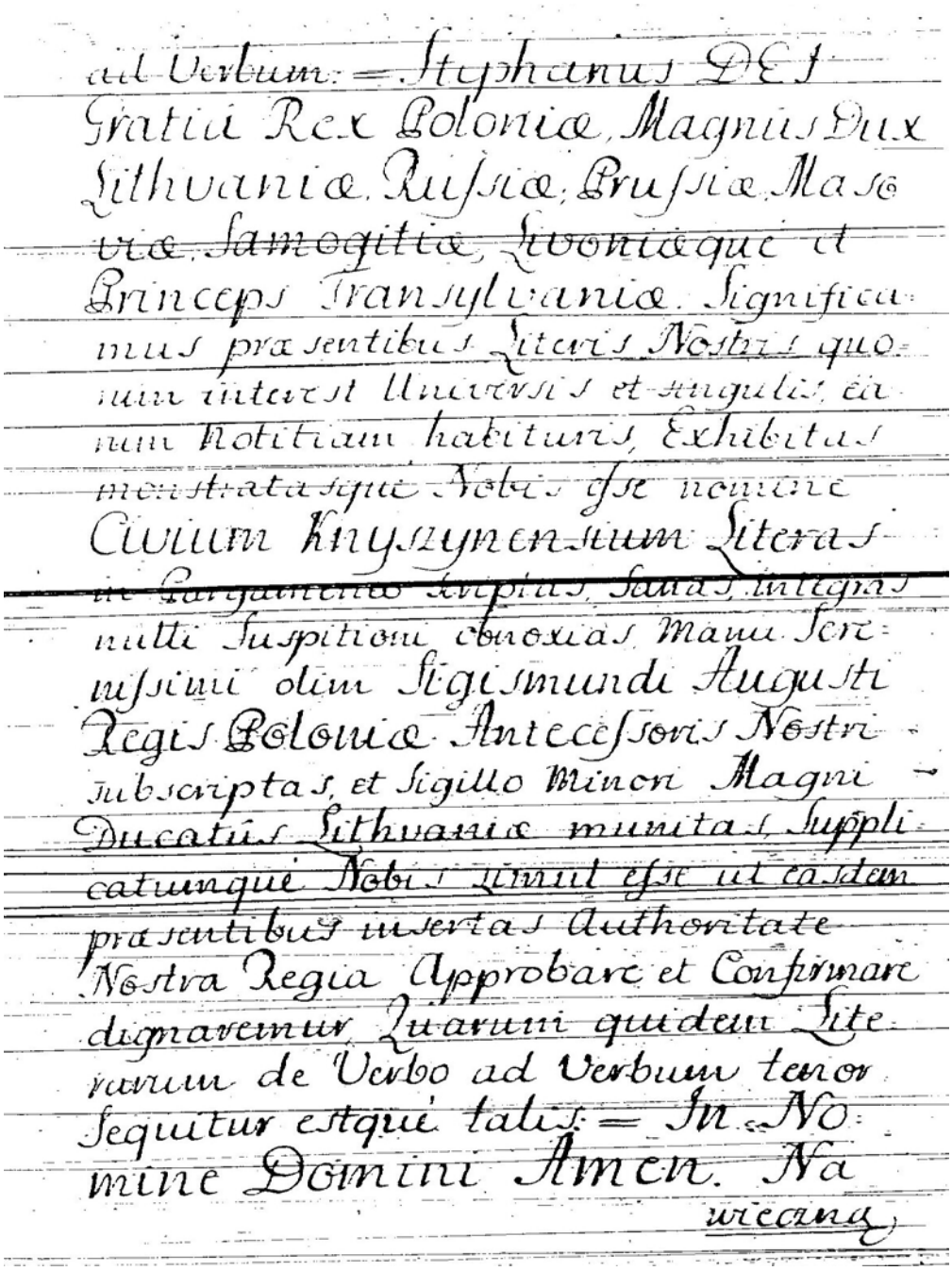
ad Verbum: = Stephanus DEI
Gratia Rex Poloniæ, Magnus Dux
Lithuaniæ, Russiæ, Prussiæ, Ma-
soviæ, Samogitiæ, Livoniæque et
Princeps Transylvaniæ. Significa-
mus præsentibus Literis Nostris quo-
rum interest Universis et singulis, ea-
rum Notitiam habituris, Exhibitas
monstratasque Nobis esse nomine
Civium Knyszynensium Literas
in Pergameno scriptas, sanas, integras
nulli Suspitioni obnoxias, Manu Ser-
enissimi olim Sigismundi Augusti
Regis Poloniæ Antecessoris Nostri
subscriptas, et Sigillo Minori Magni
Ducatûs Lithuaniæ munitas, Suppli-
catumque Nobis fuisse ut easdem
præsentibus inserias Authoritate
Nostra Regia Approbare et Confirmare
dignaremur. Quarum quidem Lite-
rarum de Verbo ad Verbum tenor
sequitur estque talis: = In No-
mine Domini Amen. Na
wieczną

Źródło: AGAD Warszawa. Zbiór Ignacego Kapicy Milewskiego – (*Kapicjana)* nr 43, s. 436.

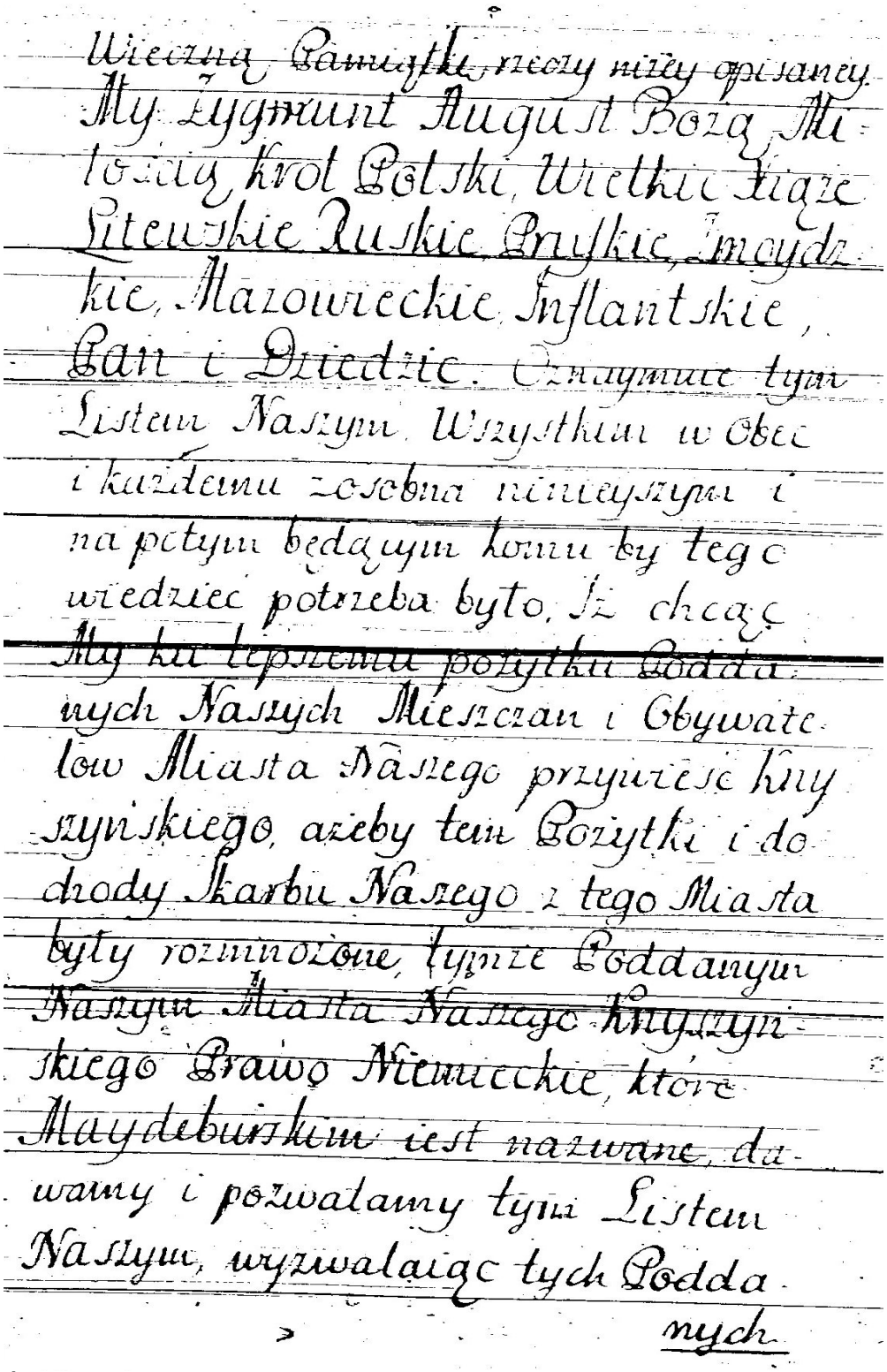

Wieczną Pamiątkę rzeczy niżey opisaney.
My Zygmunt August Bożą Mi-
łością Krol Polski, Wielkie Xiąże
Litewskie Ruskie Pruskie, Zmoydz-
kie, Mazowieckie Inflantskie,
Pan i Dziedzic. Oznaymuie tym
Listem Naszym Wszystkim w Obec
i każdemu zosobna ninieyszym i
na potym będącym komu by tego
wiedzieć potrzeba było, Iż chcąc
My ku lepszemu pożytku Podda-
nych Naszych Mieszczan i Obywate-
low Miasta Naszego przywieść Kny-
szyńskiego, ażeby tem Pożytki i do-
chody Skarbu Naszego z tego Miasta
były rozmnożone, tymże Poddanym
Naszym Miasta Naszego Knyszyń-
skiego Prawo Niemieckie, które
Maydeburskim iest nazwane, da-
wamy i pozwalamy tym Listem
Naszym, wyzwalaiąc tych Podda-
nych

Źródło: AGAD Warszawa. Zbiór Ignacego Kapicy Milewskiego – (*Kapicjana)* nr 43, s. 437.

Aneks

Ustawa Leśna 1567 roku

Ustawa ta, znajduje się w rękopiśmiennych aktach tzw. Metryki Litewskiej. Po raz pierwszy ogłosił ją w 1834 roku w „Tygodniku Petersburskim" Ignacy Daniłowicz, przedrukował zaś w 1905 roku uczony rosyjski, M. Downar-Zapolskij, w swych „Oczerkach po organizacji zapadno-russkaho krestjaństwa w XVI wickie". Jednak oba te wydawnictwa są dziś niezmiernie rzadkie. W 1844 roku Adam Judzickij wydrukował ustawę w Athenaum. Niestety ustawa ta zawiera błąd, co do daty wystawienia ustawy przez króla. Zamiast roku 1567 wydrukowano rok 1568.
W 1936 roku ustawa leśna została ponownie wydrukowana przez Otto Hedemanna w „Echach Leśnych".

Źródło: Ustawa leśna z 1568 r., wyd. O. Hedemann, Echa Leśne, z. 4, 1936, s. 3 – 6.

Ustawa Króla JMCi leśniczym w W. X. Lit. roku 1567 II 27 w Knyszynie... dana jest nauka, jako sprawować się mają na leśnictwach i urzędziech swoich.

Naprzód przyjachawszy do leśnictwa z osocznikami, którzy jemu podani będą, puszczę sobie poleconą ma po granicach objechać, ostępy wszystkie opatrzyć i onych wiadomość mieć, także i wole[1], które zlecone będą, i napotem granice sobie zleconej dostatecznej wiedząc, one często objeżdżając, tego pilnie przestrzegając, aby się tej puszczy szkoda żadna tak w zwierzu, tak i w drzewie bartnem i inszem drzewie wszelakiem nie działa.

Drzewa żadnego stojącego, na budowanie godnego i jakiegożkolwiek

[1] Wole — nowoosiadłe w granicach puszcz wsie, na pewien przeciąg lat wolne od wszelkich świadczeń. Leśniczy dopilnowywał terminów woli, poczem pociągał „wolan" do płacenia czynszów, ochrony puszczy i innych świadczeń.

inszego aby nikomu nie dawano, krom osobliwego rozkazania i listu JKM ręką... własną podpisanego. A wszakoż drzewo suchie stojące i też ma ziemi leżące na drwa do dworów Króla JM. i poddanym JMCi tylko, a niektórem inszym xięskim[2], pańskim abo ziemiańskim niewolno dawać i z puszcz dozwolić brać.

Gdzieby komu za listem JMK. drzewo jakie z puszczy dawali, mają tego doglądać, aby nie więcej drzewa brano, tylko co w liście Króla JM. dla upustów grobelnych młynowych albo też na poprawę jakiego domu starego w dworze JM. i gdzieby któremu poddanemu budowanie pogorzało i miałoby włoka spustoszeć[3], a nie mogłoby się tak prędko wiadomości Króla JM. dosiąc, — tedy leśniczy, wyrozumiawszy taką potrzebę z listu albo z mówienia urzędniczego, ma dać drzewa pod pewną liczbą. A nadto od urzędnika kwit wziąć, z którego potem drzewa powinien będzie urzędnik liczbę czynić i okazać, gdzie on drzewo na potrzebę Króla JM. obrócił.

Sianożęci wszystkie w puszczach mają w swojej mocy mieć, ale ich nie mają nikomu przedawać, ani postożnego[4] od tego brać, ale według woli Króla JM. one sprawować, jako to im na piśmie, gdy one sianożęci będą rozmierzone przez rewizory albo mierniki, postanowienie osobliwe będzie dano; gdzie które sianożęci poddanym Króla JM. na płacie[5] będą opisane i naznaczone, aby tego poddani spokojem używali i płat opisany według regestru do rąk p. p. leśniczych do skarbu Króla JM. płacili. A która też sianożęć pewnym naznaczona poddanym z trzeciego grosza ku pożytkowi Króla JM. kosić, aby tego pilnie p. p. leśniczowie doglądali, aby na trzecią część siana, ku pożytkowi Króla JM. należąca, dobrze była sprzątana i składana, ale siana p. p. leśnicze będą obracać i oddawać łam,

[2] xięskim — książęcym

[3] naskutek ucieczki poddanego, co zmniejszało dochód skarbu

[4] postożne — opłata za prawo koszenia siana: w Puszczy Białowieskiej w wieku XVII z każdej osiadłej włoki płacono po beczce owsa „postoźnego".

[5] na płacie — za opłatą pieniężną

gdzie wola i rozkazanie Króla JM.

A iż mają p. p. leśnicze pewne połazniki[6] w mocy i w poruczeniu swoim, tedy się o to z pilnością mają starać, aby drzewa bartnego każdego roku pewną liczbę przyczyniali i pszczołami osadzili, żeby zatem miodu ku pożytkowi Króla JM. przybierało. A jeśli miód sami mają dawać, albo jeśli go przedawać, o to każdego roku do Króla JM. mają naukę brać. Także też około łowienia bobrów mają się z pilnością starać, o zeremionach bobrowych wiadomość mieć pewną każdego roku.

Policziwego[7] płatu, gdzieby słusznie mogło być, aby przyczyniali.

Dróg i ścieżek małych, aby przez puszcze i do puszczej z krajów[8] nie dopuszczali, i gdzieby w którem miejscu takowe drogi albo ścieżki były szkodliwe, aby je zarembowali i nie dopuszczali.

Dziegciów, popiołu, smoły i inszych towarów leśnych aby w puszczach ku pożytku swemu nie sprawowali i nikomu inszemu sprawować nie popuszczali, jako się teraz na niektórych panów leśniczych okazało.

Na rzekach i małych rzeczkach, które od jeziora do jeziora idą i przechodzą, aby żadnych jazów nie zabijali i nikomu inszemu zabijać nie dopuszczali dla wolnego przechodu ryb od jeziora do jeziora. A wszakże gdzieby które rzeki już prominęły jeziora, ściągałyby się a płynęły do rzeki wielkiej, tam jazy mają zabierać i s tego pożytek do skarbu Króla JM, mnożyć. A takowe rzeki mają im opowiedzieć i okazać posłańcy Króla JM. po puszczonej, pan Hrehor Wołowicz, starosta mielnicki, i pan Ławryn Woyna, pisarz Króla JM.[9].

---

[6] połazniki czyli podłaznicy, — zdaje się, zwierzchnicy bartników.

[7] Policziwe — jakiś podatek, nie nieznany, — Downar-Zapolskij również zaopatruje ten termin w pytajnik.

[8] ze skraju – od brzegu puszczy

[9] **H. Wołłowicz i Ł. Woyna** — wybitni działacze w tzw. wołocznej reformie Zygmunta-Augusta. Wołłowicz nadto upamiętnił się przeprowadzeniem rewizji puszcz W.

Na włokach około puszczej, które im będą poruczone, mają z pilnością doglądać, aby się ludzie porządnie na włokach sadowili i budowali i włoki swe pilnie a porządnie przerabiali i sami gospodarze, aby sami tam już mieszkali, a potem, gdy które siało wolę wysiedzi, aby według regestru, który im będzie dan, czynsze z nich wybierali i tam gdzie będzie rozkazanie Króla JM., wszystko oddawali, dziesiątego grosza na siebie nie zostawowali. A około ich wol będzie wolno Królowi JMCi postanowienie takie udziałać, jakie się będzie Królowi JM. zdało.

Robót leśnych ku pożytkowi skarbu Króla JM., gdzie je teraz robią i potem za listem Króla JM. własną ręką podpisanym na pewnych miejscach nie mają przekazać[10], jedno tego strzec, aby bud-nicy z onego miejsca, które dla takich robót leśnych będzie okazami i zawiedziono, nie wykraczali., a w puszczy rozno[11] nie robili i drzewa według swojej wolej, gdzieby się im podobało nie ka-zalizwierzu rozpraszać.

Zwierzu żadnego jak małego, tak wielkiego, aby w puszczy dla pożytku swojego nie bili i nikomu inszemu bić nie dopuszczali, okrom osobliwego rozkazania i listu Króla JM., własną ręką Króla JM. podpisanego.

Od Mazowsza, gdzie ku puszczem przyległo, i od Prusów aby puszczej pilnej strzegli, aby złodziejskim obyczajem tam stąd w puszczę nie wchodzili i zwierzu nie strzelano, albo jakiej inszej szkody nie działano. A gdzieby, którego takowego szkodnika pan leśniczy w puszczy załapił, jakiegożbykolwiek stanu był aby go do więzienia mocnego wsadził i do nauki Króla JM. w takowem więzieniu chował, Mazowszanom i Pru-

---

X. Lit., znanej jako ,,Rewizja puszcz i pieriechodowo zwierinych" 1559 r. (wydrukowana w roku 1867).

[10] **przekazać** — przeszkadzać

[11] **rozno** — w różnych miejscach. Chodziło tu o skoncentrowanie robót leśnych w celach skuteczniejszego dozoru.

sakom aby na żadną rzecz wgajania[12] do puszczy JKM. nie dopuszczali.

Strzelców też pewnych według przyległości p. p. leśniczy w poruczeniu swoim mieć będą dla sposobniejszej obrony puszcz Króla JM., gdzieby tego przeciwko komu potrzeba okazowała, aby ich dla obronienia puszczy i gruntu Króla JM. używali i z sobą ich do puszczej bierali. A wszakże gdzieby się im w puszczej przytrafiło być, mają tego p. p. leśniczy przestrzegać, aby samowolnie nie strzelali, zwierzu nie bili ani rozpraszali. Z których strzelców p. p. leśnicze czynsz według regestru, który każdemu z nich będzie dan, mają w każdy rok wybierać skarbu Króla JMCi wszystek spełna oddawać, do kogo Król JM. rozkaże, dziesiątego grosza nic na siebie nie zostawując.

Także i z win[13] strzeleckich i z wolańskich sądowych do skarbu Króla JM. mają liczbę działać i pieniądze dawać i na wszystkiem mają się pilnie, wiernie i pobożnie zachować i sprawować, pożytków Króla JM. słusznych a pobożnych przystojnie strzegąc i onych przymnażając, bo na każdego z nich z wolej Króla JM. będzie rewizja działana każdego roku. A kto się wedle wolej i nauki Króla JM. przystojnie na urzędzie swoim sprawować i zachować będzie, łaskę i podziękowanie Króla JM. odniesie. A ktoby się też z p. p. leśniczych inaczej, a nie wedle nauki Króla JMCi nad przystojność swoją na urzędzie swym zachowywał, gniew a nie łaskę Króla JMCi nad sobą uzna.

A każdy z p. p. leśniczych na opatrzenie urzędu swego z łaski Króla JM. będzie mieć dziewięć włok ziemie, t. j. trzy włoki na folwarek, a sześć włok ludźmi osadzić na zarobienie tegofolwarku swego naznaczone i opisane. A osobliwie według pierwszego dawnego postanowienia i z

[12] **Wgajanie** (ugajanie, ugaj, wgajne)— prawo wjazdu do puszczy za pewnąryczałtową opłatą po opał, łuczynę, drzewo na różne potrzeby gospodarskie,przeróbki rzemieślnicze, pędzeniu dziegciu i t. p. Można było ,,wgajać się" nawet na koszenie siana w puszczy. Temu tematowi poświęcę osobny artykuł.

[13] **wina** — kara pieniężna na mocy

poddanych Króla JM. z tych, którzy ku temu leśnictwu przylegli i drwa suche stamtąd brać będą, z każdej włoki osiadłej raz w rok o Bożem Narodzeniu po jednemu groszu litewskiemu, a z dziesięciu włok osiadłych owsa beczkę i we cztery korcy krakowskich. A ma być wolno poddanym za to brać drwa na opalenie suche i leżące z puszcze Króla JM., k temu grzyby zbierać, rydze, bedłki, snitke[14], orzechy, barszcz[15], gdy czemu czas przyjdzie. A panowie leśnicze mają przestrzegać, aby słudzy ich i osocznicy żadnej ciężkości i wymysłów nad ubogiemi ludźmi Króla JM. nie działali.

K temu będą mieli p. p. leśniczowie pokłony, przesądy[16], od osoczników, połazników, bobrowników, strzelców i wolan, którzy im będą poruczeni. A wszakże w braniu przesądów mają się i pobożnie zachować. A poddani Króla JM. mają brać za wiadomością p. p. leśniczych na potrzeby i opalenie swoje domowe czasu letniego w tydzień raz jeden wóz drew suchich albo leżących, a zimnego czasu wozy dwa z puszczy Króla JM.

Karczmy, które na wolach strzeleckich i osockich, albo gdzieżkolwiek na urzędziech p. p. leśniczych, p. starosta mielnicki z p. Woyną, pisarzem Króla JM., postanowią według potrzeby, a zwłaszcza na gościńcach wielkich; ciż p. p. leśnicze mają w sprawie, dojrzeniu i przysiędzie (...opuszczenie) mieć kapczyzną albo płat z onych karczen postanowiony wybierać i przy inszych czynszach tam, gdzie będzie wola Króla JM., oddawać. Przytem też cokolwiek do którego dworu i folwarku Króla JM. drewna palenie i msze potrzeby dworne brać będą, aby na to od

---

[14] **Bedłki** — według Lindego (słown. Staropol.) pod tą nazwą rozumiano ze 20 gatunków grzybów, łącznie z rydzami, muchomorami i t. p., — bez borowików; widocznie były to wszystkie grzyby t. zw. blaszkowate. **Snitke** — trzeba się domyślać, że były to ..śniedki", określane przez tegoż Lindego jako ,,ziele, którego nasienie i korzonki używają się równie jak ziemne kasztanki".

Barszcz – (Heracleum spondilium) – roślina o właściwościach leczniczych „pobudzających I otwierających", używana też na zieleninę, jako nowalja, oraz do pędzenia wódki.

[16] Pokłon – datek, złożony zwierzchnikowi. Przesąd – część winy, czyli grzywny sądowej.

p. p. starost i dzierżawiec kwity brali i co rok o takowych kwitach wiadomość Króla JM. udzielali przez tego, komu tego Król JM. przesłuchać kazać będzie raczył.

(—) Mikołaj Puszkowski,

Instigator JKMCi